

ივანე ჯავახიშვილის ისტორიისა და
ეთნოლოგიის ინსტიტუტი

ნინო ჩირგაძე

სამცხე-ჯავახეთის ტრადიციული
სამედიცინო კულტურა

გამომცემლობა „უნივერსალი“
თბილისი 2010

ნაშრომში საეკლესიო-ეთნოგრაფიული მასალისა და საარქივო მონაცემების საფუძველზე განხილულია სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა, კერძოდ, ამ რეგიონში გავრცელებული დაავადებანი, მათთან დაკავშირებული რწმენა-წარმოდგენები, მკურნალობის ნატუროპათიური და მაგიურ-რელიგიური საშუალებანი. საეკლესიო მონაცემების შეჯერებით ძველქართულ სამედიცინო ხელნაწერებთან გამოვლენილია მათი ურთიერთკავშირი და ურთიერთგავლენა, ხალხური სამკურნალო საშუალებათა ეფექტური მოქმედების მიზეზები. წიგნი გათვალისწინებულია სპეციალისტებისა და მკითხველთა ფართო წრისათვის.

რედაქტორი: ისტორიის მეცნიერებათა დოქტორი
ნ. მინდაძე

რეცენზენტები: ისტორიის დოქტორი
ნ. დამბაშიძე

ისტორიის დოქტორი
ქ. ალავერდაშვილი

ისტორიის დოქტორი
ხ. იოსელიანი

© ნ. ჩირვაძე, 2010

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2010

თბილისი, 0179, ი. ჭავჭავაძის გამზ. 19, (t: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9940-12-969-8

შინაარსი

შესავალი.	4
თავი I ქირურგიის ხალხური ტრადიციები. . . .	9
თავი II მეანობისა და გინეკოლოგიურ დაავადებათა მკურნალობის ხალხური ტრადიციები.	36
თავი III პედიატრიის ხალხური ტრადიციები. . .	56
თავი IV თერაპიის ხალხური ტრადიციები. . . .	88
გამოყენებული ლიტერატურა.	126
TRADITIONAL MEDICAL CULTURE OF SAMTSKHE-JAVAKHETI.	132

შესავალი

ამა თუ იმ ხალხის ცხოვრების წესის სრულყოფილი წარმომავლისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა ხალხური სამედიცინო სისტემის გამოვლენასა და შესწავლას ენიჭება. ცნობილია, რომ ჯანმრთელობას, ადამიანის ფიზიკურ არსებობას სოციალურ-კულტურულ ცხოვრებაში მთავარი ადგილი უკავია. ტრადიციულ სამედიცინო სისტემას ბიოლოგიური და სოციალურ-კულტურული ასპექტები გააჩნია. აქედან გამომდინარე, ტრადიციული სამედიცინო კულტურის კვლევა საინტერესოა, როგორც საზოგადოების კულტურული მემკვიდრეობის შესწავლის, ისე სამედიცინო თეალსაზრისით. განსაკუთრებით კი დღეს, როდესაც დაბინძურებულმა ბიოგეოგრაფიულმა გარემომ, დაძაბულმა სოციალურ-ეკონომიკურმა და პოლიტიკურმა სიტუაციამ საფრთხე შეუქმნა ადამიანის ჯანმრთელობას. გაურკველდა მრავალი დაავადება, რომელიც კაცობრიობის ისტორიაში საერთოდ არ იყო ცნობილი, ან კარგა ხნის მივიწყებული იყო. რა თქმა უნდა, შეიქმნა კიდევ მკურნალობის მრავალი საშუალება, მაგრამ ხელოვნური გზით მიღებული წამლები ხშირად მძიმე გვერდით მოვლენებს იწვევს და ადამიანის საერთო მდგომარეობაზე უარყოფითად მოქმედებს. სწორედ ამიტომ, დღის წესრიგში დადგა ბუნებრივი სამკურნალო რესურსების გამოყენების საკითხი, ადამიანები სულ უფრო და უფრო ხშირად მიმართავენ ტრადიციულ მედიცინას - მკურნალობას ნატუროპათიური: მცენარეული, ცხოველური, მინერალური საშუალებებით.

ნატუროპათიური სამკურნალო პრაქტიკის მდიდარ არსენალს, როგორც ცნობილია, ხალხური მედიცინა წარმოადგენს, რომელიც საუკუნეების მანძილზე ბუნებასთან ადამიანის ადაპტაციის საუკეთესო გამოცდილებას ემყარება და მრავალ ეფექტურ სამკურნალო საშუალებას მოიცავს. ხალხური მედიცინა კომპლექსური მკურნალობის პრაქტიკასაც იყენებს, რაც თანამედროვე მედიცინაში ჰოლისტიური მეთოდის სახელითაა ცნობილი და მკურნალობის სხვადასხვა საშუალებასთან ერთად ფსიქოთერაპიის აქტიურ ჩართვას გულისხმობს. ხალხურ

მედიცინაში ფსიქოთერაპიული ზემოქმედების ეფექტურ მეთოდებად შელოცვები და სხვადასხვა მაგიურ-რელიგიური წესი თუ რიტუალი უნდა მივიჩნიოთ.

ხალხური სამკურნალო ტრადიციების კვლევა დღეს აქტუალურია, არაერთი ეფექტური სამკურნალო საშუალებისა თუ მეთოდის მიკვლევისა და სამედიცინო პრაქტიკაში დანერგვის პერსპექტივას სახავს.

ამგვარად, ხალხური სამკურნალო ტრადიციების კვლევას არა მხოლოდ შემეცნებითი, არამედ პრაქტიკული მნიშვნელობაც აქვს. სწორედ ამაში მდგომარეობს ტრადიციული სამედიცინო კულტურის კვლევის აქტუალობა.

ტრადიციულ სამედიცინო კულტურას მეცნიერების სხვადასხვა დარგი შეისწავლის. თვით მედიცინა, ბიოლოგია, მედიცინის ისტორია და სხვა. ამ მეცნიერებათა მიზანია სამკურნალო მცენარეებისა თუ სხვა საშუალებების ეფექტური მოქმედების მექანიზმის ახსნა, მათი სამკურნალო პრაქტიკაში დანერგვა, ხალხური მედიცინის როლისა და ადგილის განსაზღვრა არა მარტო სამედიცინო, არამედ საერთოდ ტრადიციულ კულტურაში.

განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ხალხური სამედიცინო კულტურის ეთნოლოგიურ კვლევას, რომელიც გულისხმობს სამედიცინო ტრადიციების გამოვლენასა და შესწავლას არა იზოლირებულად, არამედ კომპლექსურ მთლიანობაში ყოფის სხვადასხვა ელემენტებთან ურთიერთკავშირში, ბიოგეოგრაფიული გარემოს, სოციალურ-ეკონომიკური, ისტორიული პირობებისა და სათანადო ეთნოფსიქოლოგიური ფონის გათვალისწინებით (მინდაძე: 2000: 5).

სამცხე-ჯავახეთის ხალხური მედიცინის ეთნოლოგიური კვლევა მნიშვნელოვანია, არა მხოლოდ ადგილობრივი, არამედ ზოგადქართული კულტურული მემკვიდრეობის სრულყოფილი შესწავლისათვის და როგორც ტრადიციული სამედიცინო კულტურის უნივერსალური ნიშნების მატარებელი, თავისებურ გეოკლიმატურ, სოციალურ-კულტურულ და ისტორიულ გარემოში ჩამოყალიბებული სისტემა, საინტერესოა საერთოდ ხალხური კულტურის კვლევის თვალსაზრისით.

სამცხე-ჯავახეთი, რომელიც ამჟამად ახალციხის, ადიგენის, ასპინძის, ახალქალაქისა და ნინოწმინდის ად-

მინისტრაციული რაიონებისაგან შედგება, საქართველოს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მხარეა.

ზემო ქართლი სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიული სახელწოდებაა, რომელიც, როგორც ჩანს, პოლიტიკურ-გეოგრაფიული ცნება იყო (ბერძენიშვილი: 1985: 3).

ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობით, ქართველთა მამამთავრის - ქართლოსის სიკვდილის შემდეგ, მისმა უფროსმა შვილმა - მცხეთოსმა თავის შვილებს ზემო ქართლი ასე გაუყო: „...და ძესა თესსა ოძრახოს მისცა ტაშისკარს ზეითი და მტკურის დასავლეთი, ვიდრე ზღუამდე, საზღვრამდე ქართლოსისა, რომელ არიან აწ სამცხე, გური, ლიგანი, შავშეთი, არტანუჯი, ფანასკერტი, ოლთისი და ტაო; და ამათ აღგიღებთა უმეტეს ეწოდა ზემო ქართლი. ხოლო ფანავრის დასავლეთი და მტკურის აღმოსავლეთი, ვიდრე თავადმდე მტკურისა, მისცა მცხეთოს ძესა თესსა ჯაეახოსს, და ამის მიერ ეწოდა ამ აღგიღებთა ჯაეახეთი. და არიან ამათ აღგიღთა შინა ჯაეახეთი, არტანი, ერუშეთი, კოლა და მტკურის აღმოსავლეთი...“ (ვახუშტი: 1973: 656-657).

ზემო ქართლში, ანუ მესხეთში, ოდითგანვე ქართველები, მესხები ცხოვრობდნენ, რომლებიც აერთიანებდნენ ჯაეახებსა და სხვა ქართულ ეთნოგრაფიულ ჯგუფებს. მესხეთი მთელი ზემო ქართლის ზოგადი სახელია და მოიცავს: სამცხეს, ჯაეახეთს, თორს, კოლა-არტაანს, შავშეთს, კლარჯეთს, ერუშეთს, აჭარას და სხვ. ამრიგად, „მესხი“ კრებითი სახელია აღნიშნულ პროვინციებში მცხოვრები ქართველი ხალხისა. „ვახუშტიმ ძალიან კარგად იცის, რომ ეთნიკურად ჯაეახეთის „მოსახლენიც არიან მესხნი“, ისევე როგორც სამცხისა და ზემო ქართლის სხვა მცხოვრებნი“ (ლომსაძე: 1975: 280).

როგორც ცნობილია, მესხეთმა სხვადასხვა დამპყრობლისაგან დიდი შემოსევები განიცადა განსაკუთრებით მძიმე დიდი მას ოსმალთა ორ საუკუნოვანმა ბატონობამ დააჩინა. ოსმალები სასტიკად დევნიდნენ მესხების წესჩვეულებებს, ენასა და სარწმუნოებას.

ვახუშტის მიხედვით, სამცხე-ჯაეახეთში, ქრისტიანებად დარჩნენ მხოლოდ მცირედნი გლეხნი. აქ ყოველივე ქართული გაუქმდა (ვახუშტი: 1973: 660-661).

სამცხე-ჯავახეთის ისტორიულმა ბედმა განაპირობა აქ ქართველებთან ერთად სხვადასხვა ეროვნებისა და კონფესიის მოსახლეობის ცხოვრება, რამაც თავისთავად გამოიწვია ადგილობრივი და მოსული მაცხოვრებლების სამედიცინო ტრადიციების ურთიერთგავლენა. ეს გარემოება საკვლევი რეგიონის ტრადიციული სამედიცინო კულტურის კვლევას განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს.

სამცხე-ჯავახეთი ხასიათდება თავისებური კლიმატით. ზამთარი აქ ხანგრძლივი და მკაცრია, განსაკუთრებით მთიან რაიონებში, ზაფხული კი ცხელი. ვახუშტი აღნიშნავს: „...ხოლო არს ქუეყანა ესე ფრიად მრავალ და დიდროვან მთიანი, კლდიანი, ხევიათი, ღრატოიანი, ტყიანი, შამბ-შროშნიანი, მდინარიან-წყაროიან ტბიანი და მცირედ ველოვანი. ზამთარ ადგილ-ადგილ ცივი და დიდთოვლიანი და ადგილ-ადგილ ფრიად თბილი, ზაფხულს შეზავებული, რამეთუ აქუს მთანი და აგარაკნი ფრიად ახლოს, ხოლო ადგილს ფრიად ცხელი და გაუძლისი, თენიერ აგარაკთა. ჰაეით მშუენი და კეთილი, არამედ ზღვის კიდეთა არა ეგრეთი“ (ვახუშტი: 1973: 659).

ამ საკითხთან დაკავშირებით საინტერესო ცნობას გვაწვდის ა. ფრონელი: „მთელ საქართველოში არ მოიპოვება ისეთი საღი ჰავა როგორიცაა ამ მხარეში, რომელიც ჯანმრთელობისათვის მეტად მარგებელია“. ასევე აღნიშნავს, რომ ეს მხარე მდიდარია სამკურნალო წყლებით (ფრონელი: 1991: 116).

არსებული მატერიალური კულტურის ძეგლების შესწავლით ნათელი ხდება, რომ მესხეთი წარსულში, მეტად დაწინაურებული მხარე იყო, რომელიც თავისი გეოგრაფიული მდებარეობით, ეკონომიკითა და მაღალი კულტურით დიდ როლს ასრულებდა საქართველოს ისტორიაში.

„ზემო ქართლი ანუ მესხეთი დიდი კულტურის ქვეყანა იყო. შუა საუკუნეებში აქ განსაკუთრებით ყვაოდა სასულიერო ცხოვრება, რომელიც ყოველთვის ტონს აძლევდა ქართული კულტურის აღმავლობას“ (ლომსაძე: 1975: 282-283).

მესხეთის მაღალი კულტურა შესანიშნავ ნიადაგს ქმნიდა სამედიცინო აზროვნების განვითარებისათვისაც. აქ იყო კერა, ისეთი მნიშვნელოვანი სამედიცინო-სატაძ-

რო კულტურული ცენტრებისა, როგორიცაა ხანძთა (ტაო-კლარჯეთში), სადაც გრიგოლ ხანძთელი მოღვაწეობდა, აგრეთვე ხანძთის მიერ დაქვემდებარებული მონასტრები, მაგ., „საბაწმინდის მოღვაწენი მედიცინაში განსწავლული იყვნენ და მკურნალობასაც ეწეოდნენ“ (შენგელია: 1970: 92).

ისეთი უნიკალური კლდეში ნაკვეთი ციხე-ქალაქი, როგორიცაა ვარძია, სწორედ ამ მხარეში იყო აშენებული. ვარძიას „წამლის სასახლეს“ ეძახიან, რომელშიც იყო სასნეულეც. მისი წესდება ითვალისწინებდა „სნეულთა და უძლურად მყოფთა ძმათათვის“ მესნეულის თანამდებობას, დღეში სამჯერ სნეულთა „შემოვლას“ და მათ „უშურველ“ უზრუნველყოფას კვებითა და სხვა ყოველგვარი საჭიროებით“ (შენგელია: 1970: 127).

სამცხე-ჯავახეთის ხალხური მკურნალობის ტრადიციების შესწავლა, მათი თავისებურებების, სიძველის, თვითმყოფადობის დადგენა და მთელი რიგი სამკურნალო საშუალებათა რაციონალური მხარის გამოვლენა მნიშვნელოვანია, როგორც საერთოკულტურული მემკვიდრეობის, ისე ტრადიციული სამედიცინო კულტურის კვლევისათვის.

ძირუბიის ხალხური ტრადიციები

ჭრილობების მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში ჭრილობის ყველაზე მეტად გაერ-
ცელებული სახელწოდებებია: „იარა“ და „წყლული“.

წყლული ჭრილობის აღმნიშვნელი ერთ-ერთი უძვე-
ლესი სიტყვაა (იაკობ ხუცესი: 1982: 22). ძველი ქართული
სამედიცინო ძეგლების მიხედვით, წყლული არა მარტო
ჭრილობას, არამედ მთლიანობის ყოველგვარ დარღვე-
ვას აღნიშნავდა, რა მიზეზითაც არ უნდა ყოფილიყო იგი
გამოწვეული - ჭრილობის მიყენებით თუ სხვა რაიმე მიზე-
ზით (სააკაშვილი, გელაშვილი: 166). ჭრილობის აღმნიშ-
ვნელი ძველი ტერმინია იარაც, რაც სულხან-საბა ორ-
ბელიანის მიხედვით „თურქთა ენითა წყლულსა ჰქვიან“
(ორბელიანი: 1991).

სამცხე-ჯავახეთში ანსხეავენდნენ ჭრილობის სახ-
ეებს: „მსუბუქი“, „ჰავა აღებული“ (გაცივებული), „დაჩირქე-
ბული“ (ინფიცირებული), „გაძაღლებული“ (დანეკროზებუ-
ლი) და მათ შესაბამისად მკურნალობდნენ.

ჭრილობის მკურნალობა გარკვეული თანამიმდევრო-
ბით მიმდინარეობდა, რაც პირველ რიგში გულისხმობდა
ჭრილობის გაწმენდა-გასუფთავებას-დეზინფექციას, სისხ-
ლის დენის შეჩერებას და შემდეგ ქსოვილის აღდგენას.

ჭრილობას გაასუფთავებდნენ არყით ან წყლით, შემ-
დეგ ხმარობდნენ სისხლის შესაჩერებელ საშუალებებს:
მარილს, აბლაბუდას//ბაბაჭუს, შაქრის ფხენილისა და
ერბოს ნაზავს, თამბაქოს [Nikotiana tabacum] ფოთოლს,
იარდალის//ნარმის ნაცარს, მელაკუდას [Alopecurus] ნაყ-
ენს და სხვა. აბლაბუდას ქსელს პირდაპირ დაადებდნენ
იარაზე, თამბაქოს ფოთოლს - ნედლად ან ფხენილის სახ-
ით. სისხლის დენის შესაჩერებლად იცოდნენ დამწვარი
ნარმის ნაცრის მოყრა. მელაკუდას კი გარეცხავდნენ,
არაყს ან სპირტს დაასხამდნენ და ამ ნაყენით მოასუფ-
თავებდნენ ჭრილობას. მელაკუდას ნაყენი ახდენდა ჭრი-
ლობის დეზინფექციას და სისხლის დენის შეწყვეტასაც
უწყობდა ხელს. ეფექტურად ითვლებოდა აგრეთვე შაქრის

ფხენილისა და ერბოს ნაზავი. ორ სუფურის კოვზ შაქარს შეურევდნენ ცოტაოდენ ერბოს, ჭრილობას წაუსვამდნენ და გადაახვევდნენ სუფთა, რბილი „ნარეცხი“ ნაჭრით.

გადმოცემით, ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი საშუალება სისხლის დენას სწრაფად წვევტდა.

განსაკუთრებით პოპულარული იყო მელაკუდას სპირტიანი ნაყენი, რომელიც სამკაღში მიმავალთ წელზე პატარა შუშებით ეკუდათ (შენგელია: 1952: 27), ალბათ იმის გამო, რომ დაჭრილისათვის პირველი დახმარება გაეწიათ.

ჭრილობის შესახორცებლად, ქსოვილის ადსადგენად იყენებდნენ სხვადასხვა ცხიმისა და მცენარისაგან დამზადებულ მაღამოს. ყველაზე მეტად გავრცელებული იყო: ნაძვის [Pinea] ფისის, თაფლის, სანთლის, უმარილო კარაქის ან კვერცხის გულის, ხორბლის ფქვილისა და კარაქისაგან შეზაყებული მაღამოები, რომლებიც სხვადასხვანაირად მზადდებოდა: უმარილო კარაქს, სანთელს, ნაძვის ფისს თანაბარი რაოდენობით გადაადნობდნენ, შეურევდნენ ცოტაოდენ თაფლს, ან ორი კვერცხის გულსა და ნახევარ სუფურის კოვზ გამდნარ კარაქს, შიგ ამოუკიდებდნენ//ნაყრიდნენ ცოტაოდენ ხორბლის ფქვილს, შემდეგ ამ ნაზავს ნარეცხ (რბილ) სუფთა ნაჭერზე წაუსვამდნენ და ჭრილობას დაადებდნენ. ავაჯუას//ძირწითელას ზEchium rubrum] ქოქების//ფესვების ნახარშს დაუმატებდნენ საკმეველს და ნახევარი სუფურის კოვზ გადამდნარ სანთელს ერმანეთში კარგად აზელდნენ და მიღებულ მასას ადებდნენ ჭრილობაზე.

მაღამოებით მკურნალობა საქართველოში უძველესი ტრადიციების მქონეა. არის მოსაზრება, რომ პალეოლითის ეპოქის ერთ-ერთ გამოქვაბულში (საკაჟია) ნანახი ცხოველის ძვლის ტვინისა და ქონისაგან დამზადებული ნაზავი სამკურნალო დანიშნულებისა იყო (ნიორაძე: 1953: 59).

ასეთი სახის მაღამო საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში (სვანეთი) დღესაც გამოიყენება (ბურდული: 2000: 117).

განსაკუთრებით მნიშვნელოვნად მიგვაჩნია წერილობითი ცნობები. „შუშანიკის წამებაში“ ასახულია ჭრილობათა დამუშავების ზოგიერთი მეთოდი, რომლის მიხედვით

ირკვევა, რომ ჭრილობას მკურნალობდნენ მაღამოს საშუალებით. „...მოგბანო სისხლი ეგე პირსა შენსა და ნაცარი, რომელი თვალთა შენთა შთაცვეულ არს, და სალბუნი და წამალი დაგდვა...“ (იაკობ ხუცესი: 1982: 14). X საუკუნის სამედიცინო წიგნში „უსწორო კარაბადინი“ აღწერილია ჭრილობათა ეტაპობრივი მკურნალობა, მაგრამ განსხვავებული მეთოდით: „თუ ცოტა იყოს გაკვეთილი, ფიცხლავ პირი შეუკარ, მაგრად შეუხვიე და სამსა დღესა ნუ გახსნი, მერმე გახსენ და პირი გაუღე, რომე გარ გამოვიდეს...“ (ქანანელი: 1997: 509). ჭრილობათა დიფერენცირებული მკურნალობა აღწერილია XVI საუკუნის წყაროში „იადიგარ დაუდი“: „ეისაცა დაკოდილისა და ან გახეული-დაღმან სისხლი არ დასწყედეს, მოიტანე მჟაუნას ძირი და ან ფოთოლი, დანაყონ და ან ისრე დაადვან და მაშინვე სისხლსა დასწყუეტს. და ერთი დაკოდილი და ან მუწუკი რომე ანასური შექმნილიყოს, ვითამცა და გასწყრომოდეს და გასძნელებოდეს, და იმაზედა დაადვა, იმ რიგსა წულულსა მაშინვე მოაბრუნეებს და გაათაეებს“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 536).

ამგვარად, სამცხე-ჯავახეთში გავრცელებული ჭრილობათა მკურნალობის ტრადიცია უფრო ახლო დგას „იადიგარ დაუდი“-ში“ აღწერილ ჭრილობის მკურნალობასთან.

ჭრილობათა ეტაპობრივი და მაღამოებით მკურნალობა აღწერილია იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაშიც“ - „ხოლო დაჭრილთა ახმარებდნენ ქონით ქმნილსა ბაღ-ახთა მოხარშულსა მაღამოდ, აგრეთვე სისხლის დასაწყუეტად აბლაბუდას, გოგირდსა“ (ვახუშტი: 1984: 232).

სამცხე-ჯავახეთში „გაციებულ“, სიცოცხლესაგან დაწითლებულ და შესიებულ ჭრილობაზე იტყოდნენ: „ჰაჟა აილოო“.

ძველ ქართულში „ხოო“ სიცოცხით წელულის გასიებას ნიშნავდა (ორბელიანი: 1993). ეს ტერმინი გავრცელებულია თითქმის მთელ საქართველოში. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში გაციებულ ჭრილობას „დახაეებულს“ ეძახდნენ (მინდაძე: 1981: 21).

„ჰაჟა აღებულ“ ჭრილობას, პირველ რიგში, სითბური საშუალებებით მკურნალობდნენ: გაუკეთებდნენ არყის კომპრესს, თუ ეს არ უშველიდა და სიმსიენეს არ დააცხრობდა, მაშინ დაადებდნენ შემწვარ ხახეს, საფუარს,

მეავე პურის ცომს ან სელის ფაფას (ერთ მუჭა სელის ფქვილს შეურევდნენ ნახევარი ღვინის ჭიქა ზეთს ან ერბოს).

დაწირქებულ ჭრილობას მკურნალობდნენ თანამიმდევრულად. თავდაპირველად არყით გაასუფთავებდნენ, გამოსარწყავად დაადებდნენ გასუფთავებული კომბოსტოს [Brassica] ფოთოლს, ლავარძარღვას//მრავალძარღვას [Plantago major], ცხერის ღუმას, თაფლწასმულ თუთის ტყლაპს... და ჭრილობას გადაახვევდნენ ნარეცხი ნაჭრით. ეს საშუალებები ხელს უწყობდა როგორც დამწიფებას, ისე გამორწყებას.

ზოგჯერ წირქის გამოსაღებად სპეციალურ მაღამოს ამზადებდნენ, რომელიც მოსახლეობის განმარტებით, უფრო კარგად მოქმედებდა. ნაძვის ფისს, კარაქს, თხის ქონს, თაფლის სანთელსა და მზესუმზირას [Helianthus annuus] ზეთს თანაბარი რაოდენობით (ნახევარი ღვინის ჭიქას) ერთმანეთში შეურევდნენ, გადააღულებდნენ და დაწირქებულ ჭრილობას წაუსვამდნენ, შემდეგ კი გადაახვევდნენ. გამორწყვის შემდეგ იარას ჩვეულებრივი ჭრილობის შესახორცებელი საშუალებებით მკურნალობდნენ. ეფექტურად ითვლებოდა ჭრილობის შესახორცებელი სპეციალური მაღამო, რომელიც შემდეგნაირად მზადებოდა: ნახევარი ღვინის ჭიქის რაოდენობით ნაძვის ფისს, თაფლის სანთელს, ბატის ქონს ერთად გადაადნობდნენ და შეურევდნენ ძირწითელას გამხმარი ფესვების ფხვნილს. ამ მაღამოს ჭრილობას ქათმის ფრთით წაუსვამდნენ და გადაახვევდნენ.

ღრმა, დაწირქებული ჭრილობების დროს ტამპონებს ხმარობდნენ. პირველ რიგში ჭრილობას თბილი წყლით ამოასუფთავებდნენ, შემდეგ კი ნარმის პატარა ნაჭერს მაღამოს წაუსვამდნენ და ჭრილობაში ჩადებდნენ.

ტამპონებით, „პატრუქით“ მკურნალობა საქართველოში ძველთაგანვე იყო ცნობილი. „პატრუქი“, საბას განმარტებით, „სანთლისა და ბამბის ჩლა-სანთლის გული გინა ბაზმის გულია, ხოლო ჩლა-ნაძენძი რამე, ბამბის ნასთის ნაშალია“ (ორბელიანი: 1993).

ტამპონებით, „პატრუქით“ მკურნალობა აღწერილია ძველ სამედიცინო ხელნაწერებშიც: „თუ ეს დაკოდილი თავს იყო, ზარავანდი ღვინითა მოადულე და მერმე კიდევ

გაახმე და დანაყე. თუ ღრმად იყოს პატრუქით შეუდეგ“ (ქანანელი: 1997: 509).

ტამპონებით მკურნალობა საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული. გვხვდება ტამპონის აღმნიშვნელი სხვადასხვა ტერმინი: „სელი“ (აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთი), „პატრუქი“, „ფთილა“. საქართველოს მთაში დამოწმებულია ტამპონებით მკურნალობის საინტერესო მეთოდი. სელის ან კანაფის გაძენძილ თოკს ან ნარეცხ რბილ ნაჭერს გამდნარ თაფლის სანთელში ამოავლებდნენ, შემდეგ ჭრილობის/წყლულის მაღამოს წაუსვამდნენ ჭრილობაში ჩადებდნენ და გადაახვევდნენ. გარკვეული დროის შემდეგ გახსნიდნენ და ჭრილობის მდგომარეობის მიხედვით განაგრძობდნენ მკურნალობას (მინდაძე: 1981: 18).

სამცხე-ჯავახეთში დანეკროზებულ ჭრილობას „გაძაღლებულს“ უწოდებდნენ. მას თავდაპირველად ჩვენ მიერ ზემოაღწერილი მეთოდებით და საშუალებებით მკურნალობდნენ. თუ ასეთი მკურნალობა შედეგიანი არ იყო და მიმდებარე ქსოვილის ჩათრევის, განგრევის განვითარების საშიშროება იქმნებოდა, მიმართავდნენ რადიკალურ მეთოდს - გახურებული ასტამით ჭრილობის „დაშაშხვას“, რითაც „წყლულის გავრცელებისაგან“ (მიმდებარე ქსოვილის ინფიცირებისაგან) თავს იზღუევდნენ. ამის შემდეგ ჭრილობას უკვე დამწვრობის სპეციალური მაღამოთი მკურნალობდნენ.

ჭრილობათა ხალხური მკურნალობის სამცხე-ჯავახეთში დადასტურებული ზოგიერთი საშუალება მოხსენიებულია ძველ სამედიცინო წიგნებში: „...ვინცა ესე მელისკუდას ყუავილი დაჭეჭკოს, და მოხარშოს, და მსივანსა ალაგზედა დაიდვას, თუ ესე სიმსივნე სიგრილისაგან იყოს, დაფანტოს და გააქრვოს“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 403).

ჭრილობათა ზოგიერთი ხალხური სამკურნალო საშუალება თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისითაც მიზანშეწონილია. მაგალითად, არეის გამოყენება დეზინფექციის, კომბოსტოს ფოთლის კომპრესი ჩირქის კონცენტრირებისა (თავმოყრის) და მელაკუდას - სისხლის დენის შეჩერების, ანთების ჩაქრობის მიზნითა და სხვა. ფარსმანდუკის სამკურნალო თვისებები განპირობებულია მასში ეთეროვანი ზეთის, პროაზელენის, ტანინის და სხვა

კომპონენტების არსებობით (Современная фитотерапия: 1988: 364).

დამწვრობის მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში გავცელებულია დამწვრობათა მკურნალობის საკმაოდ ეფექტური საშუალებანი. აქ განსხვავებდნენ სხვადასხვა სახის დამწვრობას: ცეცხლით, წყლითა და რძით დამწვარს და მათ სხვადასხვანაირად მკურნალობდნენ. ყველაზე იოლად ცეცხლის ალით დამწვრობა ითვლებოდა, ყველაზე რთულად კი რძით დამწვრობა.

სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობა ანსხვავებდა სხვადასხვა ხარისხის დამწვრობას: „ატკრეცილი“ (I ხარისხის დამწვრობა) ხალხური აღწერილობით, როდესაც კანი გაწითლდება და ოდნავ შესივდება, II ხარისხის, როდესაც კანზე ბუშტუკები - წყლულები გაჩნდება და III ხარისხის, როდესაც კანი შავდება ე.ი. ქსოვილი დანეკროზებას იწყებდა. გადმოცემით: „ცხრა დღე ღრმად მიდის დამწვარი, მერე კი ამოშრება“, ე.ი. ცხრა დღის მერე შორჩენას დაიწყებდა.

დამწვრობის ზემოაღნიშნული დიფერენციაცია ძველ ქართულ მედიცინაშიც არის დადასტურებული: „ნიშანი ცეცხლითა დამწუარისაი ორფერი არის რომელი ასოთა ტყაეი დამწუარისაი ყუავილივითა გაბერილ იყოს..., და ესე უყარესი იქნების... ეგეთსა დამწუარსა რომელ გაბერილი გამოჩნდეს იგი არს. რომელ ძაღლის ყურძნისა წყალი და ვარდის წყლითა ღია ზელონ ერგების. და თუ ვარდისა წყალი და გარცხლისა ქრთილისა ფქვილი და კეერცხისა ყვითელი და ვარდი ყოველი მალჰამად შექნას და მიწყით სცხებდეს“ (წიგნი სააქიმოი: 1936: 295).

სხვადასხვა ხარისხის დამწვრობას აქ განსხვავებული საშუალებებით მკურნალობდნენ. მაგ., მსუბუქი დამწვრობის შემთხვევაში დაზიანებულ არეზე ადებდნენ ცივ მარილწყალში, მუკავე მაწონში, ჭინჭრის [*Urtica urens*], ივნის [*Fraxinus*] ქერქის ნაყენში დასველებულ ან ჭანჭურის „ფელვერდაში“ (ხილფაფა), რძის ნაღებში, ერბოში და კეერცხის გულში ამოვლებულ საფენებს და მსუბუქად გადაახვევდნენ საფენის ფიქსაციის მიზნით. ადებდნენ აგრეთვე გაჭრილ, უმ კარტოფილს, კომბოსტოს ფოთოლს და ა.შ. გადმოცემით ყველა ეს საშუალება დამწვრობით

გამოწვეულ სიმხურვალეს აგრილებდა და გაჩენილ წყ-
ლულებს მოამშრალებდა.

რთულ დამწვრობაზე თავდაპირველად ზემოთ ჩამოთ-
ვლილ გამაგრილებელ და მოსამშრალებელ საშუალებებს
ხმარობდნენ, ხოლო შემდეგ კი მაღამოებით აგრძელებდ-
ნენ მკურნალობას.

ყველაზე მეტად გავრცელებული იყო: კვერცხის გუ-
ლის, უმარილო კარაქის, თაფლის სანთლის, ზეთისა და
ფქვილისაგან დამზადებული მაღამო. ამზადებდნენ შემ-
დგენიარ მაღამოსაც: ქათმის, ღორისა და ძროხის ქონს,
მზესუმზირის ზეთს, თაფლის სანთელს და ნაძვის ფისს
თანაბარი რაოდენობით ერთად მოადუღებდნენ, გააციუ-
ბდნენ და მიღებულ ნაზავს ქათმის ფრთით უსვამდნენ
დაზიანებულ არეზე. ზემოდან ქათმის ბუმბულის გაც-
რილ ფერფლს მოაყრიდნენ - მაღამო ნაჭერს რომ არ
მიკეროდა.

გამოიყენებოდა სხვა სახის მაღამოც: ძირწითელას
ფესვებს 3-4 ცალს გაასუფთაებდნენ, დანაყადნენ, ჩაყრიდ-
ნენ ერთ ჩაის ჭიქა ერბოში და რამდენიმე ხანს ადუღებდ-
ნენ, შემდეგ შეურევდნენ ერთ სუფრის კოვზ თაფლის
სანთელს და ერთხელ წამოადუღებდნენ. მიღებულ მასას
გააციებდნენ და დამწვარზე თხლად გადაუსვამდნენ.

ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი მაღამო ხელს უწყობდა
დამწვრობის მოშუშებას და „კანის მოყვანას“ ე.ი. ქსოვი-
ლის აღდგენას.

რთული დამწვრობის შემთხვევაში მიმართავდნენ შე-
ლოცვასაც:

„ელი, ელი ელანდაო
წითელ ხუცესს ხარი შეებაო,
ზღვასა ხნამდა, ქვიშას სთესდა,
ვინ ნახა კლდე ხნული
ქვიშა სამცხლის იქით გაძნელებული,
ჩიქილა დაკერებულიო“ (ზედგენიძე: 1946: 39).

დამწვრობის მკურნალობის ზოგიერთი ხალხური სა-
შუალება ძველი ქართული ხელნაწერებიდანაცაა ცნობი-
ლი. მაგ., „ახლადდამწურისათვის კვერცხის ცილი ერბოთ
დაზიდუ და შემოსდევით, კარგია და მარგე“ (ქანანელი:
1997: 508).

დამწვრობის ხალხური საშუალებანი შეიცავს დიდი

რაოდენობით ცხიმებს, ბაქტერიოციდებს და ვიტამინებს, რაც ხელს უწყობს ქსოვილის კეებას და აღდგენას, მას ინფექციისაგან იცავს და ანთებით პროცესს ამცირებს. მაგალითად, იუნის ქერქის გამოყენება ხელს უწყობს დამწვრობის შემთხვევაში წყლულის მოშრობა-შეხორცე-ბას, ეს მკენარე შეიცავს ესკულინს, რომელსაც გააჩნია ეუნის კედლის კაპილარების გამტარობის გაძლიერებისა და ანთების საწინააღმდეგო თვისებები (Современная фитотерапия: 1988: 156). განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს შელოცვის შესახებ. შელოცვა ფსიქოთერაპიულ ზემოქმედებას ახდენდა და ხელს უწყობდა აყადმყოფის საერთო მდგომარეობის გაუმჯობესებას, ტკივილის შეგრძნების შემცირებას და ნერვული სისტემის დაწყნარებას.

ყოველივე ზემოხსენებული განაპირობებდა დამწვრობის ეფექტურ მკურნალობას სამცხე-ჯავახეთში.

მოტეხილობის მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში დავამოწმეთ ზედა და ქვედა კიდურების, ნეკნების და სხვ. ღია და დახურული მოტეხილობების მკურნალობის საინტერესო მეთოდები. ადგილობრივ დასტაქართა აღწერით მოტეხილობას ახასიათებდა შეშუპება, ძლიერი ტკივილი და კიდურების მოძრაობის შეზღუდვა. კიდურის დახურული მოტეხილობის დროს დასტაქარი დაზიანებულ არეს ხელით გასინჯავდა და ძელებს ხელითვე ფრთხილად გაასწორებდა, ზოგჯერ აყადმყოფს წინასწარ ერთ ჭიქა არაყს დაალევინებდა ტკივილის შეგრძნების შესამცირებლად, შემდეგ „იარღალზე“ - ნარმის ნაჭერზე წაუსვამდა „იახს“. იახი სხვადასხვანაირად მზადდებოდა: ზოგ შემთხვევაში იგი კვერცხის გულის, ზოგჯერ ცილის, ხორბლის ფქვილისა და საქონლის ბეწვის ნაზავს წარმოადგენდა. ხმარობდნენ ე.წ. „ფისიახსაც“ (რბილ ნაჭერზე წასმულ გამდნარ გუმბრინს, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა შავ ფისს უწოდებდა). „იახს“, „ფისიახს“ დაზიანებულ არეზე შემოადებდნენ და გაადახვევდნენ. იახი მჭიდროდ ეკეროდა დაშავებულ კიდურს, ახდენდა მის ფიქსაციას და თაბაშირის მოვალეობას ასრულებდა. ზემოდან იახს არტახებს დაადებდნენ და თოკს გადაუჭერდნენ. არტახი 3-4 სმ. სიგანის ოთხი თხელი ფიცარი იყო, რომელსაც რამოდენიმე ადგილას (თავსა და ბოლოში) თოკის გასაყრელად

ნახერეტი ქქონდა. 15-20 დღეში ავადმყოფს ქაეილი თუ დაეწეებოდა, იტყოდნენ „გაკეთებაზეაო“ ე.ი. მოტეხილობა შეხორცებისკენ მიდიოდა, იახიც ადვილად აძვრებოდა. ამის შემდეგ დასტაქარი ნახევს გახსნიდა, იახს მოხსნიდა, თბილ აბაზანას გაუკეთბდა და დაზიანებულ არეს ღორის ქონით დაუშუშაებდა. თბილი აბაზანა, ღორის ქონით შეზელვა სისხლის მიმოქცევისა და ქსოვილის კეებას აუშჯობესებდა, ასევე გაუხეშებული კანის დარბილებას უწყობდა ხელს.

ა. ღლონტის განმარტებით, „იახე“ ჯავახურად ნიშნავს „მუშამბას“, გაფისულ ან მაღამოწასმულ ტილოს, რომელსაც დაზიანებულ ადგილზე აკრავენ მოსარჩენად (ღლონტი: 1974).

„იალი“, უფრო სწორად „იაღ-ლაეაში“, როგორც შემოსადები საშუალება, აღწერილია XVI საუკუნის ხელნაწერში „იადიგარ დაუდი“. იალი თურქული სიტყვაა და იგი ქონს, კარაქს, ცხიმს აღნიშნავს (იადიგარ დაუდი: 1985: 707). როგორც ჩანს, იაღ-ლაეაში ცხიმწასმული, ცხიმით დარბილებული ლაეაში იყო, რომელსაც სხვადასხვა ტრავმული დაზიანების დროს შემოსადებად ხმარობდნენ. საინტერესოა, რომ მსგავსი საშუალება დამოწმებულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, სადაც დახურული მოტეხილობის დროს, დაზიანებულ არეს ფეტვის ფქვილისაგან მოზელილ ლაეაშის ფორმის თხლად გაბრტყელებულ ცომს დაადებდნენ, რომელსაც ზოგჯერ თაფლს ან ამ უკანასკნელ ხანებში კვერცხის გულსაც შეურევდნენ და დღე-ღამის განმავლობაში დატოვებდნენ. ცომი გახმებოდა, ხოლო ის ადგილი, რომელიც სველი რჩებოდა მიუთითებდა ტრავმის ადგილზე (მინდაძე: 1981: 36).

საინტერესოა, რომ იახის მსგავსი საშუალებებით მკურნალობა საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში იყო გავრცელებული. თვით სახლეწოდება კი გვხვდება ძირითადად საქართველოს სამხრეთ რეგიონებში. მთიან აჭარაში მოტეხილობის დროს დაზიანებულ არეზე დაადებდნენ ე.წ. „ზუთხს“ (კვერცხის გულის, თხის ბალნის, ხორბლის ფქვილის ნაზავი) ან „ფისიახს“ (კარაქის, ნაძვის, შავი ყურის და თხის ბალანის ნაზავი) და ზემოდან არტახებით შეუკრავდნენ.

ჩვენ მიერ ზემოთ ჩამოთვლილი სამკურნალო საშუალებების: „იახის“, „ზუთხისა“ და „იალ-ლაეაშის“ მოქმედების მიზანი მოტეხილი კიდურის იმოვილიზაცია და ქსოვილის კეება იყო.

მოტეხილობის დროს თუ ძვალი არასწორად შეხორცდებოდა, მაშინ ორ ცოცხალ კალმასს სიგრძეზე გაჭრიდნენ, დაზიანებულ ადგილზე დაადებდნენ და გადაუხვევდნენ. ითვლებოდა რომ ცოცხალი კალმასი ძვლებს დაარბილებდა. მეორე დღეს ნახევებს გახსნიდნენ, „ღარბილებულ“ ძვლებს გაასწორებდნენ და იახით შეუკრავდნენ.

კალმასით მკურნალობა წალკის რაიონში აღწერილი აქვს ა. სიხარულიძეს. მისი მონაცემების მიხედვით, წალკის რაიონში დანაყილ ცხვრის ღუმალში არეულ კალმასს იყენებდნენ ხელის ან ფეხის მოტეხილობის დროს, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, თუ ძვალი სახსრიდან იყო ამოვარდნილი ან მოტეხილობა არასწორად იყო შეხორცებული. ასეთ შემთხვევაში დაზიანებულ არეს ცხელი წყლით მობანდნენ, შემდეგ ერთმანეთში არეულ დანაყილ ცხვრის ღუმალს და კალმასს დაადებდნენ და მაგრად გადაუკრავდნენ. როგორც ითქვა, მოტეხილობას ცოცხალი კალმასითაც მკურნალობდნენ. თევზს შუაზე გახლეჩდნენ, დაზიანებულ არეზე დაადებდნენ და მაგრად გადაუკრავდნენ. ასეთი წესით ძვლებს არბილებდნენ, ასწორებდნენ და ფიქსაციას ახდენდნენ. ეს ხელს უწყობდა ძვლების უმტკივნეულოდ გასწორებას (სიხარულიძე: 1970: 92-93).

იმოვილიზაციის ტრადიციული მეთოდი აღწერილია X საუკუნის ძეგლში „ესწორო კარაბადინი“. მაგალითად, „თუ მოტეხილი იყოს ძვალი ფერხისა. ანუ ხელისა, კარგად და ხერხიანად უნდა დაწყობა. ფერხისა, ასრე უყავ, რომე ფერხისა ცერი ცერსა დაუპირისპირე და ერთმანეთსა მიუკარ, წააილე ხელი და დაუწყე მართვა. აგრევე ხელსა უყავ... და ზედა მაგრა არტახი მოტეხილისაგან უფრო გრძელი უყავ ასრე, რომე მოტეხილი დაიჭიროს, მთელზედა შეკრას. ოთხითა თითითა უფრო გრძელი უნდა მოტეხილისაგან. და მწვედ არ უნდა მოკურა. ასრე უნდა, რომე სისხლი შიგ იარებოდეს, თვარა მოვარდების“ (ქანანელი: 1997: 506-507).

ღია მოტეხილობის დროს დაზიანებულ არეზე წინასწარ ამოჭრილ არტახებს დაადებდნენ და ისე გადაუხვევდნენ. ჭრილობის ადგილი ღია რჩებოდა და მას წამლობდნენ ჭრილობის მაღამოებით.

„უსწორო კარაბადინში“ აღწერილია ღია მოტეხილობის ანალოგიური მკურნალობა - „თუ გატეხილსა სისხლი სდიოდეს, მას ასრე უნდა: სადაცა სისხლი სდიოდეს, ის ადგილი მჭურისაგანცა და ფიცრისაგანაცა ცარიელი ამყოფოს, რომე მიშველი ჩნდეს“ (ქანანელი: 1997: 507), რაც შეესატყვისება თანამედროვე მედიცინაში ღია მოტეხილობების ფანჯრიანი ნახევეის დადების წესს.

ნეკნების მოტეხილობის დროს სოფლის ექიმი ხელით გაასწორებდა მოტეხილ ნეკნებს და გულ-მკერდს „მუშამბით“ (სანთელში ან შავ ფისში ამოვლებული მატერიი), „იახით“, „კუპრიელთ“ (თხის მოკუპრული ტყავი) ან ახალდაკლული თხის ტყავით გადაუხვევდა. გამომშრობის შემდეგ ეს საშუალებანი მჭიდროდ შემოეკვრებოდა დაზიანებულ არეს და მის ფიქსაციას ახდენდა.

ანალოგიური მეთოდი გავრცელებული იყო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. ახალდაკლული ცხვრის ტყავით შეხვევას თითქმის ყველგან მიმართავდნენ. ხევსურეთში ტრავმირებულ ნეკნებს ჯერ არყით ან რაიმე ცხიმით დაამუშავებდნენ, შემდეგ დაბეგვილ ფილტვს დაადებდნენ, გარედან კი „კუპრიელს“ ან ახალდაკლული ცხვრის ტყავს შემოახვევდნენ და თოკით „დასწარბავდნენ“, გადაახვევდნენ (მინდაძე: 1981: 62).

ზემოაღწერილი მკურნალობის წესებიდან ნათლად ჩანს, რომ მოტეხილობის მკურნალობა სამცხე-ჯავახეთში ეტაპობრივად მიმდინარეობდა - გულისხმობდა დაზიანებული არის დამუშაებას, ძვლების გასწორებას, აცდენილი მოტეხილობის შემთხვევაში, ფიქსაციას მაფიქსირებელი (ღია მოტეხილობის დროს ფანჯრიანი) ნახევებით და არტაშნებით. ამგვარად ხდებოდა დაზიანებული კიდურის იმობილიზაცია და აღდგენა-შეხორცება.

ნაღრძობის მკურნალობა.

ნაღრძობზე იტყოდნენ „ძარღვები შეშინებული“ აქესო. გადმოცემით, ნაღრძობს ახასიათებდა კიდურის შესიება და ძლიერი ტკივილი. პირველ რიგში დაზიანებულ არეს დაუზელდნენ ერბოთი, თაფლით, ძმრით, კაკლის [ქაგლანს] ზეთით და სხვა. შემდეგ კი უკეთებდნენ საფენებს:

ყველის შრატში დასველებული ნაბდის ან შალის ნაჭ-
ერს „ღველფში“ (ნაცარში) ამოაველებდნენ, რასაც „ნაბად-
თუთქს“ ან „შალთუთქს“ ეძახდნენ ან საროს//ლაშქარას
[Symphatum caucasicum] ბალახს დანაყავდნენ შაბთან ერ-
თად, შეურევდნენ არაყს, გაათბობდნენ და ისე დაადებდ-
ნენ. იცოდნენ ნაღრძობის შელოცვა:

„სამჯერსა მამლის ყივილსა
პირველსა, პირველ ღვთისასა
ძარღვები, ტამრები ბანდებოდეთ
და ქრებოდეთ

ბრძანებითა ღვთისაო ამინ“ (ზედგენიძე: 1946: 41).

არსებობდა შელოცვის სხვა ვარიანტიც:

„ცერცველაი გორდებოდა
ნაღრძობობაი კეთდებოდა

წყალში ფიქალი გდია“ (ჩირგაძე: 1988: 12).

ნაღრძობის მკურნალობის ზემოაღწერილი პრინცი-
პები ანალოგიურია თანამედროვე მედიცინაში გავრცელე-
ბული მკურნალობის პრინციპებისა. აღსანიშნავია, რომ
მცენარე ლაშქარა გამოიყენებოდა მიოტეხილობებისა და
ნაღრძობის სამკურნალოდ საქართველოს სხვადასხვა
კუთხეში. თანამედროვე მედიცინაში სხვადასხვა ტრავმის
ლაშქარას ფესვების ნახარშით მკურნალობა მიზანშე-
წონილად არის მიჩნეული, რადგან იგი ქსოვილის რეგენ-
ერაციას უწყობს ხელს (Иорданов, Никонов, Бойчинов: 1970:
268).

ყურადსაღებია, რომ ისევე როგორც დამწვრობის
შემთხვევაში, ნაღრძობის დროსაც მიმართავდნენ ფსიქოთ-
ერაპიულ მკურნალობას - შელოცვას, რომელიც, როგორც
უკვე აღვნიშნეთ, ძლიერი ტკივილის შემთხვევაში ხელს
უწყობდა ნერვული სისტემის დამშვიდებასა და ტკივი-
ლის შეგრძნების დაქვეითებას.

დაჟეჟილობის მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობა არჩევდა მსუბუქ
(იოლ) და რთულ დაჟეჟილობას. ადგილობრივ მკვიდრთა
აღწერით, მსუბუქ დაჟეჟილობას ახასიათებდა: სიღურ-
ჯე, ტკივილი, შესიება, ხოლო რთულს უფრო მკვეთრად
გამოხატული იგივე სიმპტომები: უფრო მუქი სიღურჯე,
ძლიერი ტკივილი და დაზიანების უფრო დიდი არე. იოლ
დაჟეჟილობაზე დაადებდნენ ახალდაკლულ საქონლის
დაჩეჩქვილ, თხლად გაბრტყელებულ ხორცს ან „ჯიგარს“

(ლვიძლი). უკეთებდნენ შემდეგნაირ კომპრესსაც: „დანაყილ“ ცხერის ღუმას დაასხამდნენ არაყს ან ძმარს და ზიანებულ არეს შემოადებდნენ და გადაუხვევდნენ ან გამთბარ არაყში შაბის ფხვნილს გახსნიდნენ, შიგ ნარეცხ ნატერს დაასველებდნენ, გაწურავდნენ, დაჟეჟილზე დაადებდნენ და თბილად შეუკრავდნენ.

ძლიერი დაჟეჟილობის დროს თუ დაზიანება სხეულის დიდ არეს მოიცავდა, ავადმყოფს შეახვევდნენ ახალდაკლული საქონლის შაბმოყრილ ტყავში. ერთი ან ორი დღე ასე დატოვებდნენ, შემდეგ კი ნახევეს შესხნიდნენ. შეამოწმებდნენ დაჟეჟილობის მდგომარეობას, თუ სილურჯე ნაკლები იყო, სიმსივნე დამცხრალი, ტკივილიც დაამებული, მაშინ საქონლის ტყავში აღარ შეახვევდნენ, ხოლო თუ დაჟეჟილობის სიმპტომები ისევ ძლიერად იყო გამოხატული, გააგრძელებდნენ საქონლის ტყავით მკურნალობას. მთხრობელთა განმარტებით, ახალდაკლული საქონლის ტყავი პირველად „სისხლს დაფანტავდა“, ე.ი. ხელს უწყობდა სისხლჩაქცევის გაწოვას. ერთ-ერთი ინფორმატორი გადმოგვცემს: „ხიდან ჩამოვარდნილა კაცი და მთლიანად დაბეჟილა, ცხვარი გაატყავეს, შაბი მოაყარეს და მასში გაახვიეს“ (ჩირგაძე: 1988: 17). ასეთი მკურნალობის შედეგად ავადმყოფი სწრაფად გამოჯანმრთელებულია. ახალდაკლული საქონლის ტყავი, როგორც ჩანს, თავდაპირველად ცივი საფენის, ხოლო შემდეგ კომპრესის ფუნქციას ასრულებდა.

დაჟეჟილობის მკურნალობის ზოგიერთი ხალხური საშუალება აღწერილია „უსწორო კარაბადინში“, რომლის მიხედვით ნაღრძობ სახსარსა და დაჟეჟილობას მკურნალობდნენ ახალდაკლული ცხერის ტყავით, რომელსაც ხელი უნდა შეეწყო ჩაღვრილი სისხლის გასრუტვისათვის. იგი მჭიდროდ ეკეროდა დაზიანებულ არეს და მის ფიქსაციასაც ახდენდა: „მისი წამალი: უწინ ხელი გაუხსენ, ყიფალი, ანუ აქლისი. მერმე მუშიაც შეასვი და ახალი ცხურის ტყავი შემოსდევე, რომე არ აყროლდეს, ახალ-ახალი. და უწინ ხორცს მარილი დააყარე და მერმე შემოსდევე ცხურის ტყავი, მერმე შეახვიე“ (ქანანელი: 1997: 508).

სხვადასხვა ტრავმის საქონლის ტყავით მკურნალობა აღწერილი აქვს შარდენს: „ყოველგვარი სახის დაჟე-

ქილობის, მოტეხილობისა და ჭრილობისათვის, ასევე აიღე ჟანგმიწის ხსნარი, შეახვიე აყადმყოფი პროხის ტყავში და გამოუდინე სისხლი..." ეს მეთოდი, მისი გადმოცემით, პატრ რაფაელს თბილისელი ექიმბაშისაგან ჩაუწერია (შარდენი: 1975: 354).

საქონლის ტყავით მკურნალობის აღწერილობას ეხედებით აგრეთვე იოანე ბატონიშვილის „კაღმასობაში“: „ხშირად აყადმყოფს ჩააწვენდენ ზროხათა ტყავში და ტლევებითა შინა..." (ვახუშტი: 1984: 563).

მძიმე დაუეჭილობას კოტოშებითაც მკურნალობდნენ. ძველ ქართულში კოტოში - მოზიდვით სისხლის გამოძღვებული ჭურჭელია (ორბელიანი: 1991).

კოტოშს შემდეგნაირად „მოჰკიდებდნენ“: დაუეჭილ არეს „ნაშტარით“ (სამართებლით ან პატარა ბასრი დანი) დასერავდნენ, ზედ კოტოშს დაადებდნენ, შემდეგ გახერეტილი ბოლოდან ჰაერს ამოწოვდნენ და ნახერეტს გამდნარი სანთლით ამოაცხებდნენ. კოტოში მჭიდროდ მოეკიდებოდა ხორცს და გასერილი კანიდან სისხლს შეიწოვდა. კოტოშად იყენებდნენ მოკლეად გადაჭრილ, ზემოდან გახერეტილ საქონლის რქას: „ჩვენთან იყო ქალი, იმას ჰქონდა ნაშტარი, ის ნაშტარით კანს რამდენიმე ადგილას გაჭრიდა, მერე რქას დაადებდა, მისი ბოლო გახერეტილი იყო გახურებული სქელი ნემსით ან სადგისით, გახერეტილი წვერიდან პირით გამოსწოვდა სისხლს, მერე მოხსნიდა და გახერეტილ ბოლოს სანთლით დააცობდა“ - გადმოგვცემს ერთ-ერთი მთხრობელი (ჩირგაძე: 1988: 24).

ხარის ან ჯიხვის გადაჭრილი რქის კოტოში, რომელიც სამცხე-ჯავახეთის გარდა დამოწმებულია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში, კოტოშის უძველესს სახედ არის მიჩნეული. ამოწოვის შედეგად რქის კოტოშის შიგნით ვაკუუმი იქმნებოდა. იგი მჭიდროდ მოეკიდებოდა ხორცს და სისხლს შეიწოვდა (მინდაძე: 1981: 32-33).

აღნიშნული კოტოშები სამცხე-ჯავახეთში ამ უკანასკნელ ხანებში ჩვეულებრივმა მუშის კოტოშებმა შეცვალა.

უნდა აღინიშნოს, რომ დაუეჭილობის ზემოაღწერილი ხალხური მკურნალობა, დაზიანებული კიდურის იმოზილიზაცია, კომპრესები, რომელიც ხელს უწყობდა პემატომის გაწოვას და განსაკუთრებით ეფექტური იყო ძლიერი

(დიდი) სისხლჩაქცევების დროს, თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისითაც მიზანშეწონილადაა მიჩნეული.

ამოვარდნილობის მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში, ბარძაყის, მენჯის, მაჯისა და სხვა სახის ამოვარდნილობებს სხედასხვა მეთოდით შეელოდნენ. მაჯის, მუხლის ან იდაყვის ამოვარდნილობას ძირითადად დაჭიმვით.

ხალხური მკურნალები პირველ რიგში დაზიანებულ არეს ზეითუნის ზეთით, ერბოთი ან ღორის ქონით დაზელდნენ. შემდეგ დაუჭიმავდნენ, სახსარში „ჩაუგდებდნენ“ და მჭიდროდ გადაახვევდნენ გათხელებული საფუარით, რომელზეც მარილი ან სოდა იყო მოყრილი, ზემოდან კი თხის ტყავს ან იახს შემოაკრავდნენ და არტახებს დაადებდნენ. ერთ-ერთი მთხრობლის გადმოცემით: „მენჯის ამოვარდნილობის დროს, თივით გატენილი მოზრდილი ტომრისათვის უნდა გადაებიჯებიანთ და ამ გზით ამოვარდნილი კიდური თავის ადგილას უნდა ჩაეყენებინათ“ (ჩირგაძე: 1988: 21).

მხრის ამოვარდნილობის შემთხვევაში ჯერ მკლავს დაჭიმავდნენ, მაღლა ასწევდნენ და ამ გზით მხრის ძეაღს სახსარში ჩასვამდნენ, შემდეგ კი ზემოაღწერილი საშუალებებით გადაახვევდნენ.

ბეჭის ჩაყენება შედარებით იოლად ხდებოდა. თავდაპირველად მტკივნეულ არეს გასინჯავდნენ. ბეჭს საჭირო მიმართულებით გადაწევდნენ და სახსარში ჩასვამდნენ. შემდეგ ბეჭსა და ხერხემაღს შუა ჩაზნექილ არეს რაიმე ნატრით ამოაყსებდნენ, ისე რომ ბეჭს მოძრაობის საშუალება არ ჰქონოდა და ჯვარედინი ნახევრით შეუხვევდნენ.

ამოვარდნილობის მკურნალობის ზოგი ხალხური საშუალება ძველ ქართულ მედიცინაშიც ჰპოვებს ასახვას: „რა ასო ამოუვარდეს, ნიშანი ის არის, რომე, რომელი ასო ღრმა და ჩუბუტო ყოფილიყოს ამაღლდეს, და მაღალი ალაგი დაღმარდეს და დამდაბლდეს; და იმა ასოსა ვერ იხმარებდეს. და ეს მისი წამალი: უწინ ხელი გაუხსენ და მერმე ჩაუგდე ამა წესითა: რომე მიზიდენ და მოზიდენ მარჯვენითა და მარცხენითა, და გარ, ეცადე, რომე მისსავე ადგილას მივიდეს; მერმე მაგრად შეეურა უნდა“ (ქანანელი: 1997: 507-508).

ცნობილია, რომ საქართველოში და საერთოდ კავკასიაში ტრავმების მკურნალობა ხალხური წესებით მაღალ დონეზე იდგა, რის შესახებაც საინტერესო ცნობებს გვაწვდის რუსი ექიმი ნ.ი. პიროგოვი. მისი აზრით, განსაკუთრებით ეფექტური იყო ცეცხლსასროლი იარაღით მიყენებული ტრილობებისა და ძვლების მოტეხილობის მკურნალობა. იგი გადმოგვცემს, რომ მოტეხილობის დროს ხალხური მკურნალები მიმართავდნენ კიდურის ბანდით შეკერას, ნახევებს შიგნით ატანდნენ არტახებს, რომლის საშუალებით აღწევდნენ კიდურის იმობილიზაციას (Пирогов: 1952: 70).

უნდა აღინიშნოს, რომ ანალოგიური მეთოდით მკურნალობისთვის აფხაზეთსა და სამეგრელოში ყურადღება მიუქცევია ექიმ ი. შაბლოვსკისაც, რომელიც გადმოგვცემს, რომ მოტეხილობები სწორად იყო ნამკურნალები და შეხორცების შემდეგ იშვიათად აღინიშნებოდა დეფორმაცია, გამრუდება, კორძების წარმოქმნა (Шабловский: 1886: 38-43).

სამცხე-ჯავახეთის მკვიდრთა გადმოცემით, თავის ტრავმული დაზიანების ან ძლიერი ტკივილის შემთხვევაში, აკეთებდნენ ტრეპანაციას. მართალია ამ ქირურგიული მანიპულაციის შესახებ ცნობები მწირია, მაგრამ ფიქრობთ, რომ მაინც განსაკუთრებულ ყურადღებას იმსახურებს.

ჩვენი მასალის მიხედვით ასეთ ოპერაციას სამცხეში აკეთებდნენ განთქმული მკურნალების გვარამაძეებისა და მერაბიშვილების საგვარეულოს წარმომადგენლები. თავის ქალის ტრავმების დროს ხდებოდა ჩაშსხერეული ძვლების ამოღება, დაზიანებული არის გასუფთავება, დეფექტის შევსება-გაკერვა დაბოლოს, ტრილობის მკურნალობა სხვადასხვა სახის მალამოთი (ჩირგაძე: 1987: 79).

როგორც აღვნიშნეთ, თავის ქალის ახდას მიმართავენ თავის ძლიერი ტკივილის შემთხვევაშიც. აქ მოვიტანთ გვარამაძეების შთამომავლების მიერ მოწოდებულ საინტერესო გადმოცემას, რომლის მიხედვით სოფელ ახაშენში განთქმული ღასტაქრის ილარიონ გვარამაძისთვის მიუმართავს თავის ძლიერი ტკივილით შეწუხებულ პაციენტს. ილარიონს მისთვის თავის ქალა აუხდია, თავის ტვინზე გადაფარებული ობობას მსგავსი წარმონაქმნი

უნახავს, შემდეგ აუღია ასტამი, გაუხურებია და ამ წარმონაქმნზე გადაუტარებია, წარმონაქმნი ასტამს მიუზიდავს და ავადმყოფი გათავისუფლებულა. ამის შემდეგ მას თავის ჭრილობა გაუკერავს (ჩირგაძე: 1988: 6).

საინტერესოა, რომ ზემოთ აღწერილი გადმოცემა მსგავსია საქართველოში და არა მარტო საქართველოში გაერცელებული ლეგენდისა თავის ტვინის სიმსივნეების ოპერაციული ჩარევით მკურნალობის შესახებ, კერძოდ, ქართული ფოლკლორი მკურნალობის ამ მეთოდს ჯანაოზ ექიმს, იგივე გალენოსს და მის მოწაფეს უკავშირებს. მათ ტრეპანაციის ჩატარებით სპარსეთის მეფის ავადმყოფი ქალიშვილისთვის მოუშორებიათ თავის ტვინზე ჩაბლაუჭებული კუთრიგინაღური მეთოდით. კერძოდ, გალენოსის მოწაფეს ნაოპერაციები ქალისათვის თავთან წყლიანი თასი დაუდგამს, კუ წყალში (ჩვეულ გარემოში) გადამხტარა და ავადმყოფი უკეთ გამხდარა (Яшвили: 1904: 108-111).

თავის ქალის ტრეპანაციის ჩატარების კვალი ნეოლითის ხანის თავის ქალებზეა აღმოჩენილი. საქართველოში უძველესი ტრეპანირებული თავის ქალა ნანახია შუაბრინჯაოს ხანის ყორღანულ სამარხში (დათარიღებულია ანთროპოლოგ ვლ. ასლანიშვილის მიერ). ტრეპანირებული თავის ქალები ნანახია სამთავროს სამაროვანში (დათარიღებულია აღ. კალანდაძის მიერ). აღმოჩენილია აგრეთვე ანატორიის აკლდამებში (ხევსურეთში შესწავლილია მ. აბდუშელიშვილისა და პ. ფირფილაშვილის მიერ). თავის ქალის ტრეპანაცია დამოწმებულია ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობის ტრადიციულ ყოფაშიც.

XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის დასაწყისში ტრეპანაცია კეთდებოდა ხევსურეთში, სვანეთში და როგორც ჩვენს მიერ გამოვლენილი იქნა, სამცხე-ჯავახეთშიც. ყველაზე დიდხანს ეს ოპერაცია შემორჩა ხევსურეთის ყოფას. ხევსურეთში აღნიშნული ოპერაცია უძველესი მეთოდით კეთდებოდა, რაც გულისხმობდა თვითნამზადი იარაღებით ძვლის გაფხეკას (მინდაძე: 1981: 24-28).

სამცხე-ჯავახეთში მოპოვებული მონაცემები თავის ქალის ტრეპანაციის შესახებ, როგორც ჩანს, არ გულისხმობს ტრეპანაციას ზემოაღნიშნული მეთოდით. იგი უფრო ახლო უნდა იდგეს თავის ქალის ახდის თანამედროვე

მეთოდებთან.

გადმოცემით, სამცხე-ჯავახეთში კეთდებოდა ჩიყვისა და თიაქრის ოპერაცია, სამწუხაროდ, მასალა ამ ოპერაციის მეთოდის შესახებ ჯერჯერობით ვერ მოვიპოვეთ, მაგრამ საჭიროდ ეთელთ ამ ფაქტის აღნიშვნას და მომავალში ამ მიმართულებით კვლევის გაღრმავებას.

შედარებით უფრო სრული ცნობები გვაქვს შარდის ბუშტის ოპერაციის შესახებ. ოპერაციულ ჩარევას მიმართავდნენ ძირითადად კენტოვანი დაავადების დროს.

აღგილობრივ მკვიდრთა გადმოცემით, კენტოვანი დაავადება უფრო მაძაკაცებში იყო გავრცელებული. გამოიწვევ მიზეზად ძირითადად გაციება მიაჩნდათ. ეს დაავადება იშვიათად, მაგრამ მაინც, გავრცელებული ყოფილა წვილ ბავშვებშიც. აღგილობრივ მკვიდრთა განმარტებით, ბავშვებში ამ დაავადებას იწვევდა დედის რძის სპეციფიკური შემცველობა. რას გულისხმობდა აღგილობრივი მოსახლეობა ამ სპეციფიკურ შემადგენლობაში ჯერჯერობით ვერ დავადგინეთ.

კენტოვანი დაავადებისა და „ქვის დაბადების“ შესახებ საყურადღებო ცნობები უკვე X საუკუნიდან გვხვდება. ბასილი ზარზმელის თხზულებაში „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“, აღწერილია კენტების დაძვრის შედეგად განვითარებული შეტევის ტიპური სურათი, რომელიც მათი გამოდევნით დამთავრებულა: „...მოიწია კაცი ვინმე ყოვლად განხმელი, რომელი ფრიად რაიმე სასტიკებით განიჭრებოდა ტკივილისა სიმძაფრითა, რამეთუ სისხლი წარსდიოდა სარცხვინელსა მისსა და ხმობდა ხმითა უშვერითა... და მეცსეულად სახილველად ყოველთა ასოსა მას თესლმცენარესა წარსცვივეს ორნი ქვანი, განსაკრთომელნი სიდიდითა, და იქმნა კაცი იგი ყოვლად მრთელ, ვითარცა არარაი შემთხვეოდა ვნებაი იგი“ (ზარზმელი: 1982: 363).

შარდის ბუშტის კენტოვანი დაავადების სიმპტომები აღწერილია „იადიგარ დაუდში“ - „და თუ ესე შარდის დაჭირვა ან შირიმის ქუისაგან, ან სხვის საქმისაგან იყოს, რომე საფსელეშიგა ქვა დასდგომოდეს და ეს შარდი იმას შეეხუთოს, ამა შირიმის ქვის ნიშანი და ალამათი ეს არის, რომე კაცსა შარდი წვეთ-წვეთად სდიოდეს და მწოვედ სარჯილთა მოფსემდეს, და საფსლის ხურელი ჭიკსავით

გაღებული ჰქონდეს და პირი უკუეშალოს. რა ესე ნიშნები ნახოთ, იცოდით, ამა კაცსა დასტურად შირიმი სჭირს და მისგან არის“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 449).

შარდის ბუშტის კენჭოვან დაავადებას ადგილობრივი დასტაქრები სხვადასხვა მეთოდით მკურნალობდნენ. სისხლიანი ოპერაციის შემთხვევაში, პირველ რიგში ხდებოდა საოპერაციო არის დამუშავება არყით, შემდეგ კეთდებოდა დანით განაკვეთი ქვედა მუცელზე და შარდის ბუშტზე. „ჩქიფით“ (პინცეტი) გამოჰქონდათ კენჭი, რის შემდეგაც განაკვეთი იკერებოდა აბრეშუმის ძაფით და ჭრილობა მუშავდებოდა სპეციალური მაღამოთი, რომლის რეცეპტს საიდუმლოდ ინახავდნენ.

არსებობდა მკურნალობის უსისხლო მეთოდიც, რომელიც ძირითადად ბავშვებში ტარდებოდა. სპეციალური ელასტიური (რეზინის მსგავსი) მილი შეჰყავდათ ასოღან შარდის ბუშტში და პირით გამოწოვის გზით გამოჰქონდათ კენჭი.

შარდის ბუშტის კენჭოვანი დაავადების დროს ჩვენ მიერ ზემოაღწერილი მკურნალობის ორივე წესი, როგორც სამედიცინო ხელნაწერებიდანაც ჩანს, საქართველოში ერთ-ერთი უძველესი იყო.

ცნობები ამ დაავადების მკურნალობის შესახებ დაცულია X საუკუნის ძეგლში „უსწორო კარაბადინი“. „...და ესე ქვა ქვემო ბუშტშიგა იყოს და ვერა ეშველოს, მეშირიმემა გამოართვას“ (ქანანელი: 1997: 457). ამოღებულ ქვას „შირიმს“ ეძახდნენ, ხოლო იმ პირს, ვინც ოპერაციას აკეთებდა „მეშირიმეს“. შირიმს სუღხან-საბა ორბელიანი განმარტავს, როგორც ბუშტისა და თირკმლის ქვას (ორბელიანი: 1993).

XV საუკუნის ქართულ სამედიცინო ძეგლში, ზაზა ფანასკერტელის „სამკურნალო წიგნში“, დეტალურად არის აღწერილი კენჭოვანი დაავადების სურათი და მისი წამლებით მკურნალობა. აქვე ვკითხულობთ: „თუ ამა წამალმან ვერ უშუელოს, და ესე ქვა ქვემო ბუშტშიგან იყოს და ვერ უშუელოს, მეშირიმემან ამოართვას“ (ფანასკერტელი: 1978: 612). საჭიროების შემთხვევაში, ისევე როგორც წინა საუკუნეებში, მიმართავდნენ შარდის გამოღებას კათეტერით: „მაშინ, თუ ქვა დიდი იყოს შირიმი და არა დადნებოდეს ამით წამლებითა, და დაუხშას სავალი ფსელსა,

მაშინ ჩაყავ მილი, ...სარცხუინელსა შიგა და უკუძალე, რომე გამოვიდეს ფსელი, გაუპოს და გამოუღოს ქვა, თუ შეეძლოს“ (ფანასკერტელი: 1978: 610).

ექიმ ა. იაშვილის აზრით, უროლოგიური საქმიანობა ყველაზე წარმატებული ხელობა იყო ქირურგიაში. მისი სიტყვებით: ბუშტის კენჭები გამოჰქონდათ შორისის გზით ისე, როგორც ეს მიღებულია მეცნიერებაში. განსხვავება მდგომარეობდა იმაში, რომ ზონდის მსგავსად ხმარობდნენ ხელს“ (Яшвили: 1904: 77).

სამცხე-ჯავახეთის მკვიდრთა გადმოცემით, კენტოვან დაავადებათა და საერთოდ ქირურგიული მკურნალობის ადგილობრივი წესები საკმაოდ ეფექტური იყო და აკადმოვს შეღავათს აძლევდა. მართლაც ეს ასე უნდა ყოფილიყო, რადგან აღნიშნული დაავადების ხალხური მკურნალობის პრინციპები საკმოდ ახლოს დგას თანამედროვე მკურნალობის პრინციპებთან.

ქირურგიული მკურნალობის ხალხური მეთოდებისა და საშუალებების ეფექტურობის შესახებ პროფესიონალი ექიმებიც კი დადებითი აზრის იყვნენ. საქართველოში მომუშავე ერთ-ერთი რუსი ექიმი, კავკასიის საიმპერატორო სამედიცინო საზოგადოების წევრი ი. პანტიუხოვი აღნიშნავს, რომ ხალხური ქირურგები მიმართავენ მეტად რთულ მანიპულაციებს: თავის ქალის ტრეპანაციას და საშარდე სისტემიდან ქვის ამოღებას. იგი იქვე დასძენს, რომ კავკასიურ ხალხურ კონსერვატულ ქირურგიას ჰქონდა გარკვეული უპირატესობა ე.წ. ოფიციალურ სამედიცინო საშუალებებთან შედარებით, სწორედ ამიტომ ადგილობრივი ხალხური ქირურგების სამკურნალო საშუალებებით ხშირად ევროპელებიც სარგებლობდნენ (Пантюхов: 1901: 15).

ხალხური დასტაქრები.

ბუნებრივია, ისმის საკითხი, თუ ვინ ეწეოდა სამცხე-ჯავახეთში ქირურგიულ დაავადებათა მკურნალობას. ხალხური მედიცინა სამკურნალო ცოდნის ორ სახეობას აერთიანებს. ერთი ყოფითი, რომლის მატარებელია საზოგადოების თითქმის ყველა წევრი, ძირითადად მოიცავს მკურნალობის მარტივ საშუალებებს, ხოლო მეორე თავმოყრილია ხალხურ მკურნალთა ხელში (მინდაძე: 1990: 38).

სამცხე-ჯავახეთში მსუბუქი ტრაუმების მკურნალობა შედარებით მარტივი საშუალებებით მოსახლეობის თვით-მკურნალობის გზით ხდებოდა.

რთული ტრაუმების მკურნალობის საქმეში დახელო-
ენებულები იყვნენ ცალკეული პირები, ძირითადად მამაკ-
აცები. მათ უმეტესწილად „სინიხჩი“-ს ეძახდნენ. სინიხჩი -
თურქული სიტყვაა და ნიშნავს ტრაუმების სპეციალისტს.
საკვლევე რეგიონში ჯერჯერობით ტრაუმების მკურნალის
ქართული ტერმინი ვერ მოვიძიეთ. ბუნებრივია, რომ ეს
ტერმინი თურქეთიდან უნდა იყოს შემოსული და ფარ-
თოდ არის გავრცელებული თურქეთთან მომიჯნავე ტერი-
ტორიებზე. ეს ფაქტი თითქოს გარკვეულ უხერხულობას
იწვევს. რატომ არ უნდა შემორჩენილიყო საქართველოს
ამ ძირძველ რეგიონში დასტაქრის აღმნიშვნელი ქართუ-
ლი ტერმინი? თუმცა, გასათვალისწინებელია ის გარე-
მოებაც, რომ ექიმის აღმნიშვნელი ძველი ქართული ტერ-
მინი „მკურნალი“ ნაკლებად შემორჩა ჩვენს მეტყველებას
და იგი შეიცვალა არაბული სიტყვით „აქიმი“, რომელიც
დამკვიდრდა როგორც სალიტერატურო ენაში, ისე დი-
ალექტებში უმეტესწილად „ექიმის“ ფორმით (სააკაშვილი,
გელაშვილი: 1956: 171-185).

„სინიხჩი“ ტრაუმების მკურნალობის გარდა ზოგჯერ
ქირურგიულ ოპერაციებსაც აკეთებდა. გადმოცემით, მათ
ეს ხელობა შთამომავლობით მოსდგამდათ. ისინი ხშირად
კარაბადინებითაც სარგებლობდნენ.

ეს ტერმინი აქ მცხოვრებ სომხურ მოსახლეობაში,
აგრეთვე ქვემო ქართლსა და მთიან აჭარაშიც არის გავრ-
ცელებული.

როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ, ხალხური
მკურნალებისათვის რაიმე დაწესებული გასამრჯელოს
გადახდის წესი არ არსებობდა, მაგრამ ისინი დიდი პა-
ტივისცემით სარგებლობდნენ და მათი საქმიანობა ყოვე-
ლთვის იყო ანაზღაურებული ნატურით და ზოგჯერ ფუ-
ლითაც.

აღნიშნულ რეგიონში დასტურდება ხალხური
მკურნალების დინასტიურობაც. აქ განთქმული იყო მერა-
ბიშვილების, გვარამაძეების და სხვათა გვარი, რომელნიც
ზემოაღნიშნულ ქირურგიულ მანიპულაციებთან ერთად,
სხვადასხვა სახის დაავადებებს მკურნალობდნენ.

გადმოცემით, ამ საგვარეულოების წარმომადგენლები საუკეთესო მკურნალებად იყვნენ მიჩნეულნი.

მერაბიშვილების საგვარეულოს ერთ-ერთი წარმომადგენლის შესახებ ცნობა გვხვდება XX საუკუნის დასაწყისის ქართულ პრესაში. გაზეთი „ივერია“ იუწყება: „ქართველი კათოლიკე, იაკობ პავლეს ძე მერაბიშვილი... განაგებდა უდუში დაარსებულ წერა-კითხვის გაძავრცელებელ სა'სოგადოების წიგნთსაცავ სამკითხველოს 1897 წლიდან. გარდა ამისა, უდის ეკლესიის აღმშენებელ კომიტეტის თავმჯდომარედ იყო დიდი სახელი ჰქონდა გეარდნილი ქვაბლიანში, ფოცხოვის და არტაანის ოლქში, როგორც ჯარა ექიმსა; კარგათაც დახელოვნებული იყო ამ ხელობაში და დიდად შეელოდა აკადემიოფთ. მერაბიშვილებმა ეს ხელობა იციან ჩამომავლობით, როგორც იმერეთში თურმანიძეებმა...“ (ი. ბარკალა-ი: 257: 1902).

გადმოცემით, მერაბიშვილების გვარის ერთი შტოს წარმომადგენლები, ძირითადად ბალახებით მკურნალობდნენ. მეორე შტო უფრო მეტად ტრავმების მკურნალობაში იყო გაწაფული.

ნიშნანდობლივია ის გარემოება, რომ ბევრი ოჯახი, რომელსაც დაავადებათა მკურნალობის ტრადიცია გააჩნდა, ხშირად სარგებლობდა ძველი სამედიცინო წიგნებით, რასაც ადასტურებს მათი მკურნალობის მეთოდებისა და საშუალებების მსგავსება კარაბადინებში აღწერილ მკურნალობის წესებთან.

სამცხეში, ერთ-ერთ ოჯახში მიეაკვლიეთ ძველი კარაბადინების ფრაგმენტებისგან შედგენილ ხელნაწერ სამკურნალო წიგნს, რომლითაც მერაბიშვილების გვარის მკურნალები სარგებლობდნენ.

სამცხე-ჯავახეთში, მკურნალების მოვალეობას ხშირად დალაქები - „ბერ-ბერები“ ასრულებდნენ. „ბერ-ბერი“ თურქულად დალაქს ნიშნავს. ისინი თავის უშუალო საქმიანობასთან ერთად კბილის ამოღებისა და სისხლის გამოშვების პრაქტიკას ეწეოდნენ.

საკვლევ რეგიონში დალაქების დინასტიურობაც მოწმდება. ცნობილი იყო ბერუაშვილების, ყავრელაშვილების, გეარამაძეებისა და ეელიჯანაშვილების გვარები.

სამცხე-ჯავახეთის ყველა სოფელში დალაქი არ იყო. ამიტომ, ერთი დალაქი რამდენიმე სოფელს ემსახურებო-

და.

დალაქები, როგორც აღენიშნეთ, ეწეოდნენ სისხლის გამოშვების პრაქტიკასაც. უმეტესწილად არტერიული სისხლის წნევის მომატების შემთხვევაში. სისხლის წნევის მომატებას ადგილობრივი მოსახლეობა თვითშეგრძნებით ატყობდა. მათი გადმოცემით, ამ დროს აუადმყოფს ეწყებოდა თავის ტკივილი, სახე გაუწითლდებოდა, იტყოდნენ „სისხლმა მოურბინაო“ და მიმართავდნენ დალაქებს. დალაქი აუადმყოფს სისხლს გამოუღებდა. არსებობდა სისხლის გამოღების სხვადასხვა მეთოდი „ნაშტარით“ (სამართებელი) და წურბლებით. დალაქი აუადმყოფს ნაშტარით სისხლს გამოუღებდა მარცხენა ხელის ნეკა თითის, მაჯის, წვივის ან კისრის „ტამრიდან“. ღამარ-ი//ტამარი თურქულად სისხლძარღვს ნიშნავს. რაც შეეხება კისრის სისხლძარღვს, დალაქი ჯერ ნეშტარით გასერავდა, კოტოშს მოჰკიდებდა და „ჰარამ“ ე.ი. ცუდ სისხლს გამოიღებდა. ამის შემდეგ ის ჭრილობას არყით გაწმენდდა და სხვადასხვა მაღამოთი უმკურნალებდა.

წურბლებით სისხლის გამოშვება შემდეგნაირად ხდებოდა: წურბელა ორი სახის იყო: მოწითალო, გრძელი საქონლის და ცხენების სამკურნალოდ გამოიყენებოდა, მოკლე და შავი ფერისა კი ადამიანის სამკურნალოდ. წურბელას კოტოშში ჩადებდნენ და ამ კოტოშს „მოჰკიდებდნენ“ აუადმყოფს ფეხებზე, როგორც კი წურბელა ხორცს მოეკიდებოდა, კოტოშს მოხსნიდნენ. გადმოცემით წურბელა „ცუდ“ სისხლს გამოიღებდა.

სისხლის წნევის მომატების დროს, სისხლის გამოშვებით მკურნალობა აღწერილია ძველ კარაბადინებშიც. მაგ: „რა ეს ნიშანი ნახო, იცოდი, რომე სისხლისაგან არის. ამას ფიცხლავ ხელი გაუხსენ, ანუ საფეთქელი, ანუ შებლი, ანუ თავსა კოტოშში მოჰკიდე“ (ქანანელი: 1997: 262) ან „ნიშანი თავისა ტკივილი რომელი სისხლისგან იყოს... კურნებაი მისი იგი არს რომელ კიფალი გაიხსნას და სისხლი დია გამოიღოს, და თუ არ დასწყინარდეს ჭიქაი მოიკიდოს...“ (წიგნი სააქიმოი: 1936: 61).

კბილის ამოსაღებად დალაქებს ჰქონდათ სპეციალური მარწუხები. დიდი ზომის მარწუხი უკანა კბილებისათვის იყო განკუთვნილი, პატარა ზომისა კი წინა კბილებისათვის. კბილის ამოღების შემდეგ დალაქი ჭრილობაში

ჩადებდა არეიან ტამპონს.

დალაქების სამკურნალო საქმიანობის ამსახველი ფაქტები ხშირად დასტურდება საქართველოს მოსახლეობის ტრადიციულ ყოფაში. ისინი გარკვეულ სამედიცინო მომსაღებას გადიოდნენ.

საინტერესოა ღენხუმის ერთ-ერთ სოფელში მიკელეული მასალა, რომლის მიხედვით დანით წარმოებულ ქირურგიულ მანიპულაციას ასრულებდნენ სვანიძეების ოჯახის მამაკაცები, რომელთაც „დალაქისანებს“ უწოდებდნენ. ეს სახელწოდება მიუთითებს, რომ მათი წინაპარი დალაქი იყო (ბურღელი: 1984: 88-95).

იოანე ბატონიშვილის „სჯულდების“ მიხედვით: „იყოს დალაქებისა უფროსი, ესენი განაწაყლიდნენ შეგირდებსა კარგად, და ესენი მისცემდნენ რიგსა სამართებლისა ნეშტარს და სხვათა სადალაქოთა სახმართა ნივთებთა, და ამათ მიერ წარივლინებოდნენ სოფელებში დალაქები, რომ ღროსა სისხლის გამოშეებისა, ანუ კოტოშის მოკიდებისა იყვნენ გამოცდილნი, რომ კაცი ან არ მოკლან უცოდინარობით და ან არ დააშაონ“ (გრძნე: 1957: 16).

საინტერესოა აგრეთვე „სჯულდების“ ერთ-ერთი მუხლი, რომელიც დალაქების სამკურნალო საქმიანობის საბუთად გამოდგება: „საშუალ ქალაქისა ეკიდოს მალდა ერთი ღიდი ზარი და მას პყვანდეს მიჩენილი ასახებთაგან რაოდენიმე კაცი მცველად. თუ არ საქმისათვის, სხეამან არაყინ იკადროს დარეკად მისა და ესე ზარი მაშინ დაირეკებოდეს, ოდესცა ავად გაუხდა ვისმე [ს] ვინმე სახლში, ანუ შეუძნელდეს ავადმყოფი, ანუ ცეცხლი მოუკიდოს რასმე, ანუ ისე საქვეყნო საქმე იყოს რამე – შეკრებისათვის ერთა, მაშინ უნდა დარეკდენ ამა ზართა. ოდესაც ავად მყოფის პატრონი მივიდეს, რაც ღრო იყოს დარეკოს ის ზარი, მაშინ ექიმიცა, მღვდელიცა და კიდევ სხვანიცა, ცეცხლის გამქრობი თუ დალაქი კიდე – სულ იქ მივიდოდნენ და ის ავადმყოფის პატრონი იქ დახვდება და რომელიც ეჭირება მას წაიყვანს“ (გრძნე: 1957: 58).

სასწრაფო დახმარების ზემოაღწერილი ორიგინალური ფორმის მიხედვით, აშკარად ჩანს, რომ დალაქს აქ გარკვეული ფუნქცია ეკისრებოდა, სავარაუდოა, რომ მის უშუალო მოვალეობას სისხლის გამოშეება წარმოადგენდა.

სამკურნალო მიზნით ვენიდან სისხლის გამოშვება ერთ-ერთი უძველესი მეთოდია. „უსწორო კარაბადინში“ მთელი თავი აქვს დათმობილი ვენიდან სისხლის გამოშვებას: „თუ ყოფალი გაუხსნა, ყელისა და ზემოთსა სატკივარსა უშველის...“ (ქანანელი: 1997: 535). აქვე აღწერილია სისხლის გამოშვებისა და ამ მანიპულაციისათვის აუადმყოფის მომზადების წესები.

XIX საუკუნეში კავკასიაში მომუშავე რუსი ექიმების გადმოცემით, საქართველოში მკურნალობის ერთ-ერთ გავრცელებულ მეთოდს ვენიდან სისხლის გამოშვება წარმოადგენდა.

ექიმი ი. შაბლოვსკის გადმოცემით, „სისხლის გამოშვებას მიმართავდნენ დაქვეილობის, ყელის ტკივილის, ძლიერი სისუსტისა და ძლიერი თავის ტკივილის დროს, შუბლის შუაში მდებარე ვენიდან“ (Шабловский: 1886: 43-44).

ზემოაღნიშნული მიუთითებს, რომ არტერიული სისხლის წნევის მომატების დროს მკურნალობა სისხლის გამოშვებით საქართველოში ერთ-ერთ უძველეს, ტრადიციულ და ფართოდ გავრცელებულ მეთოდს წარმოადგენდა. ეს მეთოდი თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისით მიზანშეწონილად არის მიჩნეული, რადგან ხელს უწყობს არტერიული სისხლის წნევის დაქვეითებას.

ზემომოყვანილი მასალის საფუძველზე ჩანს, რომ სამცხე-ჯავახეთში ქირურგიული მკურნალობის ხალხური ტრადიციები საკმაოდ მაღალ დონეზე იდგა. განსაკუთრებით აღსანიშნავია, რომ აქ გავრცელებული იყო კენჭოვანი დაავადების დროს ქირურგიული ჩარევის - მუშირიმეობის, ასევე, ტრეპანაციის პრაქტიკა.

ის ფაქტი, რომ კენჭოვანი დაავადების ადგილობრივი მკურნალობის პრინციპები ანალოგიურია შუა საუკუნეების მედიცინაში ცნობილი კენჭოვანი დაავადების მკურნალობის პრინციპებისა, მიუთითებს სამცხე-ჯავახეთის ხალხური და შუა საუკუნეების კლასიკური მედიცინის ურთიერთკავშირსა და ურთიერთგავლენაზე.

აღსანიშნავია ის ფაქტიც, რომ ამ რეგიონის ხალხურ სამედიცინო ლექსიკაში ხშირად გვხვდება თურქული სამედიცინო ტერმინები: „სინიხჩი“ „ბერ-ბერი“ „იახი“... რაც მეზობელი თურქეთის გავლენით უნდა აიხსნას. ამას ვერ

ეიტყვიტ სამკურნალო საშუალებების შესახებ. სამცხე-ჯავახეთში დამოწმებული ქირურგიული მკურნალობის საშუალებები ზოგადქართული ხალხური მკურნალობის სისტემაში ჯდება. თუმცა იმ ფაქტსაც ვერ უარყოფთ, რომ არც თუ იშვიათად, ტრავმების მკურნალობის ჩვენ მიერ დადასტურებული პრინციპები: ამოყარდნილობების მკურნალობა დაჭიმვის მეთოდით, მოტეხილობების მკურნალობა ფიქსაციით და სხვ. ხალხური მკურნალობის უნიკერსალურ მეთოდებს განეკუთვნება. როგორც ჩანს, ასეთ შემთხვევებში განსხვავება მხოლოდ სამკურნალო მეთოდების თავისებურებებში უნდა ვეძებოთ.

სამცხე-ჯავახეთში დადასტურებული ქირურგიული მკურნალობის საშუალებანი, როგორც აღენიშნეთ, საკმაოდ ეფექტური იყო და მიზანშეწონილი თანამედროვე მედიცინის პოზიციიდან.

ყურადსადება, რომ სამცხე-ჯავახეთში ტრავმების მკურნალობის დროს ხშირად მიმართავდნენ ფსიქოთერაპიას - უმეტესწილად შელოცვების სახით.

ზემოგანხილულის საფუძველზე ჩანს, რომ ტრავმების მკურნალობის შედარებით მარტივ მეთოდებს, რაც ემყარებოდა ემპირიულ დაკვირვება-გამოცდილებას და სამკურნალო ცოდნის ურთიერთგაზიარებას, ფლობდა მთელი მოსახლეობა.

ადგილობრივ დასტაქრებს, „სინიხნებს“ მოსახლეობა მძიმე ტრავმების შემთხვევაში მიმართავდა. ისინი სამკურნალო პრაქტიკაში გარკვეულ საზღაურს იღებდნენ, მაგრამ დაუდგენელი ნიხრით. მათი სამედიცინო ცოდნა არ იყო გასაიდუმლოებული. თავიანთ ცოდნას ისინი სიამოვნებით უზიარებდნენ სხვებს და მკურნალობასთან ერთად სამკურნალო ხასიათის რჩევა-დარიგებასაც აძლევდნენ ავადმყოფს. არც მათი ცოდნის მემკვიდრეობით გადაცემას ჰქონდა დადგენილი წესის სახე. თუმცა არ იყო გამორიცხული, რომ შვილს მამის ხელობა ესწავლა.

ყოველივე ზემოთქმული მიუთითებს, რომ სინიხნის ტიპის დასტაქრები ტრავმების მკურნალობაში კარგად იყვნენ გათვითცნობიერებულები, მაგრამ მათი საქმიანობა საოჯახო საგვარეულო მედიცინის ხასიათს არ ატარებდა, რასაც მიუთითებს XIX საუკუნის ბოლოსა და XX საუკუნის ეთნოგრაფიული მონაცემები. ნყიფც ხარეაყუნი ყაყ

იგივე უნდა ითქვას დალაქების საქმიანობის შესახებ, რომელთა ვიწრო სპეციალობა კბილის ამოღება და სისხლის გამოშვება იყო. აღსანიშნავია აგრეთვე, რომ დალაქები სამკურნალო პრაქტიკისათვის წინასწარ ემზადებოდნენ და სწავლების სპეციალურ კურსს გადიოდნენ.

ამავე დროს სამცხე-ჯავახეთში საკმაოდ ფართოდ არის წარმოდგენილი საოჯახო-საგვარეულო მედიცინა, რომლის წარმომადგენლები - მერაბიშვილები და გვარამაძეები, ხშირ შემთხვევაში უფრო ფართო მასშტაბის საქმიანობას ეწეოდნენ. ქირურგიულ დაავადებებთან ერთად ისინი სხვა სახის სნეულებებსაც (შინაგანი, კანის და სხვ.) მკურნალობდნენ. მათ ეს ხელობა იცოდნენ შთამომავლობით. აღსანიშნავია, რომ ისინი უმეტესწილად ძველი სამედიცინო წიგნებით სარგებლობდნენ.

თავი II

მეანობისა და გინეპოლოგიურ დაავადებათა მკურნალობის ხალხური ტრადიციები

სამცხე-ჯავახეთში საკმაოდ დიდი ყურადღება ექცეოდა ქალის ჯანმრთელობას, განსაკუთრებით კი სიმწიფის ასაკში შესვლის დროს ე.ი. გარდამავალ ასაკში. სიმწიფის ასაკში შესვლა კი დედათქვის მოსვლით განისაზღვრებოდა. ამ დროს ქალიშვილი უნდა მორიდებოდა მძიმე ფიზიკურ თუ ფსიქიკურ დატვირთვას, რაც ხელს უწყობდა ქალის ჯანმრთელობის დაცვას.

სამცხე-ჯავახეთში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, ქალი კრიტიკულ დღეებში „უწმიდურად“ ითვლებოდა და მას ბევრი რამ ეკრძალებოდა: სხვადასხვა საოჯახო საქმიანობა, მაგ., პურის გამოცხობა, კარაქის შედღეება, სასტიკად იყო აკრძალული ცოლ-ქმრული ურთიერთობა (ქმარს უწმინდურ ცოლთან მისვლა არ შეეძლო). ყოველივე ეს ხელს უწყობდა ქალის ჯანმრთელობის დაცვას.

განსაკუთრებით ხაზი უნდა გაესვას ცოლ-ქმრული ურთიერთობის აკრძალვას, რომელიც უძველესი ხანიდან მომდინარე საკმაოდ ფართოდ გაერცელებულ ტრადიციას წარმოადგენს. არის მოსაზრება, რომ ამ წესის დამკვიდრება ბიბლიური მოსეს ერთ-ერთი გენიალური მიგნება და ებრაელი ხალხის დამსახურებაა (თომსენი: 1997: 85-86). ის ფაქტი, რომ ეს წესი ფართოდ იყო გაერცელებული უძველეს ტრადიციულ საზოგადოებებში, ზემოაღნიშნული მოსაზრების საწინააღმდეგოდ მეტყველებს.

ქორწინების წინ, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, სამცხე-ჯავახეთშიც ხდებოდა ქალის ჯანმრთელობის შემოწმება, რომ გაერკვიათ რაიმე მემკვიდრეობითი დაავადება ხომ არ მოსდგამდა გვარში. თუ ასეთი რამ დადასტურდებოდა, ქალის რძლობაზე უარს ამბობდნენ.

საყურადღებოა, რომ ძირითადად ხდებოდა ქალის საგვარეულოს შემოწმება. გადმოცემით, მემკვიდრეობითი დაავადება თუ ნიშან-თვისებები შთამომავლობაზე ძირითადად დედის მხრიდან გადადიოდა. აღნიშნულის გამოჩე-

ატველი უნდა იყოს ხალხური გამოთქმა „ქალსა დედა გაუსინჯე, სამოსელსა ნაწიბური“ (იველაშვილი: 1987: 19-29).

ახალგათხოვილ ქალს განსაკუთრებით უფრთხილდებოდნენ. ცდილობდნენ იგი არ გაციებულყო, ფიზიკურად არ გადატვირთულიყო. ზემოაღწერილი, რა თქმა უნდა, არ იყო საკმარისი, რომ ქალი გინეკოლოგიური დაავადებებით საერთოდ არ დაავადებულიყო და თუ ქალი დაავადდებოდა, მაშინ უკვე სხვადასხვა სამკურნალო საშუალებას მიმართავდნენ. მკურნალობა უმეტესწილად სიმპტომურ ხასიათს ატარებდა, რადგან ადგილობრივი მოსახლეობისათვის, როგორც გინეკოლოგიური (ქალური დაავადებები), ისე ბევრი სხვა დაავადება, ძირითადად სიმპტომების სახით იყო წარმოდგენილი.

სხვადასხვა სახის გინეკოლოგიური დაავადების ერთ-ერთი სიმპტომი, როგორც ცნობილია, არის საშვილოსნოდან სისხლის დენა, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „ტაბასტას“ უწოდებდა. ძველ ქართულში სიტყვა ტაბასტას უფრო ფართო მნიშვნელობა ჰქონდა და, საერთოდ, ყოველგვარ სისხლის დენას აღნიშნავდა. სულხან-საბა ორბელიანი ტაბასტას განმარტავს, როგორც „სისხლის დინებას“ (ორბელიანი: 1993), ხოლო ნ. ჩუბინაშვილი - ძნელად შესაწევებ სისხლის დინებას, რომელიც გულისხმობდა შინაგანი ორგანოებიდან (საშვილოსნო, კუჭი და სხვა) სისხლის დენასაც (ჩუბინაშვილი: 1961). აღსანიშნავია, რომ აჭარაშიც საშვილოსნოდან სისხლის დენას „ნაბასტას“ - „ტაბასტას“ ეძახდნენ, რაც მოწმდება აჭარაში მიკვლეულ ერთ-ერთ „მცირე კარაბადინშიც“ (სურმანიძე: 1991).

როგორც ვხედავთ, აჭარასა და სამცხე-ჯავახეთში ტაბასტა იხმარება ვიწრო მნიშვნელობით და მხოლოდ საშვილოსნოდან სისხლის დენას გულისხმობს.

ადგილობრივი მოსახლეობის გადმოცემით, სამცხე-ჯავახეთში სისხლდენა ქალებს უფრო ხშირად სიცხეში „აუტყდებოდათ“. სისხლის შეწყვეტის მიზნით, პირველ რიგში, ქალს ცივ წყალში ჩააყოფინებდნენ ფეხებს და მუცელზე ცივ ტილოს დაადებდნენ. გარდა ამისა, „ქერუბარს“ (ქარვას) „გაღესავდნენ“ (დაფხვნიდნენ), ფხვნილს გაცრიდნენ, თაფლში „ამოზელდნენ“ და ავადმყოფს

აჭმევდნენ ან ქაღალს თითზე გაუკეთებდნენ ე.წ. ტაბასტის ბეჭედს (წითელთელიანი ოქროს ბეჭედი), რომელიც დაახლოებით ერთი თვის მანძილზე უნდა ეტარებინა. გადმოცემით, ბეჭედი, უფრო სწორად ბეჭდის თვალი, ხელს უწყობდა სისხლდენის შეწყვეტას, ხოლო შემდეგ მის თავიდან აცილებას უზრუნველყოფდა. რომელი ძეგრვასი ქაი იგულისხმებოდა ამ თვალში, ჯერჯერობით ვერ დავამოწმეთ. ტაბასტის ბეჭდები სამცხე-ჯავახეთში თურქეთიდან შემოჰქონდათ და სოფელ-სოფელ ყიდდნენ. როგორც ჩანს, ეს ბეჭედი საკმაოდ ძვირფასი იყო და ყველას არ ჰქონდა საშუალება ეყიდა. იშვიათად, რომ რომელიმე ოჯახს ჰქონოდა იგი. ტაბასტის ბეჭდის მფლობელი ოჯახები ცნობილი იყო და გაჭირვების შემთხვევაში, ავადმყოფის პატრონი ამ ოჯახს მიაკითხავდა. თუ შესაძლებლობა ჰქონდა, შეიძენდა ბეჭედს, თუ არა ღრობით ითხოვდა და შემდეგ დააბრუნებდა. არის გადმოცემა, რომ ძველად ასპინძის რ-ნის, სოფელ ჭობარეთში ჯვარიძეების ოჯახს ერთი უღელი ხარი მიუცია ტაბასტის ბეჭედში (სირგაძე: 1988: 32).

საყურადღებოა, რომ ქვებით მკურნალობა უნივერსალურია, განსაკუთრებით საქართველოში, რაზეც მიუთითებს როგორც უცხო, ისე ქართულ წერილობით წყაროებსა და ეთნოგრაფიულ ყოფაში შემორჩენილი მასალა (ფირფილაშვილი: 1989: 123-124).

სამცხე-ჯავახეთში თუ ქალი ღროზე არ დაფეხმძიმდებოდა ან მუცელი ხშირად ეშლებოდა, მიმართავდნენ სოფლის მეანს - ბებიაქალს, რომელიც უშვილობას მკურნალობდა. თუ ქალს მუცელი ხშირად ეშლებოდა, ბებიაქალი ურჩევდა ეჭამა მოხალეული სელის [Linum] ფქვილისა და თაფლის ნაზავი, დაეღია ძროხის შარდი. ნაყოფის შესანარჩუნებლად ორსულობის პირველ თვეებში „წელის გამაგრების“ მიზნით ბებია ქალი წელის არეს არყით დაუხეღდა, კვერცხის „იახს“ (ხორბლის ფქვილისა და კვერცხის ცილის ნაზავში შერეული მცირე რაოდენობის მატყლი) „იარდალზე“ (ნარმაზე) წაუსვამდა და წელზე შემოაკრავდა. არსებობდა მეორე სახის იახიც (კვერცხის ცილის, პურის ფქვილის, შაბის, ძმრის და არყის ნაზავი), რომელსაც იგივე წესით დაადებდა. ბებიაქალმა იცოდა წელის შეკერა არყის ხის შავი ფისით, ან გამდნარ

თაფლის სანთელში ამოვლებული ნარმით. გარკვეული დროის შემდეგ წელზე შემოკრული იახი თავისით აძვრებოდა. ბებიაქალი, თუ ქალს მუცლის მოშლის ნიშნებს შეამჩნევდა, ფეხმძიმეს „კუპრიელს“ (კარგად გასუფთავებული თხის ტყავი, რომელის ერთი მხარე კუპრშია ამოვლებული) შემოახვევდა. კუპრიელს აკრავდა კუპრის მხრიდან. შემოკერის შემდეგ, როგორც ამბობდნენ, ნახევრი ნელ-ნელა „ზედვე დაადნებოდა“ კანს.

უშვილო ქალები და ისინი, ვისაც მუცელი ხშირად ეშლებოდა, ბუნებრივი აბაზანებითაც მკურნალობდნენ. მაგალითად, ცნობილი იყო ვარძიის მეავე წყალი, რომელსაც სვამდნენ და თან აბაზანას იღებდნენ, ასევე ცნობილი იყო ხერთვისის „დამპალო“ (ე.ი. ტალახიანი) აბანო. როგორც ჩანს, აქ იყო სამკურნალო ტალახი. ქალები ტალახს ისვამდნენ, შიგ სხდებოდნენ - იღებდნენ ტალახის აბაზანებს. გინეკოლოგიურ დაავადებათა სამკურნალოდ ყველაზე ეფექტურად ითვლებოდა ასპინძის განთქმული წყლები.

მუცლის მოშლა-მოწყვეტის თავიდან ასაცილებელი ანალოგიური სამკურნალო საშუალებები გვხვდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. მაგ., ზემო აჭარაში (ჩირგაძე: 1991: 35), ქვემო ქართლშიც მუცლის შენარჩუნების მიზნით ქალს წელს „იახით“ უკრავდნენ და სხვა (გვათუა: 1991: 48).

თუ ზემოთ აღწერილი მკურნალობის შედეგად ქალს მუცელი მაინც არ აყვებოდა, ითვლებოდა, რომ იგი უშვილო იყო და არაფერი ეშველებოდა. უშვილობა კი ქალისთვის დიდ ნაკლად ითვლებოდა. ასეთ შემთხვევაში სალოცავს მიმართავდნენ, უმეტესწილად ვარძიის ღვთისმშობელს, ან საერთოდ ღვთისმშობლის სალოცავებს. ღვთისმშობელს ქალები თავიანთი ყოველივე გასაჭირისას მიმართავდნენ. რა თქმა უნდა, მას პირველ რიგში უშვილობის დროს შესთხოვდნენ შვილიერებას იმის იმედით, რომ რაიმე სასწაულს მოახდენდა და ქალს შვილი შეეძინებოდა. უშვილო ქალი ან ფეხმძიმე, იმ შემთხვევაში თუ მას მუცლის მოშლის საშიშროება ელოდა ფეხშიშველი ეკლესიაში, უმეტესწილად ვარძიის ღვთისმშობელში წავიდოდა და გარშემო შემოუყვლიდა, შეწირავდა „საღვთოს“ სალოცავითავე განკუთვნილ სპეციალურ საკლავს, ზოგჯერ იგი

თმას მოიჭრიდა და ტანსაცმელთან ერთად სალოცავში დატოვებდა, თან ღმერთს შეევედრებოდა, შეესმინა მისი მუდარა და შვილი მიეცა.

გარდა ამისა, ადგილობრივთა გადმოცემით, უშილო ქალები, თუ კი მათ ამისი ფიზიკური და მატერიალური საშუალება ჰქონდათ, იერუსალიმშიც მიდიოდნენ, სადაც ორი კლდის თავზე ოდნავ „გადმოშვერილი“ კლდე ყოფილა. ქალი აქლემზე უნდა შემოჯდარიყო და გადმოშვერილი კლდის ქვეშ გაეეღო. სწამდა, რომ ამის შემდეგ შვილი აუცილებლად გაუჩნდებოდა.

მართალია ეს მხოლოდ გადმოცემაა და იერუსალიმში ნამყოფ ქალს ჩვენ სამცხე-ჯავახეთში ვერ შევხვდით, მაგრამ, როგორც ჩანს, ასეთი ტრადიცია საქართველოში ძველთაგანვე არსებობდა. იერუსალიმში მიდიოდნენ სხვადასხვა დაავადების და ალბათ უშილობის დროსაც.

ივ. ჯავახიშვილის მიხედვით: „...უკვე V ს. მეორე ნახევარში იერუსალიმში სალოცავად წასულა მიღებული ყოფილა. სხვათა შორის „განბორების საღმრთისაგან“, კეთრისაგან თითქოს განკურნების საშუალებადაც მიუწინეიათ“ (ჯავახიშვილი: 1979: 337-338).

ყოველივე ზემოთქმული სამცხე-ჯავახეთში „წმინდა მიწის“ განსაკუთრებულ თაყვანისცემაზე მეტყველებს.

სალოცავისადმი მიმართვა, ღოცვა-ვედრება და რწმენა იმისა, რომ სალოცავი მას აუცილებლად დაეხმარება, უშილობით გამოწვეული განცდების გამო, ქალის აფორიაქებულ ნერვულ სისტემაზე დადებითად მოქმედებდა, მას ამშვიდებდა.

ცნობილია, რომ ნერვული სისტემის მოშლილობა მართლაც მოქმედებს ქალის ნაყოფიერებაზე. არის შემთხვევები, როდესაც გათხოვების შემდეგ პირველ წლებში ქალი არ ფეხმძიმდება, რაც სამედიცინო თვალსაზრისით სრულიად ნორმალურ მოვლენად ითვლება. მაგრამ ახალგათხოვილ ქალს ეს ანერვიულებს, მისი ფსიქიკა იძაბება, ეს კი უარყოფითად მოქმედებს მის განაყოფიერების უნარზე და დაფეხმძიმება ჭიანჭურდება. ხშირად ასეთი ქალი ფეხმძიმდება ბავშვის აყვანის შემდეგ. ჩანს ამ შემთხვევაში ქალის ნერვული სისტემის მოწესრიგება - დამშვიდება მოქმედებს დადებითად.

სამცხე-ჯავახეთში ქალს დაფეხმძიმებისთანავე გან-

საკუთრებით უფროთხილდებოდნენ. არიდებდნენ ფიზიკურ გადატვირთვას, სიმძიმის აწევას, გაციებას; მას საკეებსაც შერჩევით აძლევდნენ. ორსულს, უმეტესად, აჭმევდნენ მსუბუქსა და ნოყიერ მოხალული სელის ფქვილისა და თაფლის ნაზავს. ადგილობრივთა გადმოცემით, ეს საკეები ხელს უწყობდა მუცლის შენარჩუნებასაც. უშლიდნენ ხახვის და ნიერის ჭამას - იტყოდნენ: „ბავშვი წირპლიანი გაჩნდება, კურდღლის ხორცს - ბავშვი ტუჩებში მოკლე გამოვა, კამეჩის ხორცს - ბავშვი დედას კამეჩივით ათი თვე რომ არ ეტარებინა, ფეხმძიმისათვის არ შეიძლებოდა ქათმის ელენთის ჭამა და ხელის ხლება, ბავშვს მუქი ლაქა (ტყლიპი) ექნებოდა...“

ეს შეხედულებები ხშირად გამომდინარეობს იმიტაციური მაგიის პრინციპებიდან და გარკვეული პათოლოგიის ან ფიზიკური ნაკლის ხალხურ ინტერპრეტაციას წარმოადგენს. ამავე დროს არ არის გამორიცხული, რომ ფეხმძიმობის პერიოდში გარკვეული საკეების მაგ., ცხარე ხახვისა თუ ნიერის, ძნელად მოსანელებელი კურდღლისა თუ კამეჩის ხორცის მირების აკრძალვა, მიზანშეწონილი იყოს.

ორსული ქალის მოვლის, ჩვენ მიერ დამოწმებული, ზოგიერთი ხალხური წესი მსგავსია ძველ სამედიცინო წიგნებში აღწერილი წესებისა. „იადიგარ დაუდი“ მიხედვით, ფეხმძიმე ქალს ბევრი ჭამისგან თავი უნდა შეეკავებინა: „და ორსულმან დედაკაცმან ბევრი საჭმელი არ უნდა ჭამოს და ცოტას საჭმელსა უნდა სჭამდენ“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 120). გარდა ამისა, ორსული უნდა ყოფილიყო მოსვენებული, მძიმე საგნები არ უნდა აეწია, არ უნდა მიეღო საფაღარათო და ამოსაღებინებელი საშუალებანი და სხვა: „ამა ნიშნებსა უკანა ასრე უნდა ეს დედაკაცი მოსვენებით იყოს, არას ასწიოს, არა მიიჭიროსრა და არც გასახსნელი და არც სარწყეველი წამალი სუას...“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 119).

სამცხე-ჯავახეთში ქალი, რომელსაც მშობიარობის დრო მოუახლოვდებოდა, მშობლების სახლში მიჰყავდათ, იტყოდნენ: „ნაწოობაო“ (ნაწვევად, წვევა, სტუმრად მისვლა), „ფეხი იბრუნაო“, ე.ი. მაშის სახლში დაბრუნდაო. ქალი ორმოცი დღე მაინც დარჩებოდა მშობლებთან, სადაც მას განსაკუთრებით უვლიდნენ.

„ადმოსაველეთ და სამხრეთ საქართველოში XX საუკუნის დამდეგამდე იყო შემორჩენილი ჩვეულება, რომლის მიხედვით, ქალს პირველი შვილი მშობლების სახლში უნდა გაეჩინა და ქმრის ოჯახში ერთი-ორი თვის შემდეგ უნდა დაბრუნებულიყო ახალშობილთან ერთად. ამ დროის განმავლობაში ქალის მშობლებს გაწყობილი აკუანიც უნდა შეეძინათ... ქალი არა მარტო მშობიარობდა მშობლების სახლში, არამედ ახალშობილნიც ერთხანს იქვე იზრდებოდნენ. ქალის შინ დაბრუნების წესი გავრცელებული ყოფილა მთელ კავკასიაში, შუა აზიაში და სხვა“ (კაპანაძე: 1994: 15).

როდესაც ქალს „სამუხლე დააყრიდა“, ე.ი. სამშობიარო ტკივილები დაეწეებოდა (სამუხლე ტკივილი ნიშნავს სამშობიარო ტკივილს, რადგან ქალი სამცხე-ჯავახეთში მუხლებზე დასოკილი მშობიარობდა), დაუძახებდნენ ბებიას და ახლო ნათესაე-მეზობლებს. მას ყველა მიმსვლელი მიუძღერებდა, თავზე ხელს გადაუსხამდა, წინსაფრის კალთას სამჯერ დაარტყამდა და ეტყოდა: „ეთხოვ ღმერთს წელი და ზურგი გაგეხსნეს, მშვიდობით გადარჩი ერთი ხმითაო“ ე.ი. მხოლოდ ერთი შეკივლებით იმშობიარეო (ზედგენიძე: 1946: 7).

მშობიარეს ბებიაქალი ეხმარებოდა. როდესაც ქალი მშობიარობის წინ „წყლებს დაღვრიდა“, მას „მუხლში ჩააჯენდნენ“, სამშობიაროდ მოამზადებდნენ. ერთი ქალი წინ დაუჯდებოდა, მშობიარე მუხლებში იყო ჩაკეცილი და წინ ძვდომ ქალს ეყრდნობოდა. აქეთ-იქიდან ორი სხვა ქალი ამოუდგებოდა, ერთი მუცელზე აჭერდა ხელებს, მეორე-თაფლიან წყალს ასმევდა, ბებია კი ბავშვს მიიღებდა.

ჩვენ მიერ აღწერილი „ჩოქვით“ მშობიარობის მეთოდი ქალის ბუნებრივ მშობიარობად არის მიჩნეული და ფართოდ იყო გავრცელებული თანამედროვე ეპოქამდე (იადიგარ დაუდი: 1985: 121; Писсе: 1900: 146-147).

მძიმე მშობიარობის შემთხვევაში, ბებია მშობიარეს ცხელ ნაცარში ჩასვამდა ან წელამდე თბილ წყალში ჩააყენებდა. მან იცოდა საშვილოსნოს ყელის გახსნაც: კარაქწასმულ ხელს საშვილოსნოს ყელზე წაუსვამდა. გართულებული მშობიარობის დროს ყველაზე უებარ წამლად ე.წ. „ჩაბერტყვა“ ითვლებოდა. მშობიარეს ბალიშზე

გულაღმა დააწვენდნენ, ფეხებიდან ფრთხილად აწევდნენ და სამჯერ ყირაზე გადაატარებდნენ, თან „მუცლის წამხდრის“ ლოცვას ეტყოდნენ:

„აფრასიონის წყალზე, აფრასიონის ხიდი იღო.

ზედ დედა-შვილნი გადიოდნენ.

შვილმა დედას მიჯნურობა შეუკეცათ:

იმის ცოდით ანი დადგა, ბანი დადგა,

მთვარე დადგა და მზე დადგა

წყალი დადგა, წისქვილი დადგა,

უნძრავი ინძრა, ნანძრავი დადგა

ღმერთო შენ დასწერე შენი ჯვარი - ამინ“

(ზედგენიძე: 1946: 8).

ეს არის ერთ-ერთი სამცხე-ჯავახური ვარიანტი საქართველოში გავრცელებული მშობიარობის შელოცვისა. გადმოცემით, ასე შეულოცავდნენ მძიმე მშობიარობის დროს და იმ შემთხვევაშიც, როცა ქალს მუცელი ხშირად ეშლებოდა. ეფიქრობთ, ამაზე მიუთითებს სიტყვები: „უძრავი იძრა“, „ნანძრევი დადგა“. ე.ი. პირველ შემთხვევაში, ბავშვი დროზე რომ დაბადებულიყო - „უძრავი ნაყოფი უნდა დაძრულიყო“. მეორე შემთხვევაში კი მუცლის მოშლის პროცესი შეჩერებულიყო, ნაყოფი „დამდგარიყო“, ე.ი. დედას შერჩენოდა.

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ჩაწერილია მუცლის წამხდრის შელოცვის სხვადასხვა ვარიანტი. ჩვენი ყურადღება მიიპყრო სიტყვა „მიჯნურობამ“. ერთ-ერთი ვარიანტის მიხედვით, მამა თხოვს შვილს გამიჯნურებას. მაგ., „მამამა სთხოვა შვილსა მიჯნურობა“ (გველ-მოვკალ უფლისათვის: 1992: 181). ერთ-ერთი ვარიანტის მიხედვით კი შვილი თხოვს დედას „მუჯირად“ - „საყრდენ ჯოხად დადგომას“. მაგ., „შვილი დედას მიუბრუნდა მუჯირად დამიდექი“ (გველ-მოვკალ უფლისათვის: 1992: 109). არ არის გამორიცხული, რომ აქ სიტყვების ჩანაცვლებასთან გვაქვს საქმე. მუჯირის მიჯნურთან. იმ შემთხვევაში თუ ასეთ ჩანაცვლებას არ აქონდა ადგილი, შესაძლებელია, რომ ლოცვაში მოხსენებული „უნძრევი ინძრა“ და „ნანძრევი დადგა“ უნდა მიუთითებდეს ამ საზოგადოებისათვის სრულიად მიუღებელი შემადრწუნებელი ფაქტის ინცესტის შედეგად გამოწვეულ შოკზე.

მძიმე მშობიარობის დროს მაგიურ საშუალებებსაც

მიმართავენ, მაგ., თუ მშობიარობა დიდხანს გასტანდა, ბებია მელოგინეს ძველ ქალამანს მიაბამდა წელზე - „წელი რომ ადვილად გახსნილიყო“. ამავე მიზნით, მშობიარეს ქმარი სახლის ბანზე ავიდოდა, საკვამურთან დადგებოდა და სამჯერ ჩამოსძახებდა: „ღმერთო, შენ დახმარება გამიწიე, მშვიდობით გადამირჩინეო“ (ზედგენიძე: 1946: 8). ის თოფსაც გაისვრიდა, რათა დაეფურთხო „ეშმაკეულობა“ (აყი სულები), რომლებიც თითქოს ქალის მშობიარობას უშლიდნენ ხელს. მშობიარობის დაჩქარების მიზნით, ეკლესიის ზარს სამჯერ ჩამოკრავდნენ, თუ ყველაფერი ეს არ გაჭრიდა, მაშინ მოძებნიდნენ ისეთ ადამიანს, ვისაც მოჩხუბარი გველი და ბაყაყი ჰყავდა გაშველებული. მიიყვანდნენ მშობიარესთან, თავზე გადააბიჯებინებდნენ და ის სამჯერ ეტყოდა: „გველ-ბაყაყი გამიშორებია, ღელა-შვილი გაშორდითო“ (ჩირგაძე: 1988: 46). თუ ამის შემდეგ ქალი იმშობიარებდა, ამ პირს აუცილებლად გარკვეულ პატივს სცემდნენ. ითვლებოდა, რომ ეს მაგიური ქმედება, რომელიც ღელა-შვილის განცალკევებისკენ იყო მიმართული, ბაყშვის დაბადების პროცესს დააჩქარებდა. ადგილობრივი გამოთქმა რომ ეიხმაროთ, „ღელა-შვილს გაყრიდა“ - ისევე როგორც მაჩხუბარ გველსა და ბაყაყს.

გართულებული მშობიარობის ზემოთ აღწერილი ხალხური საშუალებანი მსგავსებას ჰპოვებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მასალასთან და დასტურდება მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხში (Πιოც: 1900: 220).

საყურადღებოა აგრეთვე, რომ სამცხე-ჯავახეთში დამოწმებული მშობიარობის წესები, ხშირ შემთხვევაში, მსგავსია ძველი ქართული ხელნაწერების მონაცემებისა. „იადიგარ დაუდის“ მიხედვით: „და თუ ღელაკაცს ტეხა გაუძნელდეს, წელთამდისი თბილს წყალშიგა უნდა ჩასვან და მუცელი და წელი კარგად დაუხილონ. და მიცემის დროსა ტატბერი უკანიდაღმა მოუჯდეს და სადამდის თავისი წყალი არ დაღვაროს და მტეხიარესა [მშობიარეს, ნ.ჩ.] ხმა არ ეცვალოს, მუხლზედა არ უნდა დასვან და ამთენი აცალონ, რომე თავის წყალი დაღვაროს. და მას უკან ერთი ტეხა კიდევ მოუვიდეს და მერმე მუხლზედ უნდა დასვან და ორკეცი ნაბადი მუხლქვეშ დაუფირონ, დროსა ფიცხლა არ უნდა ისუნთქოს. ტატბერი უკუნიდაღმა მოუჯდეს მუცელი და ფერდები კარგად და ძალიანად

ამოუზილონ...“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 121).

საინტერესოა აგრეთვე ვახტანგ ბატონიშვილის შემდეგი ცნობა: „ოდესცა აღივსნის დღენი ქალის მუცლად ღებულობისანი, დროსა მტკივნეულობისასა მოუწოდიან გარდა ნათესაეთაცა თვისთა სხვათაცა ქალთა მრავალთა და დროსა დიდისა მტკივნეულობისასა შევიდის ქმარი მისი სახლისა მისისა ჭერსა ჰყრის ოთხსავე მხარესა ისარი...“ (ვახუშტი: 1914: 18).

როგორც ვხედავთ, ძველთაგანვე საქართველოს არისტოკრატიულ წრეებში შეიძლებოდა მშობიარესთან ქმრის შესვლა, რომელიც იქ ჭერის ოთხივე მხარეს ისრების გასროლით ავ სულელებს აშინებდა. შემდეგში ეს წესი, როგორც ჩანს, თოფის სროლით შეიცვალა, მაგრამ ბუნებრივია არა ოთახში, არამედ გარეთ.

გვხვდება ისეთი ფაქტიც, რომ მშობიარობის დროს, ქმარი ცოლს წყალს შეასმევდა ან შეასხურებდა. ცნობილია, რომ მძიმე განსაცდელის ეამს, ქმრის გვერდით ყოფნა ქალზე დადებითად მოქმედებდა, მას სულიერი სიმშვიდე ეუფლებოდა. არ არის გამორიცხული, რომ თოფის გასროლაც შოკური თერაპიის ერთ-ერთ პრიმიტიულ ხერხს წარმოადგენდა.

მშობიარობის შემდეგ ქალს სისხლის დენა თუ დაეწყებოდა, მაშინ მას მუცელზე ცივ ტილოს დაადებდნენ, ფეხებს კი თბილ კირიან წყალში ჩააყოფინებდნენ, რაც როგორც ჩანს, სისხლის დენის შეჩერებას უწყობდა ხელს.

ჩახვევებით გართულებული მშობიარობის შემთხვევაში, ბებიაქალი კვერცხს სელის ზეთში შეწვავდა, მატყლზე დაადებდა და ისე ადებდა იარაზე. ბავშვის დაბადების შემდეგ მელოგინეს ჩააბერინებდნენ, იტყოდნენ: „ბავშვის ამხანაგი [მომყოლი ნ.ჩ.] მაღლე დაიბადებაო“, თან ქალს კუჭ-ნაწლავის მოქმედების მოწესრიგების მიზნით „ჩაღახმას“ (წყალში გახსნილი მაწონი) დააღვინებდნენ. ამის შემდეგ ბებია ნამშობიარებს წელზე და მუცელზე ფართო სარტყელს შემოუჭერდა - საშვილოსნოს „გულზე რომ არ დაერტყა და დიდი მუცელი არ დარჩენოდა“. შემოჭერილ სარტყელს იგი ცხრა-ათი დღე ატარებდა.

მშობიარობის შემდეგ ქალს სპეციალურად მომზადებულ ლოგინში, მარცხენა გვერდზე, მოხრილად დააწვენდ-

ნენ. საწოლზე ნაჭერს დააფენდნენ, ზედ გამთბარ მიწას დააყრიდნენ და ზემოდან ნაჭერს დააფარებდნენ, იტყოდნენ: „სითბო ავა ორგანიზმშიო“. მიწა ინარჩუნებდა სითბოს და სისველეს გაიწოვდა, რის შედეგადაც ქალი მშრალად და თბილად იწვა.

„მიწის დაყრის“ ეს წესი, როგორც ჩანს, დედამიწის კულტთან, ნაყოფიერების იდეასთან იყო დაკავშირებული. თუმცა ასეთი გააზრება სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობას აღარ შემორჩა. როგორც აღვნიშნეთ, თბილი მიწის დაფენა სითბოს და სიმშრალეს უნარჩუნებდა. შესაძლებელია სწორედ ამიტომ იგი დღემდე ფუნქციონირებს, მისი რელიგიური გააზრება კი დაიკარგა. ასეთი რამ ხშირად გვხვდება ხალხურ მედიცინაში. მაგ., ეპილეფსიას, როგორც ცნობილია, ზებუნებრივ ძალებს უკავშირებდნენ. დასაყდეთ საქართველოში, ამ დაავადების საკმაოდ ეფექტური სამკურნალო საშუალებები მოწმდება, რომელიც, როგორც ჩანს, ავადმყოფის ხანგრძლივ რემისიას უწყობდა ხელს და სწორედ ამიტომ აღნიშნული დაავადების ზებუნებრივი ახსნა დასაყდეთ საქართველოში ნაკლებად გვხვდება.

სამცხე-ჯავახეთში, ისევე როგორც მთელ საქართველოში, მშობიარობის შემდეგ მელოგინე „უწმინდურად“ ითვლებოდა, ამიტომ იგი ორმოცი დღე მეტნაკლებად იზოლირებული იყო. ტრადიციული წესის მიხედვით, ქალი 40 დღე ლოგინში იწვა - მელოგინე იყო. მაგრამ სოფლის მოსახლეობაში ზოგჯერ ეს წესი ირღვეოდა, ქალს ოჯახის მოვლის გამო ადგომა უწევდა, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც მას უფრო თბილდებოდნენ და ბევრი რამ ეკრძალებოდა. ცდილობდნენ ამ პერიოდში ქალი არ გაციებულყო, ცივ წყალს არ დააღვინებდნენ, იტყოდნენ: „შიგნეულობა გაუცივდება, ტამრები (სისხლძარღვები) ღიაა და ადვილად გაცივდებაო“. მას ოჯახში ბევრი რამ ეკრძალებოდა: არ შეეძლო „თარო-კედელს მიდგომოდა“ ე.ი. მას სახლის დალაგების უფლება არ ჰქონდა, არც „ერბო-ქოთანს მიეკარებოდა“ - რომ არ წაებოდა. ამბობდნენ: „თავი გამრავდება ძირ-კუთხეში და ბარაქა არ ექნება ოჯახსო“. არც პურს გამოაცხობინებდნენ, რადგან, მათი აზრით, ქალს ალი დასდევდა და რძე დაეკარგებოდა. თუ მელოგინე გარეთ გავიდოდა, ადგილობრივი მოსახლეობის წარმოდგენით, შეიძლება სეტყვა მოსულიყო; მას ეკრძალებოდა

სხვის ოჯახში შესვლა და სხვა (ჩირგაძე: 1988: 23).

ეს აკრძალვები მაგიურ-რელიგიური ფორმით იყო წარმოდგენილი, მაგრამ, როგორც უხედავთ, ქალს მძიმე ფიზიკურ შრომას აცილებდა, გაციებისა და ინფიცირებისაგან იცავდა.

ცნობილია, რომ კრიტიკულ დღეებში მყოფი ქალის, მშობიარისა, და მელოგინეს უწმინდურად მიჩნევა, დაკავშირებულია საშოდან სისხლის დენის ფაქტთან. ცნობილია, აგრეთვე, რომ საშოდან ყოველგვარი სისხლდენა განიხილებოდა როგორც საშიშროება და უწმინდურება. უნდა ითქვას, რომ წარმოდგენა ქალის უწმინდურობის შესახებ უძველეს და ფართოდ გავრცელებულ რწმენა-წარმოდგენათა რიგს განეკუთვნება. ასევე არქაულია ამ პერიოდში ქალის იზოლირების წესი, განსაკუთრებით საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ ზემოაღნიშნული ბიბლიურ ტრადიციასაც წარმოადგენს. უწმინდურობის პერიოდში, ე.ი. კრიტიკულ დღეებში და მშობიარობის შემდეგ 40 დღის (ვაჟის გაჩენის შემთხვევაში) და 80 დღის მანძილზე (ქალის გაჩენის შემთხვევაში), ქალი იმყოფებოდა ე.წ. „განწმენდის სისხლში“.

1. ელაპარაკა უფალი მოსეს და უთხრა:

2. ელაპარაკე ისრაელიანებს: თუ დედაკაცი დაორსულდება და ეაეს გააჩენს, შობის შემდეგ შეიდ დღეს უწმინდურია იგი. როგორც წიღოვანების დროს, ისე უწმინდურდება.

3.

4. ოცდაცამეტი დღის მანძილზე უნდა დარჩეს ქალი განწმენდის სისხლში; წმიდას არაფერს შეეხო, არც ტაძარში შევიდეს, ვიდრე განწმენდის ედა არ გაეა.

5. თუ გოგო შეა, ორ კვირას იქმნება გაუწმიდურებული, როგორც წიღოვანების დროს. სამოცდაექვსი დღის მანძილზე უნდა დარჩეს განწმენდის სისხლში (ლევთან. 12: 1-5).

ხალხური წარმოდგენით, მელოგინეს ძალიან ერჩოდა „ეშმაკეულობა“ (აეი სულები). ამიტომ მათგან დასაცავად, ორმოცი დღე ქალს უფროთხილდებოდნენ და სხვადასხვა მაგიურ ქმედებებს მიმართავდნენ. მაგ., სადამო ხანს მელოგინესთან გარედან შემოსულ ადამიანს არ შეუშვებდნენ; ან საქონლის მოსელისას ქალს არ გაუშვებდნენ

გარეთ, რადგან, როგორც ამბობდნენ, ადამიანის მსგავსად, საქონელსაც „მოსდევდა წყეული“ (აეი სული), რომელიც მელოგინეს „დაეტაკებოდა“ და აეად გახდიდა. აეი სულებისაგან დასაცავად ქალს ლოგინზე რკინის ჯაჭვს დაუდებდნენ ან სათეუზაო ბადეს ჩამოუყიდებდნენ. ეს წესები დასტურდება მთელ საქართველოში.

სულხან-საბა ორბელიანის მიხედვით: „იქმან ბადეთა აბრეშუმთაგან კარავთა ოქრო მოპეტალებულთა, ქალთა სამშობიაროდ“ (ორბელიანი: 1991).

მსგავს ცნობებს გვაწედა ვახტანგ ბატონიშვილი: „რაჟამს განთავისუფლდის და იშვის ყრმა, წარვიდის მახარობელი მათთა ნათესავთა და მეგობართა თანა და სამშობლოსა ქალისასა, დღესა მესამესა ჟამსა ბინდისასა შეაწეენდენ ქალს ტახტსა ზედა დიდათ ტურყითა საგებელითა და გარდააგდებენ ზედ ბადებრ მშვენიერად მოქსოვილსა ბაღდახინად... შესრულებადმდე ორმოცისა ქალი იგი იყვის ნიადაგ სახლსა თვისსა და ვერსად წარვიდის“ (ეახუშტი: 1914: 18-19). საყურადღებოა, რომ დიდგვაროვნებშიც ქალის საწოლს ბადისებრ ქსოვილს გადააფარებდნენ.

როგორც ცნობილია, ბადეს ძველთაგანვე იყენებდნენ აეი თეალისა და ბოროტი სულების საწინააღმდეგო საშუალებად. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ „სიმრგვალე“ ანუ წრე თავისთავად აღიქმებოდა, როგორც ისეთი ძალა, ან სასღვარი, რომლის შიგნით აეი სული ვერ შეადწედა, რადგან სათეუზაო ბადე დანიშნულებით დამტკერია და ამავე დროს მრგვალი, წრიულად ნაქსოვი, ალბად ამანაც განაპირობა სხვა ბადეებისაგან განსხვავებით მისი აეი თეალის საწინააღმდეგოდ გამოყენება“ (მირიანაშვილი: 1987: 232).

ძველ სამედიცინო ხელნაწერში ვხვდებით შემდეგი სახის ცნობას: „...შესაყარი სნეულება ისე ჩქარა არავის შეეყრება, როგორც მშობიარეს და ისე საშიში არავისთვის არის, როგორც იმათთვის“ (კარაბადინი: 34). ეს, თავისთავად სწორი შეხედულება ხალხშიც იყო გავრცელებული, თუმცა განსხვავებით ძველი სამედიცინო წიგნებისაგან, სადაც მელოგინეს დასნეულების საშიშროება სავსებით რეალურად არის წარმოდგენილი, ხალხური ახსნა ამ შემთხვევაში ირეალურ გააზრებას ვერ სცილდება.

ორმოცი დღის მანძილზე მელოგინე ქალის მოვლა-გაფრთხილების მსგავს წესებს ეხედებით მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხშიც.

მშობიარობა იწვევდა სხვადასხვა სახის გართულებებს. მელოგინე ქალს საკმაოდ ხშირად აწუხებდა ყაბზობა, ამიტომ მას უმეტესად „ხორბლის ფაფით“ კეებადნენ. ფაფას შემდეგნაირად ამზადებდნენ: ხორბალს [Triticum] ორი დღე დააღებდნენ და სველ ნაჭერზე გაშლიდნენ. როცა „აღოჯდებოდა“, აჯეჯილდებოდა, გაახმობდნენ, დაფქევენ, მოხარშავენ და შეურევენ ერბოსა და მარილს. ეს საკვები კუჭის მოქმედებას აწესრიგებდა.

სამცხე-ჯავახეთში, ისევე როგორც, მთელ საქართველოში ითვლებოდა, რომ ბავშვი დედის რძით უნდა გაზრდილიყო, ეს იყო მთავარი პირობა შთამომავლობის სიჯანსაღისა. იმ შემთხვევაში, თუ დედის რძე ბავშვს არ ყოფნიდა, „რძის მოყვანის“ მიზნით, დედა სეამდა ღიდი რაოდენობით რძიან ჩაის, თუთის [Morus alba] ხის ძირების ნახარშს... რაც ადგილობრივთა გადმოცემით, ხელს უწყობდა რძის მომატებას.

მეძუძური ქალი ლოგინობის დროს ე.ი. 40 დღე განსაკუთრებით უფრთხილდებოდა მკერდს, ეშინოდა „რძის დაკარგვა“, რის მიზეზად მიაჩნდათ: გაციება, ნერვიულობა, შეშინება, ამ პერიოდში ქმართან სქესობრივი ურთიერთობა და სხვა. ორმოცი დღის შემდეგაც ქალი, სადაც არ უნდა წასულიყო - მეზობელ ოჯახში, წყალზე თუ სხვა, რძე უნდა „შემოეპატიჟნა“, ე.ი. სახლში დაბრუნების წინ იტყოდა: „მამყე გენაცვალე, რძეო, არსად დამრიე“. სახლის პატრონი კი მას ზურგიდან წყალს მიაპკურებდა შემდეგი სიტყვებით: „წაილე, წაილე შენი რძე, რათ მინდა, აქ რო დაგრჩესო“. თუ ქალი რძეს არ „გამოიპატიუებდა“, მაშინ სადაც კი ის ფეხს დაადგამდა, რძე აუცილებლად იქ დარჩებოდა, ე.ი. რძეს დაკარგავდა“. ქალს თუ რძე აღარ მიუდგებოდა, წავიდოდა ყველა იმ ოჯახში, სადაც იყო ნამყოფი, დაივლიდა ყველა კუთხეს და გამოიპატიუებდა რძეს: „მამყე და მოდი, საცა იყვე დაკარგული, ბავშვი შიმშილით მიკვდებაო“ (ზედგენიძე: 1946: 22-23). თუ ზემოთ აღწერილი არ გატრიდა და ქალს რძე მაინც არ მოუვიდოდა, მაშინ ურძეო ქალები წავიდოდნენ სოფ. მურჯახეთში, რომელიც ცნობილი იყო თავისი ქვის სვეტით „ძიქა“-

თი (რძის ქეა). მეორე ამგვარი სვეტი ახლა წაქცეულია და მას „ლალიას“ ეძახიან. გადმოცემით, ლალია ძიქვას ძმა ყოფილა. არის მოსაზრება, რომ ეს მეგაღილები წარმოადგენს ფალოსის გამოსახულებას, რომელსაც წარმართობის დროს თაყვანს სცემდნენ, როგორც ნაყოფიერების ღვთაებას“ (მაკალათია: 1938: 114). ქალი წავიდოდა ამ სვეტთან თავის ბავშვთან და ძმასთან ერთად. თან წაიყვანდა „საღეთოს“ (ცხვარი, ქათამი, მტრელი და სხვა). ძიქვასთან მისვლისას, ბავშვს იქვე ახლოს დააწვენდა და იტყოდა: „ბავშვს შეიბრაღამს და რძეს მომცემსო“. იმ ღამეს იქ გაუთენებდნენ, მეორე დილას კი საღეთოს დაკლავდნენ, თავსა და ფეხს სვეტის ძირში ჩაფლავდნენ, ხორცს კი ვინმე ღარიბს მისცემდნენ. ქალი სანთლებს აანთებდა, მუხლის მოღრეკით შემოუვლიდა გარშემო სვეტს, თან კარაქს წაუსვამდა, იმავე კარაქიან ხელს ბავშვს გამოუსვამდა პირში, ძუძუზეც მოისვამდა და სვეტს შეევედრებოდა: „შენ მომიყენე რძე, შიერს ნუ მომიკლავ ბავშვსო“. როდესაც ქალები ძიქვასთან ღოცვას მორჩებოდნენ, მივიდოდნენ ლალიასთან და ახლა მას შეევედრებოდნენ რძის მიცემას: „შენ მაღლიანი ხარ, ღმერთსა სთხოვე და დაგაღლალო, ჩვენ მოგვეცი სათხოვარი, იმის ძმა ხარ და რძე მოგვეციო“. ლალიასაც სანთლებს აუთებდნენ და მუხლის წოქით შემოუვლიდნენ. წასვლისას ურძეო ქალები იქაურ მიწას წაიღებდნენ თან და ისე წავიდოდნენ, რომ ძიქვასა და ლალიასთვის არ შეეხედათ, რათა მათი თხოვნა შეესრულებინათ. სახლში მისვლისას ქალი ამ მიწას წყალში გახსნიდა და ამითი დაიბანდა დედაც და შვილიც. ამის შემდეგ ქალს რძე ჩაუდგებოდა (ზედგენიძე: 1938: 23-24).

თუ ქალს მკერდი ატკივდებოდა, გაუმაგრდებოდა, გაეწითლდებოდა და შეუსივდებოდა (მასტიტის დროს), რომლის მიზეზად ძუძუს გაციება ან რძის ჩადგომა-ჩაგროვება ითვლებოდა (იმ შემთხვევაში თუ ბავშვი კარგად ვერ წოვდა, ან ძუძუს თავები გაღიზიანდებოდა და ღელა კარგად ვერ აწოვებდა), იყენებდნენ სხვადასხვა სამკურნალო საშუალებას: სიმსივნის დასაცხრობად ძუძუზე დაიდებდნენ კორდისა (დაუმუშავებელი მიწა) და ღოს (ნადღებები უცხიმო მაწონი) ან თიხისა და ღოს ნახავს და მკერდს თბილად შეიხვევდნენ. ზოგჯერ კი ქალი წყლით

სავსე კოკას დადგამდა, ძუძუებზე თმას გადმოიშლიდა და კოკაზე ჩამოივარცხნიდა, ან ჩამოუვარცხნიდა ვინმე სხვა, უმეტესწილად ბებიაქალი, თან ეტყოდა: „ბეწვი ექნება ჩაყოლილი და იმიტომ სტკივა, ეს მოურჩენსო“. თუ ქალს მკერდი ძალიან ჰქონდა გამიზნებული, მაშინ ბანიდან წყალს ჩამოაქცევდნენ და სადაც დაესხმებოდა, იმ ადგილას ღურჯ ნაჭერს დაასველებდნენ, გასაპნავდნენ და დაიდებდნენ მკერდზე (ზედგენიძე: 1938: 25).

ყველა ჩვენ მიერ აღწერილი ხალხური სამკურნალო საშუალება, რომელთა შორის მაგიურ ქმედებებსაც აქვს ადგილი (წყლის ჩამოქცევა და სხვ.), შესაძლებელია ანთებითი პროცესის დაცხრომას და ტკივილის დაყუჩებას უწყობდა ხელს.

მკერდის გამაგრების სამკურნალო მსგავსი საშუალებანი გავრცელებულია საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. აღსანიშნავია, რომ ძველ სამედიცინო წიგნებში აღწერილია გამაგრებული მკერდის მკურნალობის საინტერესო მეთოდი: „დედაკაცსა თუ რძე დააკლდეს, მისი ნიშანი ეს არის, რისგან არის, თუ გუნება მწოვედ მხურვალი ანუ ნამეტნავად გუნება გრილი არის. ნიშანი ეს არის: თუ სიმხურვალისაგან იყოს, ძუძუცა წითელი იყოს ანუ ყუითელი და ხელი რომე დასდვა, ცხელი იყოს. თუ სიმხურვალისაგან იყოს, მუდმად იისა ზეთსა ძუძუსა შემოსცხებდი და ნელთბილსა წყალსა ძუძუსა და მკერდსა ზედა ასხემდი და მუმრუდან, რომე წმინდითა ცვილითა და იისა ზეთითა შექმნილი იყოს, და ნედლითა ქინძისა წვენითა დაასხი ზედა, ავანსა შიგა კარგად დაზილე, რომე მაღამასავეითა შეიქნას, და ტლედ ძუძუსა ზედა შემოსდე“ (ქანანელი: 1997: 252).

რძის მოყვანისა და მკერდის გამაგრების საწინააღმდეგოდ გამოყენებული ზოგიერთი ხალხური საშუალება, თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისითაც შეიძლება მიზანშეწონილად ჩაითვალოს. მაგალითად: რძიანი ჩაის მიღება, მკერდის გამაგრების შემთხვევაში სხვადასხვა მაღამოების გამოყენება.

სამცხე-ჯავახეთში მელოგინე მეორმოცე დღეს „გასუფთავების“ მიზნით, დილით ადრე ადგებოდა, მოიტანდა წყალს, ბავშვის აკვანს დანამავდა და თვითონაც დაღვედა. ამის შემდეგ, მელოგინეს ოჯახი მღვდელს მოიყვანდა.

ის ოჯახს განათლავდა, „ნათლისწყალს“ „ძირ-კუთხეში“ მოასხამდა, ლოგინსა და ოჯახის წევრებსაც შეასხურებდა. ამ რიტუალის შემდეგ ქალი უკვე განწმენდილად ითვლებოდა და მას ჩვეულებისამებრ შეეძლო ნორმალურ ცხოვრებას შედგომოდა. მელოგინის გასუფთავებისა და ოჯახის განათვლის წესი დასტურდება მთელ საქართველოში და ასევე მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხში (Ποიც: 1900: 334).

მელოგინეს ოჯახში, მშობიარობიდან ერთი თვის თავზე მოდიოდნენ ნათესაეები და ახლობლები სუფრით. მიჰქონდათ ქადა, ერბო, კეერცხი, არაყი, ჰაღუა, თაფლი და სხვა. ამ რიტუალს „ლოგინის ძღვენის მოტანას“ უწოდებდნენ. ეს წესი დასტურდება საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში (იველაშვილი: 1987: 108).

როგორც ჩანს, „ძეობა“ - „ძიობას“ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში სხვადასხვა დროს იხდიდნენ. ვ. ბარდაველიძის მიხედვით, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში ძეობა მშობიარობიდან სამი დღის ან ერთი კვირის თავზე იმართებოდა (ბარდაველიძე: 1928: 62-64). ჩვენ ძეობის ზუსტი დრო ვერ დავადგინეთ. მოპოვებული მასალის მიხედვით, მას ორმოცი დღის შემდეგ იხდიდნენ, როდესაც მელოგინე და სახლი გაინათლებოდა. ეს ძირითადად ეაქის დაბადებას უკავშირდებოდა. ამ დროს მოწვეულები იყვნენ ის ქალებიც, რომლებიც ესწრებოდნენ მშობიარობას. გაიშლებოდა სუფრა და ოჯახის უფროსს აირჩევდნენ თამადად. პირველი საღლეგრძელო იყო ბაყშვისა და დედ-მამის: „ღმერთო, შენ სწყალობდე ამ ოჯახს, მის კერასაო, გაუზარდე ახალი შეძინებული, დედმამიანი იყოს, ვისაც არ უნდოდეს იმასაც მიეცოი“. შემდეგ თამადა ადღეგრძელებდა იქ მყოფ ყველა ქალს. ბოლოს კი დაემშვიდობებოდნენ ოჯახს შემდეგი სიტყვებით: „მშვიდობით აგელაგოთ ლოგინი, დედ-მამიანი იყვეს, გაგეზარდოს, სხვაც მრავალი გაგეტარებინოს მელოგინეობაო...“ (ხედგენიძე: 1946: 10). ეს მასალა ნათლად მიუთითებს, რომ ძეობის გადახდის წესი „ლოგინობის დამთავრების“ პერიოდს უკავშირდება.

მშობიარობიდან ერთი კვირის თავზე მშობიარეს ოჯახი ბებიაქალის გასტუმრების ცერემონიალს ატარებდა. ბებიაქალი ერთი კვირის მანძილზე რჩებოდა მელოგი-

ნესთან. მის მოვალეობად ითვლებოდა დედისა და ჩვილი ბავშვის მოვლა-პატრონობა. ამ რეგიონში ბებია ქალებს თავისი ცოდნა ხშირად შთამომავლობით ჰქონდათ მიღებული. ზოგმა თავისი უშუალო სპეციალობის გარდა, შინაური წამლებითა თუ შელოცვებით სხედასხეა დააეადების მკურნალობაც იცოდა.

ბებიაქალი ძალიან დაფასებული იყო. მისთვის დაკანონებული გასამრჯელო არ არსებობდა, მაგრამ მელოგინეს ოჯახი მას აუცილებლად პატივს სცემდა. მშობიარობიდან ერთი კვირის თავზე გაუშლიდა სუფრას და ისე გაისტუმრებდა. ამ სუფრას „მუხლის პურს“ ეძახდნენ. შესაძლებელია ეს ტერმინი დაკავშირებული იყო ქალის მუხლებზე დაჩოქილ მშობიარობასთან. სახლში წასვლის წინ ბებიაქალს აჩუქებდნენ საპონს (რომლითაც ის ბავშვს აბანავებდა), „ჭიკის მოჭრის საჩუქარს“ (შეიძლება საკაბე), ერთ კოდ პურს და სხვა. ე.ი. გარკვეულ გასამრჯელოს ბებია მაინც იღებდა. ბებიაქალი მელოგინე ქალის ოჯახთან ურთიერთობას შემდგომშიც არ წყვეტდა.

ბებიაქალებს ზოგიერთი მთიანი რეგიონის გამოკლებით, თითქმის ტელ საქართველოში ჰქონდათ პრაქტიკა. ქართულ კარაბადინებში მეანს სხედასხეა სახელი ერქვა: „ამქმელი“ ან „ამქმელი დიაცი“, „დედათ-მოურავი“, „ტატბერი“ „ბებია“ და სხვა (სააკაშვილი, გელაშვილი: 1958: 174). სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, „ამქმელი“ ეს არის „მომნათლაი, გინა დედათ-მოურავი, რომელ არს მეანი“ (ორბელიანი: 1991). ილია აბულაძის მიხედვით - ყრმის აღმქუმელი ბებიაქალია, რომელიც მოიხსენიება ბიბლიის ძველ თარგმანებში, მაგ., „ყრმის - აღმქუმელსა ებრაელსა ეძიებ“ (აბულაძე: 1973).

ცნობილია, რომ სამცხე-ჯავახეთში სხედასხეა ეროვნებისა და სარწმუნოების მოსახლეობა ცხოვრობდა. აქ ბუნებრივია მეანობის პრაქტიკას ქართველებთან ერთად ეწეოდნენ სომეხი, მაჰმადიანი და კათოლიკე ბებიაქალები. ბებიაქალები ამშობიარებდნენ სამცხე-ჯავახეთში სხვა სარწმუნოებისა და ეროვნების ქალებსაც (ჩირგაძე: 1988: 11).

საქართველოში, ისევე როგორც მსოფლიოს სხვა ხალხებში, სადაც ადგილობრივი მეანის პრაქტიკა დასტურდება, ბებიაქალები დიდი პატივისცემით სარგებლობდ-

ნენ (Плосс: 1900: 134).

ზემოთ მოყვანილი მასალიდან ჩანს, რომ სამცხე-ჯავახეთში ახალგაზრდა, ახლად გათხოვილი ქალის, ჯანმრთელობის დაცვას განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა. ეს შეეხება, როგორც პროფილაქტიკური, ისე სამკურნალო საშუალებების გამოყენებას. რაციონალურად უნდა ჩაითვალოს მენსტრუაციის და ფეხმძიმობის დროს რელიგიური აკრძალვების სახით ჩამოყალიბებული წესები, რაც ამ პერიოდში ქალის დაზოგვის, სქესობრივი კავშირის შედეგად მოსალოდნელი გართულებების, ასევე გაციების და ინფიცირების აცილებისკენ იყო მიმართული.

თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისით, ვეუქრობთ ყურადღებას იმსახურებს გინეკოლოგიურ დაავადებათა მკურნალობის საშუალებები. საშვილოსნოდან სისხლის დენის დროს - ცივი საფენები და აბაზანები, უშვილობის მკურნალობა სხვადასხვა სითბური შემოსადებებით და მაფიქსირებელი ნახევრებით (იახი, კუპრიელი, და ა.შ.). ასევე ბუნებრივი თბილი წყლის აბაზანებითა და ტალახით (ხერთვისისა და ასპინძის აბანოები).

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ სამცხე-ჯავახეთში ქალი მშობიარობდა ადგილობრივი მეანის - ბებიაქალის დახმარებით, რომელიც საკმაოდ კარგად ფლობდა თავის სპეციალობას. ეს კი პირველ რიგში ხელს უწყობდა მშობიარობის დროს მოსალოდნელი გართულებების თავიდან აცილებას. რთული მშობიარობის დროს ბებიაქალი საჭიროების მიხედვით იყენებდა სხვადასხვა საშუალებებს: მაგ., მსუბუქ მასაჟს - საშვილოსნოს ყელის გასახსნელად, სისხლის დენის შესაჩერებლად - ცივი კირიანი წყლის აბაზანებს და სხვ.

ვეუქრობთ, მშობიარობის და შემდგომ ლოგინობის პერიოდში დადებით ფსიქოთერაპიულ ეფექტს ახდენდა აგრეთვე ქალის ჩვეულ გარემოში მშობლების ოჯახში ყოფნა, ასევე მძიმე მშობიარობის შემთხვევაში ქმრის სიხლოვის განცდა და სხვა.

აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ ლოგინობის პერიოდში, განსაკუთრებით კი პირველ კვირას ახალშობილისა და ნამშობიარები ქალის მოვლა, მკერდის დამუშავება და სხვა ბებიაქალის მოვალეობას წარმოადგენდა. ამ პერი-

ოდში ქალი მოსვენებული იყო, თავისუფლდებოდა ახალ-შობილის მოვლისაგან. ეს განსაკუთრებით სასარგებლო იყო ახალგაზრდა ქალისათვის პირველი მშობიარობის შემდეგ. 40 დღის მანძილზე გამოუცდელი დედა მშვიდად სწავლობდა და ეჩვეოდა ბავშვის მოვლას.

ამგვარად, გინეკოლოგიურ დაავადებებთან და მშობიარობასთან დაკავშირებული სამცხე-ჯავახეთში გავრცელებული ბევრი მაგიურ-რელიგიური წესი და ქმედება დადებითი იყო. ზოგიერთ შემთხვევაში შედეგს ახდენდა მხოლოდ ფსიქოთერაპიული ზემოქმედება (მაგ., შელოცვების დროს და სხვა). რიგი მაგიურ-რელიგიური ქმედებების, აგრეთვე ზოგიერთი სამკურნალო საშუალებების - ტაბასტის ბეჭდის ტარების წესი და სხვა მოქმედების ეფექტურობის დადგენა და ახსნა ჯერჯერობით ჭირს, თუმცა ამ კუთხით კვლევა საინტერესო პერსპექტივას სახავს.

განსაკუთრებით საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ სამცხე-ჯავახეთში დამოწმებული მეანობისა და გინეკოლოგიურ დაავადებათა მკურნალობის ხალხური ტრადიციები საკმაოდ ახლოს დგას ძველ ქართულ კარაბადინებში აღწერილ ანალოგიურ წესებთან, რაც ძველი ქართული კლასიკური მედიცინისა და სამცხე-ჯავახეთში მოსახლეობის სამედიცინო ტრადიციების ურთიერთკავშირსა და ურთიერთგავლენაზე მეტყველებს.

თავი III

პედიატრიის ხალხური ტრადიციები

სამცხე-ჯავახეთში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ქალს ბებიაქალი ამშობიარებდა. ბავშვის დაბადებისთანავე, ბებია ჭიპლარს ძირში ძაფს მოუჭერდა; მაკრატელს, დეზინფექციის მიზნით, „ჭრაქსე“ გადაატარებდა და ჭიპს გადაჭრიდა. მეორე ხელში ბებიას ეჭირა ხანჯალი ან ასტამი და იტყოდა: „ქარს საკეტი ბანსა ჯვარი, ღმერთო, შენ დასწერე ჯვარიო“ და ბავშვს პირჯვარს გადაწერდა (მაკალათია: 1938: 98). ბავშვს ჭიპი რომ არ გაღიზიანებოდა ე.წ. „დედოფლის პირს“ (ერბოსა და სანთელში ამოვლებული ქსოვილი) ან დამწვარი ქსოვილის ფერფლს დაადებდა და ჩერებით გადაუხეევდა. თუ ჭიპი გაღიზიანდებოდა, მაშინ პურის ცომს დაადებდა. ამის შემდეგ ბავშვს ბებია ცივ წყალში „გაავლებდა“ და მარილს მოაყრიდა, იტყოდნენ: „მაგარი გამოვაო, ოფლიანი არ გამოვაო, სუნი არ ექნებაო, ძელები გაუმაგრდებო, მაგარი კბილები ექნებაო...“ ახალშობილისათვის მარილის მოყრა იცოდნენ აგრეთვე ახალციხელმა ებრაელებმა და სომხებმა. საყურადღებოა, რომ ანალოგიურ წესს მიმართავდნენ ძველი ებრაელებიც: „შენი დაბადებისას, იმ დღეს, როცა დაიბადე, ჭიპლარი არ მოუჭრიათ შენთვის და წყალში არ განბანილხარ, რომ განწმენდილიყავი, მარილით არ გახეხილხარ და ჩერებში არ გახეუულხარ...“ (ეზეკ. 16: 4).

ახალშობილზე მარილის მოყრა და მისი წყალში გაბანა უძველეს წეს-ჩვეულებათა რიგს განეკუთვნება. ამ შემთხვევაში რაციონალური გააზრების გარდა, ჩანს, ფიგურირებს სიწმინდისა (წყალი) და სიმაგრის, სიძლიერის (მარილი) უძველესი სიმბოლიკა.

ჩველი ბავშვის მოვლა ბებიაქალის მოვალეობად ითვლებოდა. დაბადების მეორე დღიდან ბებია ბავშვს შაბით, შაქრით ან კვერცხის გულით განზავებულ წყალში აბანავებდა. დასაბანად ხმარობდნენ აგრეთვე სხედასხვა მცენარის ნახარშს ან ნაყენს. განსაკუთრებით პოპულარული იყო ვირისტერფას [*Tussilago farfara*] ნახარში. გადმოცემით, ყველა ეს საშუალება ბავშვის ორგანიზმს

ამაგრებდა და დამამშვიდებლად მოქმედებდა. ბებია ბავშვს ბანაობის დროს სამჯერ გაუმეორებდა: „დათვი მჭლე და შენ მსუქანი, შეგემატოს დღე და ჯანო“. ბანაობის შემდეგ კი ბავშვს თავისივე ნაბან წყალში თავს სამჯერ ჩააყოფინებდა და სუფთა წყალს გადააულებდა, ეტყოდა: „შენი ძილი შენ მოგეცესო“.

ჩვილს თუ იღლიები და საზარდულის არე „დაიარაგებული“, დაწყლულებული ჰქონდა, მაშინ დაფუტურებულ ხის „ფქვილს“ მოაყრიდნენ ან ქალის რძეში გაცრილ შავ მიწას შეურევდნენ და ისე ადებდნენ.

თუ ბავშვი აუად გახდებოდა, გაცივდებოდა და სიცხეს მისცემდა, მაშინ პანტის [*Pyrus caucasica*] ან ვაშლის [*Malus domestica*] თბილ ნახარში ჩასვამდნენ, შემდეგ ამოიყვანდნენ და თბილად ჩააწვენდნენ. ბავშვი თუ აგზნებული იყო, ჭირვეულობდა და ხშირად ტიროდა, დასამშვიდებლად დედის რძეში შერეულ უმნიშვნელო რაოდენობის ხაშხაშს [*Papaver somniferum*] მისცემდნენ, თან ვირისტერფას ნახარში აბანავებდნენ.

სამცხე-ჯავახეთში ჩვილი ბავშვის ძირითად საზრდოს დედის რძე წარმოადგენდა, რომლითაც იგი დაახლოებით ორ წლამდე იკვებებოდა. ბავშვს ძუძუს აწოვებდნენ დღეში რამდენჯერმე. თავდაპირველად, სანამ დედას რძე ჩაუდგებოდა, ბავშვს „ერბოს ძუძუს“ (ერბოში ამოვლებული ნაჭერი) ჩაუდებდნენ პირში, რომელიც საწოვარის ფუნქციას ასრულებდა. ბავშვი წოვდა და სამი დღე ამით იკვებებოდა. ამ პერიოდში ზოგჯერ ძუძუსაც მისცემდნენ ხოლმე, ხსენის გამოწოვის მიზნით. მესამე დღეს ბები-აქალი მელოგინეს დაბანდა, შემდეგ მას რძეც მოუვიდოდა და „ერბოს ძუძუ“ ბავშვს აღარ დაჭირდებოდა.

დედის რძე ბავშვისათვის საუკეთესო საკვებად ითვლებოდა. იგივეს ვკითხულობთ ძველ სამედიცინო წიგნებშიც, მაგ. „...ყოლისა კაცისაგან მისისა დედისა სძე უკეთ შეერგების ყრმასა...“ (წიგნი სააქიმო: 1936: 37). იმ შემთხვევაში თუ დედას რძე არ ჰქონდა, ბავშვს კვებადნენ ძროხის ან თხის რძით, შემდგომ კი სიმინდის ფქვილის ფაფაზე გადადიოდნენ.

ახალდაბადებულ ბავშვს თავდაპირველად „ხოჭიჭად“ შეკრავდნენ: „ხოჭიჭზე“ დააწვენდნენ, მაგრად გადააკრავდნენ და დედის ფეხებთან მოათავსებდნენ. ასე კრავდნენ მას სამი კვირის მანძილზე. „ხოჭიჭი“ წარმოადგენდა სქელ

ფიცარს, მას ქვემოდან სიგანეზე მიკრული ჰქონდა ორი ფიცრის ნაჭერი - „ხოჭიჭის ფეხები“. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის მიხედვით, „ხოჭიჭი“ საგოგავების მქონე ფიცარია, რომელზედაც ახალდაბადებულ ბავშვს დააკრავდნენ (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: 1986). სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, ხოჭიჭი არის „მცირე აკვანი“ (ორბელიანი: 1993). „ხოჭიჭი“ წარმოადგენდა მოსახერხებელ ბავშვის საწოლს, რომლის ადვილად გადაადგილება და დედის საწოლში მოთავსებაც შეიძლებოდა. ხოჭიჭზე ბავშვი წელგამართული იწვა და საიმედოდ იყო დამაგრებული.

სამი კვირის შემდეგ ბავშვს მოუმზადებდნენ აკვანს. ცნობილია, რომ „აკვანი თავისი შიბაქითა და არტახებით საქართველოში შემოიტანეს აღმოსავლეთიდან მომთაბარე დამპყრობმა ხალხებმა XIII საუკუნის დასაწყისში. აკვანი მოძღუენო ავბედობის პერიოდში გავრცელდა. ამასზე მეტყველებს თუნდაც ის ფაქტი, რომ ქართულ ფრესკებზე გამოსახული ბავშვის სარეცელი სრულიად არ ჰგავს დღევანდელ აკვანს. საქართველოში დაბადებული ბავშვი თავისუფლად, უარტახოდ იზრდებოდა, როგორც ეს უკანასკნელ დღემდე იყო შემორჩენილი ხევსურეთში“ (კაპანაძე: 1994: 57). სხვადასხვა მეცნიერის აზრით, აკვანში გაზრდა გაუმართლებელია. ითვლება, რომ აკვანში გაზრდა მავნეა, იმდენად რამდენადაც ხელს უწყობს რაქიტის განვითარებას, სუნთქვის ნორმალური ექსკურსის დარღვევას, აფერხებს ბავშვის ზრდის პროცესს და სხვა (აბდუშელიშვილი, პატარაია: 1978: 3-19).

მიუხედავად აკვნის ზემოაღნიშნული უარყოფითი თვისებებისა, იგი მაინც პოპულარული იყო საქართველოს მოსახლეობაში, რასაც ალბად თავისი მიზეზები ჰქონდა. პირველ რიგში ის, რომ აკვანში ჩაკრულ ბავშვს დედა ადვილად უწვდებოდა. ბავშვი აკვნიდან არ გადმოვარდებოდა, აკვნის გადაბრუნების შემთხვევაშიც კი იგი დაცული იყო. ბავშვის დაძინებასაც დედა ისე ახერხებდა, რომ სამუშაოს არ მოსცდენოდა... განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის ფაქტი, რომ აკვანი გარე სამუშაოების დროსაც დედებს თან დაჰქონდათ. სწორედ ეს გარემოებანი, როგორც ჩანს, ამსუბუქებდა აკვნის ნაკლს და განაპირობებდა მის პოპულარობას ქართველი ხალხის ყოფაში.

სამცხე-ჯავახეთში აკვანს ამზადებდნენ სხვადასხვა

ხის, უმეტესად - კაკლის, ივნის, რცხილის, ფიჭვის და
ვერხვისაგან, რაც ზეპირსიტყვიერებაში არის ასახული:

„ეს აკვანი კაკლისაო,
ბავშვი მიწვეს ცხრა თუისაო,
მამის ხარ თუ დედისაო
იყავ კარგი ბედისაო.“

„ეს აკვანი ვერხვისაო,
შიგ მწოლარე ხერხისაო.“

„ეს აკვანი ივნისაო,
შიგ მწოლარე სიყრმისაო.“

„ეს აკვანი ფიჭვისაო,
შიგ მწოლარე ბიჭიაო“ (ჩირგაძე: 1991: 13).

სამცხე-ჯავახეთში აკვანს შემდეგნაირად გააწყო-
ბდნენ: ქვევით დაუგებდნენ თივით ან ქერით გატენილ
„ჩალახეშს“ - ლეიბს. ქართული ენის განმარტებითი
ლექსიკონის მიხედვით - „ჩალახეში აკვანში ჩასაგები
ლეიბია - გატენილი, ჩვეულებრივ, ქერის ბურღოთი“ (ქარ-
თული ენის განმარტებითი ლექსიკონი 1986). სულხან-საბა
ორბელიანი ჩალახეშს - ჩვილის საგებელს უწოდებს (ორ-
ბელიანი: 1993). ჩალახეშს დააფარებდნენ „ჩვრებს“. ზემო-
დან სუფთა გაცრილ თბილ „ხამ მიწას“ (აუთვისებელი
მიწა) დააყრიდნენ, მიწაზე კი კელავ ჩვრებს დააფენდნენ;
თუ მიწას არ ყრიდნენ, მაშინ აკვანს შიბაქს გაუკეთებდნენ,
ხოლო შემდეგ ბავშვს ჩააწვენდნენ და არტახებს გადაუ-
ჭერდნენ, ბავშვს მუხლებზე დაადებდნენ „მუხთბალიშს“,
ფეხებზე კი წამოაცმევდნენ „დოშაკს“ (ბამბით გატენილი
თხელი ქსოვილი) ფეხები რომ არ გაციებოდა და მუცე-
ლი არ ტკენოდა. დოშაკი/დოშაქი თურქული სიტყვაა
და ნიშნავს ბუმბულის სქელ ლეიბს (ქართული ენის
განმარტებითი ლექსიკონი: 1986). სულხან-საბას მიხედვით,
დოშაქი თათრული ტერმინია და „შატქუნის“ სინონიმი
(ორბელიანი: 1991), ხოლო შატქუნი ზოგადად „ტერის“, ე.ი.
„სამოსელნი“-ს, „ქვეშსაგებელნი“-ს, „საგებელნი“-ს (ორბე-
ლიანი: 1991) ერთ-ერთი სახეობაა, კერძოდ რომელი, იგი
უკვე აღარ აზუსტებს.

როგორც აღენიშნეთ, ადგილობრივ მკვიდრთა გად-
მოცემით, სამცხე-ჯავახეთში ჩვილ ბავშვებს „მიწაში ზრ-
დიდნენ“. აქ იგულისხმება, რომ ბავშვის საგებელში მიწა
უნდა ყოფილიყო დაყრილი. მათივე განმარტებით, მიწა
სითბოს მეტად ინარჩუნებდა და სისველეს იწოდდა. ითვ-

ლებოდა, რომ „მიწაში გაზრდილ“ ბავშვს ბუასილი და ძელების დაავადება არ დაემართებოდა. „მიწაში გაზრდის“ წესი დასტურდება ქვემო ქართლშიც (გვათუა: 1991: 78). ვფიქრობთ, ზემოაღნიშნული წესი თავდაპირველად მიწის კულტთან, ნაყოფიერების იდეასთან იყო დაკავშირებული, მაგრამ სამცხე-ჯავახეთში ასეთი გააზრება აღარ გვხვდება და აკევანში მიწის დაფენას მხოლოდ პრაქტიკული მნიშვნელობა დარჩა.

აკევანში ბავშვს პირველად ბებიას ქალი მოათავსებდა, „სავსე“ - ძველ მთვარეზე „ჩაამთვარიანებდა“. „მიღეულ“ - ახალ მთვარეზე ჩვილს აკევანში არ ჩააწვენდა - „მიღეული“ (სუსტი) რომ არ გამოსულიყო. აკვნის თავთან და ფეხებთან სანთლებს აუწებდა და ძილისპირუდის ღოცვას ეტყოდა:

„დაწევი, დაგეძინება
პირს ჯვარი დაგეწერება,
ცხრა ხატი, ცხრა ანგელოზი
სულ თავით დაგესვენება,
ჯვარი გწყალობს ჯვარცმული,
ცეცხლში ჩაიწეკს მაცდური,
ღმერთი დაგწერს თავის წმინდა ჯვარს,
კარს ბეჭედი, ერდოს ჯვარი,
ღვთისგან გწყალობს წმინდა ჯვარი“
(ჩირგაძე: 1988: 15).

აკევანში ჩაწვენისას ბავშვს მთვარის სხივი არ უნდა მოხვედროდა, იტყოდნენ: „სული ასტაცა, დანაკლდება, დაბეჩავდება, დასუსტდება, კუჭი აეშლება, თვალი გაუშრუდდებაო“ (ჩირგაძე: 1988: 41). ჩვილს თუ კუჭი აეშლებოდა, იტყოდნენ: „მთვარემ დასტრაო“. მაშინ პატრონი მივიდოდა „აილულის“ ამომჭრელთან (მთვარის ამომჭრელთან) და ეტყოდა: „ჩემს ბავშვს ამა და ამ მთვარეზე სჭრისო (ახალი, დამცხრალი, ძველი და სხვა მთვარე). მთვარის ამომჭრელი იმ ღამეს, რომელი სახის მთვარეც სჭრის მუცელში, დაჯდება გარედ, იტყვის ღოცვას და გამოჭრის იმ სახის მთვარეს, რომელიც ბავშვს მუცელში სჭრის. შემდეგ ხელოსანი სიფრიფანა თითბრისაგან გამოსჭრის ამ მთვარის სახეს და ბავშვს მარჯვენა მხარეზე დაუკერებენ“ (მაკალათია: 1938: 99). იგივე წესი ჯავახური მასალის საფუძველზე, მცირე ვარიანტული სახესხვაობით აღ-

წერილი აქვს გ. ზედგენიძეს (ზედგენიძე: 1946: 20-21). თუ ბავშვს განუწყვეტლივ ფალარათი ექნებოდა, მაშინ მას „მთვარეს უგდებდნენ“ ე.ი. ღამით, როდესაც კარგი, დიდი მთვარე ამოვიდოდა, ბავშვს ხის ნიჩაბზე დააწვენდნენ და მთვარეს წინ დაუდებდნენ, იტყოდნენ: „თუ მოსარჩენია მოარჩენს, თუ მოსაკვდენია მოკლავს“. გადმოცემით, ამის შემდეგ ბავშვი კარგად გახდებოდა (ჩირგაძე: 1989: 12).

ჯერჯერობით არ ვიცით მთვარეს რა გავლენა ჰქონდა ბავშვის ჯანმრთელობაზე. ეს მომავალი კომპლექსური კვლევის პერსპექტივაა, მაგრამ ერთი რამ ცხადია, რომ ფსიქიურად დაავადებულებზე ახალი მთვარე მოქმედებას ახდენს. ამ დროს მათი დაავადება აქტიურდება, ეს კი იმის მაჩვენებელია, რომ, როგორც ჩანს, მთვარის ფაზებს გარკვეული გავლენა ჰქონდა ადამიანის სულიერ თუ ფიზიკურ მდგომარეობაზე და ეს ხალხმა თავისი საუკუნოვანი დაკვირვების შედეგად იცოდა.

სამცხე-ჯავახეთში ბავშვის დაბადების შემდეგ ორმოცი დღის მანძილზე, ე.ი. ქალის ლოგინობის პერიოდში, სანამ ქალი და ბავშვი გაინათლებოდა, ძალიან ერიდებოდნენ ბავშვის „დაქელვას“ - „დაბეჩავენას“, ე.ი. ბავშვის მოღუნებას, დასუსტებას. ბავშვის „დაჩაგვრა“, „დაქელვა“ მთვარის გარდა შეეძლო: საქონელს, თევზს, მიცვალებულის სულს...

ეთნოგრაფიული მონაცემების მიხედვით, „დაქელილი“ ბავშვი სუსტდება, „უმაღლობა“ და „უხორცობა“ სჭირს, თავს და ფეხებს ვერ იმაგრებს, კუჭი ეშლება, ე.ი. ბავშვი მოღუნდება, მადას კარგავს, გახდება...

გადმოცემით, როდესაც მიცვალებულს მიაყენებდნენ, ბავშვის დაქელვა თავიდან რომ აეცილებინათ, იგი ფეხზე უნდა წამოეყენებინათ. თუ ისე მოხდებოდა, რომ ბავშვის წამოყენებას ვერ მოასწრებდნენ, მაშინ მას სასაფლაოზე წაიყვანდნენ, წაიღებდნენ ჩვეულებრივ ზედადგარს ან ორ რკინას გადააჯვარედინებდნენ, ბავშვს ზედ დააყენებდნენ და წყალს გადაავლებდნენ. ზოგჯერ სასაფლაოდან მიწა სახლში მოჰქონდათ, წყლიან გობში ჩაყრიდნენ და ბავშვს ამ წყლით აბანავებდნენ.

როგორც თ. ოჩიაური აღნიშნავს, ბავშვის დალახვისა და მისი მკურნალობის შემთხვევაში ძირითადად მაგიური ხასიათის მოქმედებებთან გვაქვს საქმე. გასვენების დროს

ბავშვის ფეხზე წამოყენება ან აკენიანად წამოყუდება, სიმპათიური მაგიის საფუძველზე იხსნება; მისი წოლა და ძილი მიმსგავსებული უნდა ყოფილიყო მიცვალებულთან. ამ მსგავსებას ცუდი შედეგი რომ არ გამოეწვია, იგი ფეხზე უნდა აეყენებინათ. ამავე საფუძველზე უნდა აიხსნას მიცვალებულისათვის ბავშვის გულზე შეყენებისა და გამოსვენების დროს მთელი ხალხის ფეხზე ადგომის წესიც, რაც გვიანი ხანისათვის ზნეობის ნორმად არის ქცეული (ოშიაური: 1987: 21).

გადმოცემით, ერთმანეთის დაქელვა შეეძლო ერთ თვეში დაბადებულ ორ მეზობელ ბავშვსაც. თუ გზაში ორი დედა ძუძუმწოვარა ბავშვებით ერთმანეთს შეხვდებოდა, დაქელვის თაყიდან ასაცილებლად შემდეგნაირად მოიქცეოდნენ: ორივე დაჯდებოდა ზურგშექცევით, ზურგებმიყუდებულები, ერთმანეთის ბავშვს მოაწოვინებდნენ ძუძუს და ამით ისინი თითქოს დაქელვას აცილებდნენ. რომელი ბავშვიც დაიქელებოდა, ის აეად გახდებოდა, ვინც დაქელავდა, ის პირიქით „ჯანში მიდიოდა“ (ზედგენიძე: 1946: 18-20). აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ დაქელვა ცნობილი იყო საქართველოს სხვადასხვა კუთხეშიც. ასეთი გადმოცემა ფშავშიც მოწმდება. ფშავში ერთ თვეში დაბადებულ ბავშვებს „მეთვეურს“ ეძახდნენ, იტყოდნენ: „ბავშვი მეთვეურმა გაძილახაო“ (მაკალათია: 1934: 147).

სამცხე-ჯავახეთში ჩვილი ბავშვები ხშირად ხდებოდნენ აეად სხვადასხვა მიზეზის გამო. უმეტესწილად ეს მიზეზი ადგილობრივი მოსახლეობისათვის უცნობი იყო. ამიტომ, ასეთ დაავადებებს ირეალური მიზეზით ხსნიდნენ და დასახმარებლად ზებუნებრივ ძალებს მიმართავდნენ, ასრულებდნენ სხვადასხვა რიტუალს: სასწორის ერთ მხარეზე ახალდაბადებულ ბავშვს, მეორეზე კი მის წონა ხორცს დადებდნენ და ორივეს ერთად აწონიდნენ. შემდეგ ხორცს მისცემდნენ ბებიას, ის დაილოცებოდა, რომ „დედას შვილი შერწენოდა“. გარდა ამისა, „ბავშვს, ხშირად, შეუწონიდნენ: სანთელს, მარილსა და რკინას; შეწონილი სანთელი ეკლესიაში უნდა აენთოთ, ხოლო რკინისაგან - დიდ ხუთშაბათს, უმძრახად (ხმის ამოუღებლად) მკედელს პატარა ცულს, გულის ჯვარს, სამაჯურს და რამდენიმე ცალ ხარის ნაღს გააკეთებინებდნენ - თავის ღურსმნებით. ჯვარს, ცულსა და სამაჯურს ბავშვს აკ-

ვანზე ჩამოუკიდებდნენ, ხოლო ხარის ნალებს დერეფნის გარე კარებზე: თავის ლურსმნებით - ერთს ზღურბლზე მიაკრავდნენ, მეორეს კი მაღლა - ბალაქარზე მავნე - ვე-
ლარ შემოჰყებო...“ (ზედგენიძე: 1946: 21).

ჯავახეთში ამავე მიზნით ჩვილი ბავშვის პატრონი დაიუღლიდა შვიდ კომლს, შეაგროვებდა სააკენე ფიცარს და ამ ფიცრებით გაკეთებულ აკვანში ჩააწენდა ახ-
ალდაბადებულს. ამასთანავე შეაგროვებდა ვერცხლის ან სპილენძის ფულს თუ რაიმე ნივთს და გააკეთებდა გასაღებს, რომელიც მას თერამეტი წელი უნდა ეტარე-
ბინა (მაკალათია: 1938: 100). გარდა ამისა, ბავშვი, სადაც დაიბადებოდა, ამოთხრიდნენ ორმოს, ზედ შავ ქათამს დააკლავდნენ, ზევიდან წინასწარ დამზადებულ პატარა ზედადგარს დაადებდნენ და მიწას მოაყრიდნენ, ზედად-
გარში ბავშვს სამჯერ გააძვრენდნენ. როგორც ჩანს, ზე-
დადგარი განიხილებოდა როგორც საკრალური სიმბოლო და რიტუალსაც საკრალურთან ზიარების დანიშნულება ჰქონდა.

შესაძლებელია „დაქელვა“ რაქიტის მძიმე ფორმა იყო, რასაც ბუნებრივი საშუალებებით ვერ მკურნალობდ-
ნენ და მაგიურ-რელიგიურ საშუალებებს მიმართავდნენ. ადგილობრივ მკვიდრთა გადმოცემით, ბავშვს თუ „ძელები სუსტი“ ჰქონდა (ალბათ რაქიტის იოლი ფორმა), გასა-
მაგრებლად აძლევდნენ დედის რძეში გახსნილ კვერცხის დაფხვნილ და გაცრილ ნატუჭს, რაც საკმაოდ ეფექტურია აღნიშნული დაავადების შემთხვევაში. კვერცხის ნატუჭი შეიცავს კალციუმის მარილებს, რომელიც თანამედროვე მედიცინაში ფართოდ გამოიყენება რაქიტის და კალცი-
უმის მარილების ნაკლებობის დროს, ძელების გამაგრების მიზნით.

სამცხე-ჯავახეთში მიაჩნდათ, რომ ჩვილ ბავშვს ხშირ-
ად ერჩოდა „ეშმაკეულობა“ (ავი სულები), ამიტომ ბავშვს აკვანში ბალიშის ქვეშ ამოუდებდნენ დანას ან მწარე ბლის ტოტს. ზღურბლზე რკინის ნაღს მიაჭედებდნენ. ავი სულებისაგან დასაცავად აკვანზე ჩამოუკიდებდნენ „ჩანჩხურას“ მძივს, რომელშიც ასხმული იყო: „თვალის მძივი“ - „ოროჯი“ (დვინჭილა), „აყიყი“ (წითელი მძივი ზედ გამოსახული ნახევარმთვარით და ვარსკვლავით), თე-
ვზის ლაყუჩი, ღორის კოჭები... (მაკალათია: 1938: 98-99).

ყველა ეს ქმედება ავი სულების საწინააღმდეგოდ იყო მიმართული.

თუ ორმოც დღემდე ჩვილ ბავშვს „წყეულის ქარი“ იგივე „უქმური“ მოხვედებოდა და ავად გახდებოდა, მიმართაუდნენ სხვადასხვა მაგიურ საშუალებას. წარმოდგენა უქმურის შესახებ ფართოდ იყო გავრცელებული. გადმოცემით, უქმურით დაავადება განსაკუთრებულ პირობებში ხდებოდა, საღამოხანს, წყლიან (ჭაობიან) ადგილებში (წისკილთან, მდინარის პირას). უქმურით ძირითადად ბავშვები და მოზარდები ავადდებოდნენ, თუმცა არ იყო გამორიცხული, რომ უქმური უფროსსაც „აყოლოდა“. საღამოს თუ ნესტიან მიწასე ვინმე დაჯდებოდა, შეიძლება უქმური „აყოლოდა“ და დაავადებულიყო. შესაძლებელია აგრეთვე, რომ ის უბრალოდ უქმურის გადამტანი ყოფილიყო, თვითონ არ დაავადებულიყო, მაგრამ „უქმური ვინმესთვის მიეტანა“, თუ ვინმე ბავშვთან ოჯახში შევიდოდა - უქმური შეეტანა. გადმოცემით, ბავშვს თუ უქმური „დაერთობოდა“, ავად გახდებოდა: ჭირვეულობდა, ცუდად ეძინა, აწუხებდა უძადობა და შესაძლებელია ტემპერატურაც აწეოდა.

აღნიშნული დაავადების გამომწვევად, როგორც ვთქვით, მინეუელი იყო - „უქმური“ - ავი სულის. ავი სულის ეს სახელწოდება შემდეგ თვით დაავადების აღმნიშვნელ ტერმინად იქცა. ამ დაავადების შესახებ საინტერესო ცნობებია დაცული კავკასიის საიმპერატორო სამედიცინო საზოგადოების მასალებში, კერძოდ, უქმური გაციების შედეგად გამოწვეულ დაავადებად არის მინეუელი (Мамурко: 1903: 358). სოგიერთი მეცნიერის აზრით, უქმური ციების ერთ-ერთი სახეა (Чурчин: 1905: 36; ოჩიაური: 1987: 33-35). ამ უკანასკნელ ხანებში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ უქმური ელექტრონული დამუხტვის შედეგად გამოწვეული დაავადებაა (კაკუშაძე: 1964: 21). ჩვენ ამჯერად არ შეგვიძლია დავადგინოთ თუ რა დაავადებაა უქმური. ერთი რამ კი ცხადია, რომ იგი საკმაოდ ფართოდ იყო გავრცელებული სამცხე-ჯავახეთში.

უქმურის საწინააღმდეგოდ აღნიშნულ რეგიონში სხვადასხვა მაგიურ საშუალებას მიმართაუდნენ: თუ გვიან ღამე ოჯახში ვინმე შევიდოდა, სტუმარს ცეცხლზე გადაატარებდნენ ან ჩვილი ბავშვის პატრონი ასანთს გაჰკრავდა,

ცეცხლზე ბუმბულს დაწვავდა და იტყოდა: „წყეულმც არის იმის თავით (ეშმაკის, უემურის), უკან გაბრუნდეს თუ მოვიდესო“. იცოდნენ აგრეთვე „დახროლება“ მაგ., უზალიკს/მარიამსაკმელას [Peganum harmala] გაახმოებდნენ, ცეცხლს წაუკიდებდნენ და ისე „უხროლებდნენ“, ან უხროლებდნენ ცეცხლმოკიდებული ფრინველის ბუმბულს, თოფის წამალსა და შაქარს, იტყოდნენ - „ბაეშვი წყეულისგან მორჩესო“.

იმ შემთხვევაში, თუ ბაეშეს უემური შეხედებოდა და აეად გახდებოდა, მიმართავდნენ შემლოცველებს. მათ მიუტანდნენ აედამყოფი ბაეშვის ქუდს, შეატარიან დანას, ნახშირს და ისე შეალოცვინებდნენ. შელოცვისას შემლოცველს თუ დაამთქნარებდა, მაშინ დარწმუნებული იყვნენ, რომ უემური იყო „დართული“, „მოკიდებული“ ე.ი. ბაეშვი უემურისაგან იყო ცუდად. სამცხე-ჯავახეთში და-ვადასტურეთ შელოცვის რამოდენიმე ვარიანტი:

„უემურო უეიჟისავო, სარკეს და საბარცხელს
დაგიდებენ თავსაო,

კლდეს მოხნამს, ქვიშას დასთესამს:

დასწყევლოს წმ. გიორგიმ, წმ. მარინემ

ყველა: ავი, მაენე - დღისა და ღამისა

ღმერთმან ჩვენმა - იესო ქრისტემ

დასწეროს თვისი ძლიერი ჯვარი ამინ“

(ზედგენიძე: 1946: 14-15).

„უემურო შიშის ქარო, კანში ხარ, კარში გამოდი,

ორშაბათს შეგეშინდა, მაინც შეშინებული ხარ,

სამშაბათს შეგეშინდა, მაინც შეშინებული ხარ,

უემურო, შიშის ქარო, ძვალში ხარ, კანში გადი

ადექი და მოიხდინე ჩემი ღოცვა“

(ჩირგაძე: 1988: 19).

ამ შელოცვაში ჩართულია შეშინებულის ტექსტის ფრაგმენტები: ორშაბათს შეგეშინდა... როგორც ვხედავთ, უემურის შელოცვაში უემურის საწინააღმდეგო საშუალებები (სარკე, სავარცხელი) და მისი ადგილსამყოფელი (ძვალში ხარ, კანში ხარ) არის მოხსენებული. არსებობს უემურის უფრო სრული შელოცვები, რომლებიც საქართველოს სხვა კუთხეებშია გავრცელებული.

„უემური მოდიოდა

შუალამის ბინდისასა,

მოაქნედა ყაეარჯენსა,
 ტანგრძელსა და გიშლისასა,
 დაუხედა დედა მარიამი
 სად მიდიხარ უემურო?
 ბაღღების საშინებლადა,
 დედ-მამის სატირებლადა,
 ბაღღებს ვინ გატირებინებს,
 დაგცემენ შავტარა დანასა,
 გადმოგადენენ შანასა,
 ფუი, წმინდა გიორგიმ დაგწყელოს
 ლოცვა ჩემი რგება ღვთისა“ (მინდაძე: 1981: 100).

სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის დაკვირვებით, ბავშვის შეშინება არ ვარგოდა. ამიტომ ბავშვებს, განსაკუთრებით კი ჩვილებს, არიდებდნენ შეშინებას. როგორც ამბობდნენ, შეშინებით შეიძლებოდა ბავშვს „გული გასკდომოდა ან უშეილო გამოსულიყო“. თუ ბავშვი მაინც შეშინდებოდა, წყალში „უცეცხლო თაფლსა“ და შეიდჯერ „გამტკიცებულ“ ფქვილს გადაურევდნენ, დაალევინებდნენ და შეალოცვინებდნენ. დასტურდება „შიშის შელოცვის“ სხვადასხვა ვარიანტი.

„აშინაო მაშინაო,
 გულო რამ შეგაშინაო,
 კაცმა შეგაშინა,
 ქალმა შეგაშინა,
 მგელმა შეგაშინა,
 თუ რამ შეგაშინაო?
 აკაკუნდი, დაკაკუნდი
 თავის ბინაზე დაცუნცულდი.
 თეთრი ქორი ქანდარას ზის,
 ქათამი საბუდარასა.
 გულო დაბრძანდი,
 სულო დაბრძანდი,
 გულო ნუ გეშინიაო,
 სულო ნუ გეშინიაო,
 აკუნ ნუ გეშინიაო,
 თავის ბინაზე დაკუნკულდი.
 შეგიკერაჲ პერანგს და საგულესაო“
 (ჩირგაძე: 1988: 20).

„ემაწეილს შეშინებია,
 გული გადმობრუნებია;
 გულო მოდი საგულესა,
 ნუ წაუხეალ სასულესა,
 თეთრი ქორი ქანდარასა,
 ქათამი საბუდარასა.
 გულო მოდი საგულესა,
 ნუ წასულხარ სასულესა.
 ღმერთო შენ დასწერე ჯვარი. ამინ“
 (ზედგენიძე: 1946: 29).

ადგილობრივთა წარმოდგენით, ბავშვების დაავადების გამომწვევად ითვლებოდა ასევე „ალი“. ალი ძირითადად ახალშობილებს აწინებდა და დაავადება ვითარდებოდა შიშის მიზეზით. შეშინებულ ბავშვს მადა ეკარგებოდა და უძილობა აწუხებდა. ამ დროსაც შელოცვით მკურნალობდნენ:

„ჩვენ ვიყავით სამნი ძმანი,
 სამებისა შენისა ძალისანი:
 გვერქვა: კუროს, კუროს და ქრისტინე,
 წაუედით მთასა სანადიროსა,
 ექძებდით კვალსა ნადირისასა.
 ვერ ვპოვეთ კვალი ნადირისა,
 ვპოვეთ წყარო ალისა, ეშმაკისა,
 შევიპყარი ალი იგი,
 ესხა თმანი ალისანი,
 წვივნი ჭიქისანი, კბილნი რვალისანი,
 თვალთა მოაჭიატებდნენ,
 კბილთა მოაკრტიალებდნენ
 პირთა ღმკრი (თუ დორბლი?) გამოსდებოდათ,
 მოთამაშობდნენ, მოიცინოდნენ.
 კითხეს ანგელოსთა, სად მიხვალთ ეშმაკი?
 მოახსენეს „მოვალთ ადამიანთან
 ხორცის შესატყმელად. სისხლის შესასმელად!“
 უბრძანეს ანგელოსთა: „ეგა აგრე არ იქმნები
 თუ არა დაგიტერო ასოთა თქვენთა
 ჩავაგდებთ თორნეს გახურებულსა -
 სად არა რა ისმის.“
 შეეშინდათ ეშმაკო: მოგეცია თავდებად ღმერთი.
 სადაც იყვეს წიგნი თქვენი და

სახელი თქვენი იხსენებოდეს,
არა შევეხნეთ მონასა შესა.
(სახელი შელოცვილის)
აწ და მარადის უკუნით უკუნისამდინ, ამინ“
(ზედგენიძე: 1946: 15).

ამ შელოცვაში, აღწერილია ჩლიქისნაირი წვივების მქონე პირდორბლიანი, რკინის კბილებიანი ადამიანის ხორცის მჭამელი და სისხლის მსმელი ბოროტი სული - „ალი“, რომელიც განსაკუთრებით ერწოდა მშობიარესა და ახალშობილს. ალი მოიხსენიება ალ. ხახანაშვილის მიერ მოყვანილ მელოგინეს შელოცვაშიც (Xaxaხო: 1891: 11). სულხან-საბა ორბელიანის მიხედვით, „ალი მშობიარის მაცდურია“ (ორბელიანი: 1991).

ხაზი უნდა გაესვას ერთ გარემოებას: ქართველთა ტრადიციული რწმენა-წარმოდგენების მიხედვით, ალი ოქროსთმიანი ლამაზი ქალია. უფრო იშვიათად გვხვდება განსხვავებული შეხედულებაც, რომლის მიხედვით ალი მამრობითი სქესის აესულია და მისი იერსახე ემთხვევა გ. ზედგენიძის მიერ შელოცვაში მოყვანილ აღწერილობას. ამრიგად, ალი მამრობითი თუ მდედრობითი სქესის აესული, მშობიარე, მელოგინე ქალთან და ახალშობილთან კავშირში განიხილება. ჩვენ მიერ ზემოთ მოყვანილი შელოცვის მიხედვით, მას ებრძვის და განდევნის ანგელოზი.

ალი აესულთა არაქრისტიანული კატეგორიაა, ებრძვიან და ემუქრებიან ანგელოზები (ქრისტიანული მოტივი) და ქრისტიანი წმინდანები (Xaxaხო: 1891: 11).

სამცხე-ჯავახეთში მოპოვებული მასალების მიხედვით, ბავშვს ხშირად ერწოდა „ავი ქარი“ (ავი სული). ბავშვს თუ ავი ქარი მოხვდებოდა, მაშინ მას სიცხეს მისცემდა, ცუდად გახდებოდა, „ავქარდაკრულს“ ბეჭებზე კი ხუთი თითის დანარტყაში ემწნეოდა. გადმოცემით, „ბავშვს თუ ქარი დაერთობოდა, ბეჭებზე ხუთი თითი ერტყა და ეს ავი ქარისაგან დაცხოზილი იყო“. ავი ქარისაგან ბავშვები ხშირად იღუპებოდნენ.

ქართულ ხალხურ მეტყველებაში „ავი ქარი“ განსხვავებით ძველი ქართული სამედიცინო ხელნაწერებისაგან, ავი სულის სინონიმია. ამ მიმართებით საყურადღებოა ტერმინი „ავქარდაკრული“, ე.ი. ავადმყოფი, რომელიც ავი ქარის//ავი სულის მიზეზით არის ავად. სულხან-საბა ორბელიანის მიხედვით, „ქარიც სულად უთქვამთ“ (ორბე-

ლიანი: 1993), შესაძლებელია ეიფიქროთ, რომ ავი ქარი, ავი სულის შესატყვისია. ილ. აბულაძის მიხედვითაც, ქარის ერთ-ერთი მნიშვნელობა სულია (აბულაძე: 1973). როგორც ჩანს, განსხვავებით თანამედროვე სალიტერატურო ენისაგან, სულის ეს სინონიმიც (ქარი) შემორჩა ხალხურ მეტყველებას და იგი ყოველთვის ბოროტი სულის მნიშვნელობით იხმარება (მინდაძე: 2000: 18).

ავი ქარის საწინააღმდეგოდ სხვადასხვა საშუალებებს მიმართავენ. ბავშვის დაბადებისთანავე ეზოში ცეცხლს დაანთებდნენ - სამი დღის განმავლობაში, კარებში ჯაჭვს დადებდნენ, სახლზე ნაღს დაკიდებდნენ, აკვანში გველის პერანგის ნაწილს, მაკრატელს ან დანას ჩაუდებდნენ. გადმოცემით, ყველა ზემოაღწერილი საშუალება ავი ქარისაგან იცავდა ბავშვს. ბავშვი თუ ძალიან ცუდად იყო, მაშინ მას შავ ნაჭერს გადააფარებდნენ, შავ კატას გადაახტუნებდნენ სამჯერ და კატისავე სისხლით ნაჭერზე ჯვარს დაწერდნენ. „ავი ქარის“ დროს „დახრჩოლებასაც“ მიმართავდნენ: ცხერის ყველს, შაქარს, ქათმის ბუმბულს ერთად დაწეიდნენ და კვამლზე ბავშვს შემოატარებდნენ ან ბავშვს პერანგს გახდიდნენ, დაწეიდნენ უხრჩოლებდნენ და შემდეგ შეულოცავდნენ. ზოგჯერ რკინაზე ნაკვეთხალს დაყრიდნენ და აკენის გარშემო შემოატარებდნენ. ასევე ბავშვს თაფლიან წყალს გადაავლებდნენ. გადმოცემით, აქვარდაკრული ბავშვები წმინდა გიორგის ეკლესიაში მიჰყავდათ და რაც შეთქმული ჰქონდათ, იმას წაიღებდნენ, მაგალითად, შავ ქათამს, მტრედს... (ჩირგაძე: 1989: 21).

ავი ქარის საწინააღმდეგო ქმედებებში აშკარად ჩანს ძველი მაგიური რიტუალების კვალი, სადაც ავი სულების განდევნის მთავარი ფუნქცია ცეცხლს ენიჭება და ქრისტიანული რელიგიის მოტივი - (წმინდა გიორგი).

ხალხის რწმენით, ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სამკურნალო საშუალება ბავშვს ავი ქარისაგან ათავისუფლებდა.

სამცხე-ჯავახეთში მოძიებული მასალის მიხედვით, განსაკუთრებულ ინტერესს იწვევს „საყმაწვილო“, რომელიც, როგორც სახელწოდებიდან ჩანს, ბავშვთა დაავადებათა კატეგორიას განეკუთვნება. საყმაწვილო, ხალხური განმარტებით, არის ავადმყოფობა, რომელიც ემართებათ

ჩველი ასაკიდან უმეტესად 7-8 წლამდე (ზოგჯერ 12-13 წლამდე). გადმოცემით, საყმაწვილო გაერცვლებული იყო უფრო თეთრ ბავშვებში, ძირითადად ბიჭებში. ხალხური დაკვირვებით, საყმაწვილო შვიდ წლამდე თუ არ გაივლიდა, მაშინ ის ბნელაში გადაიზრდებოდა.

საყმაწვილოს გამომწვევ მიზეზად აღნიშნულ რეგიონში მიაჩნდათ: „ავი სული“ - „ავი ქარი“ და „ცული“, „გლახა“ - „ეშმაკების ჰაერი“.

ამ დაავადებისათვის დამახასიათებელი იყო: სიცხე, უმადობა, სიგამხდრე, გამონაყარი, სილურჯე, კრუნჩხვები, „თვალების გამრუდება“ (სიელმე).

გადმოცემით, საყმაწვილო ორი ფორმისა იყო, დედალ-მამალი. პირველ ფორმას იოლად თვლიდნენ, მეორე კი რთული იყო და შეიძლებოდა ბავშვი დაღუპულიყო.

თანამედროვე სამედიცინო მონაცემების მიხედვით, საყმაწვილო ტუბერკულოზის გამოვლინების ერთ-ერთი ფორმაა ბავშვებში (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: 1986). საყმაწვილოს ახასიათებს ორგანიზმის კეების მოშლა და მიდრეკილება სხვადასხვა ორგანოს ქრონიკული ანთებებისადმი. გამოწვეულია აგრეთვე, ორგანიზმში კალციუმის ნაკლებობის შედეგად, მაღალი ტემპერატურის დროს ახასიათებს კრუნჩხვები.

როგორც ვხედავთ, ეს სახელწოდება ორ სხვადასხვა დაავადებას აერთიანებდა: ბავშვთა ტუბერკულოზს და ორგანიზმში კალციუმის ნაკლებობით გამოწვეულ დაავადებებს.

დაავადების ხალხური აღწერილობა (გამონაყარი, სიცხე) მიუთითებს იმაზე, რომ საყმაწვილო ალერგიულ დაავადებას, ზოგჯერ კი სპაზმოფილიასა და ეპილეფსიასაც გულისხმობს. უფრო სწორად, ეპილეფსიის აღრეულ, ბავშვობის ხანაში გამოვლინებას. ამას ადასტურებს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში არაერთგზის დამოწმებული მასალა, რომლის მიხედვით, საყმაწვილო ბავშვობის ასაკში ემართებოდათ და თუ არ გაუვლიდათ, ის ბნელაში გადაიზრდებოდა.

ძველ ქართულში ეპილეფსია ცნობილი იყო „მტერთა დაცემის“ სახელწოდებით. ეს დაავადება მრავალ სამედიცინო და არასამედიცინო წყაროშია მოხსენიებული და აღწერილია მისი დამახასიათებელი ნიშნები. ბავშვთა

ასაკში ეპილეფსიად ხშირად სხვა კრუნჩხვით მიმდინარე დაავადებებიც მიაჩნდათ. „წიგნი სააქიმო“ში“ აღნიშნულია, რომ „მტერთა დაცემა“, ე.ი. გულყრა შეიძლება ძუძუმწოვარასაც მოუვიდეს, მაგრამ მას მკურნალობა არ უნდა, რადგან, როგორც კი წამოიზრდება, თავისით გაუვლის: „რად ესე მანკი ყმაწურილთა გამოაჩნდეს... ძუძუის მწოარისა კურნებაი არა ხამს, რომელ რადი გადიდდეს და ასონი გაუხურდენ და განძლიერდეს სინედლე მისგნით კიდე წაეაღს და გაძრთელდების“ (წიგნი სააქიმო: 1936: 86-87). როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში მტერთა დაცემა//ეპილეფსია სპაზმოფილურ კრუნჩხვებს გულისხმობდა, რომელიც ბავშვის ზრდასთან ერთად შეიძლება გაქრეს.

ამრიგად, ხალხური ტერმინი „საყმაწვილო“ //„საბაგ-შეო“ აერთიანებდა რამდენიმე ბავშვთა დაავადებას, რომელთა საერთო და ძირითადი სიმპტომი იყო კრუნჩხვა (მინდაძე: 2002: 311).

სამცხე-ჯავახეთში, საყმაწვილოსაგან დასაცავად ბავშვს აკეანში ბალიშის ქვეშ ნახშირს, პურის ნატეხსა და შევტარიან დანას დაუდებდნენ, აკეანზე კი „ჩხაკუნაის“ (ერთად აცმული თევზის ლაყუჩი და ღორის ფრჩხილები) დაკიდებდნენ. თუ საყმაწვილო დაემართებოდა, მაშინ სხვა საშუალებებს მიმართავდნენ: ძილის დროს შავ, უხმარ ნატერს გადააფარებდნენ, სევიდან კი ბამბისაგან გაკეთებულ ბავშვის სიგრძის ჯვარს დაადებდნენ, ცეცხლს წაუკიდებდნენ და იტყოდნენ: „შავმა მიიღოს და ბავშვი გადარჩესო“. შავ ქათამს შაქარს მოაყრიდნენ, ბავშვს მიადებდნენ და ეტყოდნენ: „წაიღე და წადიო“. შებლზე და ყურის ძირში შავი ქათმის სისხლს წაუსვამდნენ, მარცხენა ნეკის თითიდან კი სისხლს გამოუღებდნენ და მოაწუნებდნენ ან შავი კატის სისხლს წყალში ან ძროხის რძეში გალესავდნენ და დააღუეინებდნენ. საყმაწვილოს „დახროლებითაც“ მკურნალობდნენ: დაწვავდნენ ავადმყოფის ტანსაცმელს და ბავშვს კეამლზე გადაატარებდნენ ან გოგირდს, ღორის ბეწვს, ცხერის ყეულს, შაქარს, ქათმის ბუმბულს, წითელ სიმინდს ერთად დაწვავდნენ და „უხროლებდნენ“. აღნიშნულ პროცედურას ორი-სამი დღის მანძილზე იმეორებდნენ, გადმოცემით, ამის შემდეგ „ავი სულები“ ცეცხლში დაიწვებოდნენ და ბავშვსაც შვება ექნებოდა (ჩირგაძე: 1986: 3).

როგორც ვხედავთ, აქაც ისევე როგორც უკრაინის, ალის და შეშინების სამკურნალო ქმედებებში ძირითადად წინაქრისტიანული ელემენტები ჭარბობს და ავი სულების მოშორება მაგიური რიტუალებით ხდებოდა, სადაც გადამწყვეტი მნიშვნელობა ცეცხლის განმწმენდ ძალას ენიჭებოდა.

გადმოცემით, აღნიშნულ რეგიონში ბავშვები ხშირად ავად ხდებოდნენ „ავი თვალის“ გამო. როდესაც ბავშვი „გაითვალებოდა“, ის უგუნებოდ იყო, ჭირვეულობდა, ცუდად ეძინა, მადას კარგავდა, ტემპერატურა აუწევდა, მუცელი ტკიოდა...

„ხალხური რწმენა-წარმოდგენების მიხედვით, დაავადებათა გამომწვევ ერთ-ერთ მიზეზად ავი თვალია მიჩნეული. წარმოდგენა ავი თვალის შესახებ უნივერსალური თუ არა, ხალხურ კულტურაში ერთ-ერთი ყველაზე მეტად გაერცელებულია“ (მინდაძე: 2006: 174).

საკვლევი რეგიონის მთხრობელთა დაკვირვებით, ავი თვალი უფრო მეტად გულბოროტ ადამიანებს ჰქონდათ, მაგრამ, შესაძლებელია, სავსებით კეთილ ადამიანსაც დაჰყოლოდა და ეს მას თვითონ აწუხებდა. იყო შემთხვევები, როდესაც ადამიანმა არც კი იცოდა, რომ მას ავი თვალი ჰქონდა.

გადმოცემით, „ცული“//„ავი თვალი“ იყო ცისფერი ან ჭრელი - „ჩახალა“ თვალი. იმისათვის რომ გაეგოთ ბავშვი გათვალული იყო თუ არა, მლოცავს მიმართავდნენ. მლოცავი ჭიქით წყალს აიღებდა, ნაკეერჩხალს ჩააგდებდა და თუ ის ფსკერზე ჩავიდოდა, ეს იმის ნიშანი იყო, რომ ბავშვი „გათვალული“ იყო. ამის შემდეგ მლოცავი წყალში ნახშირს „გაღესავდა“ (გახსნიდა), შიგ გამდნარ სანთელს ჩააწვეთებდა და ბავშვს დაალევინებდა, ტანზეც წაუსვამდა, სამჯერ პირჯვარს გადაწერდა და შეულოცავდა:

„შავი წყალი მოდიოდა
შავი გველი მოჰქონდა,
ჩავექნე შავი მათრახი
ამოვიღე შავი გველი,
შავგრემან ქალის თვალია.
გაკაფე და გამოიტანე!
შავგრემან კაცის თვალია.

გაკაფე და გამოიტანე!
 ბაეშეის თვალია,
 გაკაფე და გამოიტანე!
 თეთრი წყალი მოდიოდა,
 თეთრი გველი მოჰქონდა,
 ჩაეაქნე თეთრი მათრახი,
 ამოვიღე თეთრი გველი,
 თეთრი ქალის თვალია,
 თვალჭრელი ქალის თვალია,
 თეთრი კაცის თვალია,
 გაკაფე და გამოიტანე!
 ბაეშეის თვალია,
 გაკაფე და გამოიტანე!
 ბაეშეის თვალია,
 გაკაფე და გამოიტანე!
 ყვითელი წყალი მოდიოდა,
 ყვითელი გველი მოჰქონდა,
 ჩაეაქნე ყვითელი მათრახი,
 ამოვიღე ყვითელი გველი,
 ყვითელი კაცის თვალია“ (ჩირგაძე: 1988: 14).

დავამოწმეთ შელოცვის სხვა ვარიანტი:

„აღისასა, მაღისასა,
 შეგილოცავ თვაღისასა,
 შინაურისასა, გარეუღისასა,
 ჩაეყაროს თვალში ნაკარი
 მისი გლახად შემომხედისა,
 ადექი და მოუხდინე ჩემი ლოცვა“
 (ჩირგაძე: 1988: 17).

ეს შელოცვები საქართველოში ფართოდ გაერცელებული ავი თვალის შელოცვების ნაირსახეობას წარმოადგენს.

სამცხე-ჯავახეთში გაერცელებული იყო „ხუნაგი“// დიფტერია. ეს დაავადება დიდ ზიანს აყენებდა ბავშვებს და მას ხშირად სიკვდილიც მოსდევდა.

ხალხური დაკვირვებით, „ხუნაგს“ ახასიათებდა: ტემპერატურის მომატება, ყელის ძლიერი ტკივილი და დაჩირქება. „ხუნაგი ცუდი ავადობაა, დაჩირქება იცის, ყელი შეიძლება გაეხვრიტოს, ძნელად იბრუნებს, ბავშვი ვერ ისუნთქებს“ - გადმოგვცემს მთხრობელი (ჩირგაძე: 1988: 23).

სუღხან-საბას მიხედვით, ხუნაგი - სასის გასიებაა (ორბელიანი: 1993).

ძველ ქართულ სამედიცინო წიგნებში კი, ხუნაგი მძიმე გადამდებ დაავადებად იყო მიჩნეული. X საუკუნისათვის ცნობილი იყო ამ დაავადების ისეთი ნიშნები, როგორიცაა: ხახის ტკივილი, გასიება, ყლაპვის გაძნელება და სხვა. „ხუნაყი ამას ქუიან რომე ხახა სტკიოდეს და საჭმელსა ეერა ჩანთქემდეს და ყელიცა გაუსივდეს. ესე ავი სენი არის“ (ქანანელი: 1997: 346). მსგავსი სიმპტომებით არის ეს დაავადება აღწერილი XIII საუკუნის და შემდეგი საუკუნეების სამედიცინო წყაროებში. XVIII საუკუნის ერთ-ერთ ხელნაწერში აღნიშნულია, რომ ხუნაგის დროს „კაცი იგრძნობს ტკივილს ყელში და კისერში. დიდი გაჭირვებით დაიწყებს სუნთქვას და ყლაპვას დაუშლის. ამასთან ნაზლა დაუწყებს პირიდან დენას, თვალები გაუწითლდება და თუ მალე არ უშველეს იქნება კიდევ დაარჩოს“ (სააკაშვილი, გელაშვილი: 1956: 52-53).

სამცხე-ჯავახეთში ხუნაგის სამკურნალოდ სხვადასხვა საშუალებებს მიმართავდნენ. ეფექტური იყო ყელზე თბილი კომპრესების დადება. კომპრესებს შემდეგნაირად აკეთებდნენ: გამთბარ ერბოს ან „ბაქმასს“ (თუთის სქლად მოდუღებული წვენი) თუთის ტყლაპზე წაუსვამდნენ ან დაშაქრულ დედის რძეს წაუსვამდნენ მატყლზე, ბავშვს ყელზე შემოადებდნენ და შეუხვევდნენ. ყელზე შემოსადებად ხმარობდნენ აგრეთვე შაქარმოყრილ მოხარშულ თბილ ღვალოს [*Rumex alpinus*].

უნდა აღინიშნოს, რომ ხუნაგის სამკურნალო ზოგიერთი ხალხური საშუალება თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისითაც მიზანშეწონილია. მაგალითად: კომპრესები, რომელებიც ხელს უწყობს ანთებითი პროცესის გაწოვას.

სამცხე-ჯავახეთში ბავშვებს ხშირად აწუხებდათ ტონზილიტი, რომელსაც ადგილობრივი მოსახლეობა „სასის ჩამოსვლას“ ეძახდა. გამომწვევ მიზეზად გაციება მიაჩნდათ. სამკურნალოდ იყენებდნენ სხვადასხვა სახის საშუალებებს: გამოსავლებად ტუხტის [*Althea*], გვირილას [*Leucanthemum vulgare*] ნაყენებს, ამოსასმელად თუთის ბაქმას, იცოდნენ ასევე მარილდაყრილი ცერა თითის ამოსმა ყელში და „სასის აწევა“. „ყელის მთლიანი აწევისათ-

ვის“ ტყუპების დედას მიმართავენ, რომელიც ბავშვს „ანეოლზე“ (ზღურბლზე) დასვამდა, ნიკაპის ქვეშ „ფეშტა-მაღლს“ (წინსაფარს) ამოადებდა და ნიკაპქვეშ ამოდებული წინსაფრით ბავშვს სამჯერ აწედა. იცოდნენ აგრეთვე „მუხლანტოზის“ (მაგნიტის) ბავშვის ბალიშის ქვეშ ამო-ება - იტყოდნენ: „სასას აუწევსო, აკრეფამსო“ (ჩირგაძე: 1988: 11). ნუშისებრი ჯირკვლების ასთების მკურნალობის ანალოგიური მეთოდი აღწერილი აქვს ა. იაშვილს ttt 1904: 12).

როგორც ჩანს, ასეთი მეთოდით ნუშისებრ ჯირკ-ვლებს ჩირქოვანი საცობებისაგან ათავისუფლებდნენ.

სამცხე-ჯავახეთში ყველაზე მეტად გავრცელებულ და საშიშ დაავადებებს ბავშვთა ინფექციური სნეულებანი ე.წ. „სახადები“ წარმოადგენდა, რომელთაც „ბატონებს“, იშვიათად „ანგელოზებს“ უწოდებდნენ. ამ დაავადებებს განეკუთვნება: **ყვავილი/დიდი ბატონები, წითელა, ქენ-თრუშა/ქუთუშა/ყვლათმა, ჩუტყვავილა/წყლის ყვავილი/ქმუტი, წითურა, ყბაყურა, ყივანახველა/ხველა ბატონები.**

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით სახადები სნეულებებია: „წითელა - სენია, ყვავილი - სენია, ქენ-თრუშა - სენია“ და ა.შ. (ორბელიანი: 1993).

სახადებთან დაკავშირებით, სამცხე-ჯავახეთში ისევე, როგორც მთელ საქართველოში მდიდარი რწმენა-წარ-მოდგენები და წეს-ჩვეულებებია დადასტურებული, რაც ამ დაავადებათა განსაკუთრებული ბუნებითა და ხასიათით იყო განპირობებული.

აღნიშნული რეგიონის მოსახლეობისათვის კარგად იყო ცნობილი ზემოაღნიშულ დაავადებათა ძირითადი თვისება - ორგანიზმისთვის იმუნიტეტის გამოშუშავების უნარი, რაზედაც მიუთითებს ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ მოწოდებული მასალა, ასევე ბავშვთა ინფექციურ დაავადებათა აღმნიშვნელი ერთ-ერთი ტერმინი - სახადი, რომელიც საქართველოს სხვადასხვა რეგიონში, მათ შო-რის სამცხე-ჯავახეთშიც გვხვდება.

სამცხე-ჯავახეთის მკვიდრმა მოსახლეობამ საუკუ-ნეების მანძილზე ემპირიული დაკვირვების შედეგად საკ-მაოდ მდიდარი ცოდნა დააგროვა აღნიშნულ დაავადებათა შესახებ და ამ ცოდნაზე დაყრდნობით, მათი გაერკვლე-ბის წინააღმდეგ თუ მკურნალობის მიზნით, სხვადასხვა

რაციონალურ ზომებს მიმართავენ.

გადმოცემით, ბატონები „ღმერთის კარზე“ ცხოვრობდნენ, ისინი „ღვთისგან“ იყვნენ გამოგზავნილები. ადამიანს ცხოვრებაში ერთხელ მაინც უნდა დამართოდა სახადი და ამით ღმერთის წინაშე ვალი მოეხადა. ერთ-ერთი მთხრობლის მიხედვით, როგორც ბატონის წინაშე უნდა მოეხადა გლეხს თავისი ვალი, ე.ი. მიეცა მოსაველის გარკვეული ნაწილი, ისე ადამიანს უნდა მოეხადა სახადი - „ვალი ღვთის წინაშე“. სწორედ ამიტომ სახადებს: წითელას, ყივანახველას და სხვ. სამცხე-ჯავახეთში „ღვთის ვალსაც“ უწოდებდნენ.

ასეთი წარმოდგენა სახადების შესახებ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში დასტურდება, რასაც მოწმობს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში სახადების აღმნიშვნელი ერთ-ერთი გავრცელებული ტერმინი „ღვთის ვალი“ (მინდაძე: 1981: 117). სახადები ღვთიურ სწეულებად მიაჩნდათ. საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ეს წარმოდგენა დღესაც შემორჩენილია, რასაც მოწმობს ამ უკანასკნელ ხანებში იმერეთში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალა (ნებიერიძე: 2006: 53; ხაჭაპურიძე: 2006: 59).

სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობის ცნობით, ბატონების მობრძანებას სიზმართ იგებდნენ. სიზმარში ბატონებს ძირითადად ადამიანების სახით ნახულობდნენ, ყვავილს და ჩუტყვავილას ქალების სახით, წითელას მხედრის სახით. ზოგიერთს კი ბატონები ჭრელი წითელ-ყვითელი პეკლების სახით ესიზმრებოდა. რიგი მთხრობლებისა მათ უხილავად თელის.

ბ. ზედგენიძის ცნობით, ბატონები ერთხელ ერთ კაცს შეხვედრიან და გაუფრთხილებიან კიდეც - „ჩვენაო შვიდი და-ძმანი ვართო - ბატონებიო. წადიო დაიარე სოფლები და უთხარიო: ჩვენ უნდა მოვიდეთო. სიამოვნება და სისუფთავე ჰქონდეთო, ჩვენ მოვალთო და თან ამდენ ქალს, ბიჭსა და გოგოს წავიყვანთო“ (ზედგენიძე: 1946: 32).

ზემოაღნიშნულიდან ჩანს, რომ ბატონები ადგილობრივ მოსახლეობას შვიდ და-ძმად წარმოედგინა. ეს წარმოდგენა ეფუძნება იმ ფაქტს, რომ სახადებში შვიდი დაავადება ერთიანდება, მაგრამ სქესის მიხედვით მათი დაყოფის შესახებ მასალის მოძიება გირს. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ ჩვენ მიერ ზემომოყვანილი სიზმრის მიხედვით წი-

თელა მამაკაცად მიაჩნდათ, ხოლო ყუავილი და ჩუტყუავილა ქალად, მაგრამ აღნიშნული მასალის გარდა ჩვენ სხვა მონაცემები არ გაგვანია, ამიტომ დაბეჯითებით ამ საკითხზე ვერაფერს ვიტყვით. ივ. ჯავახიშვილი ეცადა გაერკვია ბატონების სქესი, მაგრამ ეს საკითხი დღესაც გაურკვეველი რჩება. „ამჟამად ძნელი სათქმელია, თუ რა მოსაზრებასა და მსოფლმხედველობაზე იყო დამყარებული ამ ბატონების მამრობით, თუ მდედრობით არსებად მიჩნევა, მაგრამ უფრო ბუნებრივია გვეფიქრა, რომ ზოგი ასეთი მორაული ავადმყოფობის გამომწვევად სწორედ ქალი ანუ და - „ბატონი“ იქნებოდა ცნობილი, ზოგისა - კი ვაჟი, ძმა - „ბატონი“ (ჯავახიშვილი: 1950: 195).

ერთი რამ კი ცხადია, რომ სახადებს განასხეავენდნენ ხანგრძლივობისა და სირთულის, სიმძიმის მიხედვით. მიაჩნდათ, რომ სახადი ცხრადლიანი იყო, მაგრამ გათვალისწინებული იყო თითოეული მათგანის თვისებები, მაგ., ქენტრუშა 30 დღე მიმდინარეობდა, ყივანახველა 40 დღე და ა.შ. სახადი იწყებოდა უგუნებობით, უქეიფობით, რომელიც სამ დღეს გრძელდებოდა, მეოთხე დღეს ავადმყოფს ტემპერატურა აეწეოდა და გამოაყრიდა (ყუავილის, ჩუტყუავილას დროს) ან გამოიყვანდა (წითელას, წითურას დროს), მეშვიდე დღიდან ტემპერატურა ნელ-ნელა დაიწევდა და გამონაყარიც მცირდებოდა. მეცხრე დღეს სახადი მორჩენილად ითვლებოდა.

ხალხური დაკვირვებით თითოეულ დაავადებას თავისებური სიმპტომი ახასიათებდა: ყბაყურამ ყბების ან ერთი ყბის ჩამოსიება იცოდა, ე.ი. ზოგჯერ შეიძლება მხოლოდ ცალი მხარე შეშუპებულია, ძალიან მტკივნეული იყო, ავადმყოფს ყლაპვა უჭირდა. ყბაყურა თუ გართულებოდა, დაახლოებით 30 დღე მიმდინარეობდა. იოლი ყორმის დროს კი 9 დღე გრძელდებოდა. ამ დროს ავადმყოფს განსაკუთრებული სითბო ესაჭიროებოდა. მკურნალობდნენ კომპრესებით: ცოტაოდენ თაფლში შაქარს დაემატებდნენ, წაუსვამდნენ ბამბაზე და ყურზე შემოადებდნენ ან ღვალოს მოხარშავდნენ, გაწურავდნენ, შაქარს მოაყრიდნენ და თბილს შემოადებდნენ, შემდეგ შეუხვეუდნენ. ზოგჯერ შაქარს ბამბაზე მოაყრიდნენ და ბავშვს ყურში ჩაუდებდნენ.

გადმოცემით, ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი სამკურნა-

ლო საშუალება ეფექტურად მოქმედებდა.

ყივანახეელას ახასიათებდა: ტემპერატურის მომატება და ხველა. როცა ხველა წყნარდებოდა, იტყოდნენ: „თავის ნებაზე მოყა და წავაო“. ხველების დროს თითქოს აყივლებდა და შეიძლება ბაეში გაღურჯებულიყო. ყივანახეელის ხანგრძლივობა დაახლოებით 40 დღით განისაზღვრებოდა. თუ გართულდებოდა წლამდეც გრძელდებოდა.

ყივანახეელას შემდეგნაირად მკურნალობდნენ: დღეში რამდენჯერმე აყადმყოფს ასშევდნენ ღვალოს დამტკბარ ნახარშს, აუღუღარ, მაგრამ თბილ ცხენის ან ვირის რძეს, როგორც ამბობდნენ - ღვალოს ნახარში და რძე ხველას არბილებდა და აყადმყოფს შეებას აძლევდა.

მკურნალობის ყველაზე გაერცელებულ მეთოდს წარმოადგენდა აყადმყოფის გაძერენა კაკლის ხის ფესვებში, რაც თითქმის მთელ საქართველოშია დადასტურებული. კაკლის გაშიშვლებული ფესვი, ხალხური წარმოდგენით, მების დაკემის შედეგი იყო. ყივანახეელიანი ბაეშვის გაძერენა მხოლოდ ნამეხარი კაკლის ფესვქვეშ იძლეოდა დადებით შედეგს. გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ნამეხარი კაკალი წმინდა ხელ ითვლებოდა და სწორედ ამიტომ ის დადებითად მოქმედებდა ყივანახეელაზე, როგორც ღვთიურ დაავადებაზე (მინდაძე: 2001: 162).

ადიგენის რაიონში, სოფელ არალში, მღებარეობს წმინდა იოსების კათოლიკური ეკლესია, რომლის ტერიტორიაზეც შუაში მრგვლად ამოჭრილი ქვა ინახება. ეს ქვა წმინდა „სასწაულიან“ ქვად ითვლება. გადმოცემით, ყივანახეელის დროს ბაეშვებს ამ ქვაში გააძერენდნენ. აქ დადიოდნენ როგორც კათოლიკე, ასევე მართლმადიდებლები. იცოდნენ ზედადგარში და წივაში გაძერენაც. ამ უკანასკნელს გამოთხრიდნენ და ბაეშვს ისე გაატარებდნენ.

ზემოაღწერილი წესი, შეიძლება განხილულ იქნეს როგორც გარდამავალი, ე.წ. გადასვლის რიტუალი, სადაც სიმბოლურად აისახება ერთი სამყაროდან მეორეში გადასვლა, ადამიანის მეორედ დაბადება (Абакалия: 1991: 20) ან შესაძლებელია კაკლის ხე და წმინდა ქვა, ისევე როგორც ზედადგარი, განიხილებოდა საკრალურ სიმბოლოდ და რიტუალსაც საკრალურთან ზიარების

დანიშნულება ჰქონდა. არც ის არის გამორიცხული, რომ ამ წესს დაავადების სხვა საგანზე გადატანის უძველესი მაგიური გააზრება ედო საფუძველად.

ასეთივე გააზრება ჰქონდა „გამწყურალ“ ბატონებთან დაკავშირებულ ქმედებებს: ბაეშეს თუ ყივანახელა გაურთულდებოდა, ე.ი. „დიდი ხველა“ როცა ჰქონდა, გამოაცხოვდნენ პატარა პურებს, გახერეტდნენ, გზაჯვარედინზე დადებდნენ და იტყოდნენ: „მყუფარე ჰოიილეს, მყუფარმა წაიღოსო“. იცოდნენ პატარა მაგიდის - „ტაბლის“ დადგმაც, რომელზეც ტკბილეულსა და „პურის კოკრებს“ დააწყობდნენ. ამ უკანასკნელს ძაფზე ჩამოაცვამდნენ და ხეზე ჩამოჰკიდებდნენ, რადგან ჩიტი შეჭამდა და ავადმყოფობასაც თან წაიღებდა.

ქუთრუშას სამცხე-ჯავახეთში „ქუთუშას“ და „ყელათმას“ ეძახდნენ, იტყოდნენ: „აშარი ბატონებია და თაენებანიო“. გადმოცემით, ქუთრუშას დროს სახე დაუსივდებოდათ, ახასიათებდა სიცხე, ყელის ტკივილი და მეოთხე დღეს გამოაყრიდა მოლურჯო ფერის ქეიშისებრი გამონაჟარი - „შექეიშავდა“. ქუთრუშა ადგილობრივთა გადმოცემით, ერთ თვემდე გრძელდებოდა.

სუტყეავეილას აღნიშნულ რეგიონში „ქშუტს“ და „წყლის ყვავილს“ ეძახდნენ. ავადმყოფს სამი დღე სიცხე ჰქონდა, შემდეგ თეთრი ფერის წყლიანი მუწუკები დააყრიდა, რომლებიც გასკდებოდა და სამ დღეში მთლიანად აიკრიფებოდა. ეს დაავადება ცხრა დღე გრძელდებოდა.

წითელას დროს სამი დღის სიცხის შემდეგ წითლად დააყრიდა, მეოთხე დღეს სიწითლე გაუერძოტალებას იწყებდა, შემდეგ სამ დღეში კანი მთლიანად გასუფთავდებოდა. წითელა ცხრა დღე მიმდინარეობდა და ხშირად რთულდებოდა, რაც ყველაზე მეტად თვალებზე აისახებოდა.

ყვავილი ყველაზე მძიმე დაავადებად იყო მიჩნეული და მას „დიდ ბატონებს“ ეძახდნენ. გადმოცემით, ყვავილმა პირველი სამი დღე მაღალი სიცხე, თვალების, თავის, სახსრების ტკივილი იცოდა, მეოთხე დღეს გამოაყრიდა. ხალხური აღწერილობით, ყვავილმა „დიდრონი“ მუწუკები იცოდა და როცა „უბრუნდებოდათ“ ე.ი. როდესაც გამონაჟარი აიკრიფებოდა სახე „დაჩელილი“ ე.ი. ნაყვაულიარი დარჩებოდათ. ყვავილი მეცხრე დღეს უნდა მომშრალებულიყო,

მაგრამ 40 დღე მაინც საშიში იყო, რადგან ამ პერიოდში მოსალოდნელი იყო ავადმყოფობის გამწვავება.

ძველ სამედიცინო წიგნებში სახადები უკვე X საუკუნიდან მოიხსენიება. „უსწორო კარაბადინის“ მიხედვით: „ცხრო რომე ყუავილისაგან იქნების. მისი ნიშანი ესე არის. ერთობილი ტანი ცეცხლივითა იყოს და თვალნი გაუწითლდენ და თავი ასტიკოდეს და ტანსა ქავილი დაუწყოს და წყურვილიცა დაუწყოს და ჭკუაცა შეცვალოს და გულშიცა შიში ჩავარდნოდეს“ (ქანანელი: 1997: 229), ან „ნიშანი მისი ეს არის, რომე გაცხელდეს და სამსა დღესა უკლებად მწოვედ ზურგი და წელი სტკიოდეს.მისი მიზეზი სისხლისა განედლებისაგან იქნების, რომე ტანშიგა მიემატების. ერთი ნიშანი ის არის, რომე პირი გაუწითლდების და თვალნი და თავი მძიმედ ჰქონდეს; რა ეს ნიშანი ნახო, იცოდი, რომე ყვაილი გამოესხმის“ (ქანანელი: 1997: 517). „წიგნი სააქიმოში“ აღწერილია დაავადება წითელა: „ნიშანი წითლისა მანკისა: იგი არს, რომელ პირი მშრალად ედგას და სნეული შფოთად ჩქარად იყოს, და თვალნი წითლად ედგნენ და ბუნებაი ეშლებოდეს...“ (წიგნი სააქიმო: 1936: 266).

ცნობილია, რომ ყვაილი საქართველოში უძველესი დროიდან იყო გავრცელებული. აღსანიშნავია, რომ საქართველო იმ ქვეყანათა რიცხვს განეკუთვნება, სადაც დამოწმებულია ყვაილის აცრის უძველესი ხალხური წესი - ვარიოლაცია, რომელიც, საქართველოდან კონსტანტინოპოლის გზით გავრცელდა ევროპაში (სააკაშვილი, გელაშვილი: 1958: 193-200; იოსელიანი: 1977: 142-144).

აღნიშნულ მეთოდს სამცხე-ჯავახეთშიც იცნობდნენ. XIX საუკუნის დასასრულისა და XX საუკუნის დასაწყისის ამსახველი ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ყვაილის საწინააღმდეგო აცრას ხარისჭირაშვილების გვარის წარმომადგენლებიც აკეთებდნენ. მათი წინაპრები ყოფილან ადუაშვილები ჯავახეთიდან, სოფელ ბარალეთიდან, ხოლო ხარისჭირაშვილის გვარი მათ იმის გამო მიუღიათ, რომ აკეთებდნენ „ხარის ჭირის“ წამალს - დაავადებული ხარის ან ძროხის გამონაყრიდან გამოიღებდნენ შიგთავსს დანით, იმავე დანით ბავშვს ცერსა და საჩვენებელ თითს შუა კანს ჯერის ფორმით გაუსერაუდნენ. აცრის ჩატარების შემთხვევაში ყვაილი არ უნდა შეხედროდა, თუ შეხ-

ვდებოდა მსუბუქად უნდა მოეხადა. ცნობილი იყო გვარამაძეების, ლომიძეების, ხმალაძეების გვარებიც, რომლებიც ზემოაღნიშნულ პრაქტიკას ეწეოდნენ (ჩირგაძე: 1989: 19).

სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობა ბატონების ღროს სხვა სამკურნალო საშუალებებს არ მიმართავდა, იტყოდნენ: „თავისით უნდა დაიყვავილოს, მხოლოდ მობოდიშება და პატივისცემა უნდაო“.

მობოდიშების მიზნით ბატონებს შემდეგი სიტყვებით მიმართავდნენ: „ბატონებო კეთილი იყოს თქვენი მობრძანება, როგორც კარგად მობრძანდით, ისე წადითო“ ან „ღმერთო, შენ შეგვიფარე, შენი კალთა გადაგვახურე, შენი გამოგზავნილია, შენ მოგვანიჭე, წაიღე, მშვიდობით გადაგვატარებინეო“.

აღნიშნულ რეგიონში სახადებით დაავადებულთა მოვლის საინტერესო წესები არსებობს, რომლებიც ერთმანეთისაგან ბევრად არ განსხვავდებოდა. ავადმყოფი ცალკე, იზოლირებულად იწვა სუფთა ოთახში, ის მშვიდად უნდა ყოფილიყო და მას დედა ან ბებია მოუვლიდა. ოჯახში ბავშვს აღერსიანად ექცეოდნენ, არ აწყენინებდნენ და ცდილობდნენ მისი ყოველი სურვილის დაკმაყოფილებას, რადგან დარწმუნებული იყვნენ, რომ ეს სურვილები თვით ანგელოზების სურვილებს წარმოადგენდა. ბავშვს არიდებდნენ ხორციან, მლაშე, ცხარე საკვებს და მსუბუქი და ტკბილი საჭმლით კვებავდნენ, ძირითადად რძის ნაწარმით. იკრძალებოდა გამონაყრის მოფხანა, მობანა და სხვა.

ბატონების ღროს, ავადმყოფი ბავშვის ოთახს მორთავდნენ ყვავილებით, წითელი ან სხვა ფერადი ჩითის ნაჭრებით, საწოლსა და ბალიშზეც წითლებს გადააფარებდნენ, ეს იმიტომ, რომ ბატონებს წითელი ყერი უყვარდათ და მასზე ისვენებდნენ. ბავშვს ლოგინის თავთან „ტაბლას“ გაუშლიდნენ, რომელზეც დააწყობდნენ: კამფეტებს, თაფლს, მურაბას, წითელ კეერცხებს და სხვა. ავადმყოფი ბავშვის საწოლზე კი შარბათს მოასხურებდნენ, ეს იმიტომ, რომ ბატონებს ტკბილი უყვარდათ და არ „განაწყენდებოდნენ“ ე.ი. ავადმყოფობა არ გართულებოდა.

თუ ოჯახში ბავშვებიდან ერთ-ერთს არ შეხვდებოდა სახადი, იტყოდნენ: „არ დაუბრძანდა არ მოეწონაო“, ე.ი.

ბავშვი ღმერთისაგან „დაწუნებულად“ მიაჩნდათ.

სამცხე-ჯავახეთში ბატონების დროს ოჯახში იკრძალებოდა: ხმაური, ჩხუბი, ტირილი, საკლავის დაკვლა, პურის გამოცხობა, ცეცხლის ანთება... განსაკუთრებით ერიდებოდნენ ხორცისა და თევზის მოხარშვას, ასევე ღორისა და ქათმის „გაფუფქვას“, ამ უკანასკნელს მთელი საგვარეულო უნდა მორიდებოდა. ზედგენიძე გადმოგვცემს ერთ-ერთი ინფორმატორის ნაამბობს: „მე ღიდ ბატონებით ვიყავი ავით, და ჩვენებმა არ იცოდნენ, დედაჩემი პურს აცხობდა ბუხარში. რო გამოაცხო და მორჩა, საჯი გამოიღო (საჯი ბრტყელი ამობერილი ზედაპირის მქონე თუჯია, რომელზეც პურს აცხობენ ხანდახან) მეც იქვე ვიწექი, უცბათ ვითომ ფეხებზე, საბნის გარეთ ცეცხლი მომეკიდა და ვიწოდი. ხოლოთ საბანს არ მოეკიდა. ვიყვირე მიშველეთ ცეცხლი მეკიდება - მეთქი. საჯი მომაცილეს, და ნელ-ნელა ცეცხლიც ჩაქრა. ფეხებიც დამეწვა რაც საბნის გარეთ მქონია და ნამდვილი ცეცხლით დამწვარივით მეწოდა და ტყავი გამძჟრა. საბანი და ლოგინი კი არ დაიწვა. ცეცხლი ბატონებმა მომიკიდეს. ჩვენ რო დაგვწვით, შენც დაიწვი ენახოთ კარგიაო“ (ზედგენიძე: 1946: 34).

ბატონების დროს ოჯახში არც საჭმელს გააკეთებდნენ, არც წყალს აადულებდნენ. ავადმყოფი ბავშვის დედას რეცხვაც ეკრძალებოდა, რადგან, როგორც ამბობენ, ის დაიღლებოდა და ბავშვს ვეღარ მოუვლიდა. აკრძალული იყო აგრეთვე ალკოჰოლური სასმელის დაღევეა და ყოველგვარი ხელსაქმე (ქსოვა, კერვა). არ შეიძლებოდა ავადმყოფი ბავშვის მშობლების „ერთად დაწოლა“, იმიტომ რომ, როგორც ითქვა, მთავარი ბატონები დედასთან იყვნენ, გარდა ამისა, იტყოდნენ: „ბავშვი ყრუ-მუნჯი გაჩნდებაო“ (ჩირგაძე: 1988: 51). სახადების დროს ოჯახში იკრძალებოდა სანთლის ანთება, რადგან ბატონებს სანთლის სუნი არ უყვარდათ.

როგორც აღვნიშნეთ, ადგილობრივთა გადმოცემით, ბატონებს ყველაფერი ესმოდათ, ხედავდნენ და თუ გაბრაზდებოდნენ, ავადმყოფს დააყრუებდნენ ან დააბრმავებდნენ, ზოგჯერ კლავდნენ კიდევ, ამიტომ არ შეიძლებოდა ბატონების ცუდად მოხსენიება. ამ მიმართებით საინტერესოა ზედგენიძის მიერ ჩაწერილი მასალა: „ერთხელ სადღაც ვიყავი, ბატონები მომყვნენ, ბავშვი ავით გამიხდა,

ჩემ რძალს გაეგო, შემოვიდა. თან ბავშვი ეჭირა ხელში. თქვე დაბრმავებულებო სიდან მოიტანეთ ეს ცეცხლი, რომ თელ მეზობლობას ნა გადასდოთ და საწყველარი ნა გადაიხადოთ - ასე წაგვეჩხუბა, არ გაიარა ერთ კვირამ და მამიკედა ბავშვი. სამი დღის მერე იმასაც აუთ გაუხდა ბავშვი. დაუბრმავდა და მერე მოუკედა“ (ზედგენიძე: 1946: 34).

სამცხე-ჯავახეთში, ბატონებისა და ავადმყოფის გართობის მიზნით სხედასხვა საშუალებას მიმართავდნენ: დაუკრავდნენ ჩონგურზე, ყავალზე (სტვირი), ფანდურზე, იცეკვებდნენ და „ივენანას“ იმღერებდნენ. ივენანას ღედა, ბებია ან ივენანას კარგი მომღერალი იმღერებდა. გადმოცემით, ბატონები ივენანას გარდა სხვა სიმღერას არ „მიიღებდნენ“.

სამცხე-ჯავახეთში გავრცელებული ივენანას ერთ-ერთი ვარიანტი ასეთია:

„თეთრი ზღვიდან წამოყვლით
შეიდი და-ძმანი ივენანინაო,
შეიდასა სოფელს შემოეფინეთ ივენანინაო.
ისე შევედი სოფელშია ივენანინაო,
ძაღლი არ შეგეხმინებია ივენანინაო.
ისე დავიარეთ სოფლები ივენანინაო,
კაცი არ გვიწყენინებია ივენანინაო.
ბატონების მამიდასა უდგას
ჩაღხის აკვანიო ივენანინაო,
შიგ უწევს ბატონის შეილი ივენანინაო,
თავით უდგია ოქროს თასი ივენანინაო,
შარბათით ნამავსო ივენანინაო,
აქ ბატონებიც მოსულან,
მოსულან მობრძანებულან ივენანინაო,
ბატონების მამიდასა წინ გაუშლით
ხალისასა ივენანინაო“ (ზედგენიძე: 1946: 31).

როგორც ვხედავთ, აქ მოტანილი ტექსტი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში გავრცელებული ივენანის ერთ-ერთ ვარიანტს წარმოადგენს.

ცნობილია, რომ სახადების დროს წითელი თუ სხვა ფერის ნაჭრების ჩამოფარება და ავადმყოფის ოთახის მორთვა ყვავილებით, ტკბილეულით, ასევე მუსიკა - დადებითად მოქმედებს ავადმყოფის ფსიქიკაზე (Мишкевич:

სხვადასხვა დაავადების დროს მუსიკის დაკვრა, სიმღერა არა მარტო საქართველოსა და კავკასიაში, არამედ მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში, უძველესი დროიდან არის ცნობილი. მუსიკა დადებითად მოქმედებდა ავადმყოფზე, ამშვიდებდა და სასიამოვნო განწყობას უქმნიდა.

სამცხე-ჯავახეთში გავრცელებული რწმენა-წარმოდგენების მიხედვით, ბატონები თუ „განაწყენდებოდნენ“, მაშინ ავადმყოფი ბავშვის მდგომარეობა მძიმდებოდა. „განაწყენებული“ ბატონები საშიში იყო, როგორც ავადმყოფისათვის, ასევე იმათთვის, ვისაც ის გადაედებოდა, შეხედებოდა „განაწყენებულად“.

ბატონებიანი ბავშვი თუ მძიმედ იყო ავად, მაშინ მას „ბაზმებს“ აუწოდებდნენ: კაკლის დანაყილ გულს ქონში აურევდნენ, მისცემდნენ პატარა სანთლის ფორმას და ავადმყოფს თაუთან, მარჯვენა მხარეს დაუდგამდნენ. ბაზმა იწყოდა, მისი სუნი კი ბავშვზე კარგად მოქმედებდა, იტყოდნენ: „კაკალია ბატონების წამალი“. იცოდნენ ბატონების თავშემოვლაც, ავადმყოფ ბავშვს დედა მუხლმოდრეკით შემოუვლიდა და მოუბოდიშებდა შემდეგი სიტყვებით: „დედა ვარ და მაპატიეთ, ჩვენ ვერ გხედამთ, ჩვენ ბრმები ვართ და თქვენ თეაღხილული, მაპატიეთ ბავშვი არ შემიწუხოთო“ ან, „ღმერთო, შენ იცი გვიშველე და დაგვეხმარე, გვაჩუქე ჩვენ შვილიო“ (ჩირგაძე: 1988: 33). იცოდნენ აგრეთვე ბავშვის თაუთან, წითელი თიკანის დაბმა და ოთახში წითელი თიკის გაბმა, იტყოდნენ: „ბატონები თოკზე დასხდებიან და ბავშვს თავს დაანებებენო“. ამავე მიზნით შეუთქვამდნენ „ბატონების დედასთან“ წასვლას, იტყოდნენ: „ბავშვს თეთრ ტანსაცმელს ჩავაცმევთ და ისე მოვიყვანთ თქვენ კარზეო“.

ბატონების დედად სამცხე-ჯავახეთში წმინდა ბარბარე მიაჩნდათ. მოსახლეობა მის სახელზე აგებულ ეკლესიებში დადიოდა, თან საღეთო (დედალი, ბატკანი...) მიჰყავდათ, ზოგი მტრედსაც გააფრენდა და ბატონების სახელზე ილოცებდა.

საქართველოში ფართოდ გავრცელებული ბარბარეს კულტი (სვანეთის ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით) შეისწავლა ე. ბარდაველიძემ და აღნიშნა, რომ სვანეთში, ბარბარეს წმინდა მკურნალის ეპითეტით იხსენიებდნენ,

ასევე სამეგრელოში, წმინდა ბარბარეს შველა-დახმარებას ევედრებოდნენ და შესაწირავის მირთმევას აღუთქვამდნენ (ბარდაველიძე: 1951: 50). ვ. ბარდაველიძემ გამოთქვა მოსაზრება, რომ ბატონებთან დაკავშირებულ რწმენა-წარმოდგენებსა და წეს-ჩვეულებებში, აშკარად იკვეთება მცენარეთა, ცხოველთა, ფრინველთა თუ სიცოცხლის ხის თაყვანისცემა (Бардавелидзе: 1957: 93), რაც ბუნების აღორძინებისა და ნაყოფიერების ღვთაების დიდი ღვდა ნანას, მზის ღვთაების მთავარ იპოსტასს დაუკავშირა (Бардавелидзе: 1957: 76).

სამცხე-ჯავახეთში, ჩვენ მიერ მოპოვებული ეთნოგრაფიული მასალის მიხედვით, ბატონებთან დაკავშირებული წესები (ოთახის მორთვა მცენარეებითა და წითელი ნაჭრებით, ტაბლის გაშლა, წითელი კვერცხების დაწყობა, ბაზმების ანთება, პურის მრგვალი კვერების ჩამოკიდება ხეზე, ბატონების თავშემოვლის რუტუალი...), აშკარად მიუთითებს ამ კულტში მნათობთა თუ ბუნების აღორძინების, ნაყოფიერების თაყვანისცემის ელემენტების არსებობაზე, ხოლო ის ფაქტი, რომ ადგილობრივი მოსახლეობა ბარბარეს გაიაზრებს წმინდანად და ნანას წილ-ღვთაებებს - ანგელოზებად, აშკარად მიუთითებს ქრისტიანული რელიგიის გაელენაზე.

ნ. მინდაძის ვარაუდით - „...სახადების კულტი უძველესია და მასში უხვადაა ასტრალური რელიგიის, ღვდაძიწის თაყვანისცემის ამსახველი თუ სხვა ელემენტები. მაგრამ, იმაედროულად, ხალხურ სარწმუნოებრივ სისტემაზე საკმაოდ ძლიერი გავლენა მოახდინა ქრისტიანობამ, რის დასტურადაც სახადების კულტთან წმინდა ბარბარეს კავშირი მიგვაჩნია“ (მინდაძე: 2008: 95).

ბატონების მოხდის შემდეგ, იცოდნენ მისი გაცილვა - „გაპატიება“. როდესაც ბავშვი ბატონებს მოიხდიდა, ოჯახი „ტაბლას“ აალაგებდა, ნაწილ ტკბილეულს ბავშვს შეაჭმევდნენ, შემდეგ ბატონების გაცილების მიზნით, ტაბლას ტკბილეულთან ერთად სახლიდან გარეთ გაიტანდნენ და გამელელ-გამომვლელს გაუშასპინძლდებოდნენ, თან იტყოდნენ: „ვენაცვალე თქვენ მოსულ გზას ბატონებო, როგორც მშვიდობით მობრძანებულხართ, ისე მშვიდობით წაბრძანდითო“ ან ზოგჯერ ტაბლას მდინარესთანაც გაიტანდნენ, ტკბილეულს მდინარეში გადაუ-

რიდნენ და იტყოდნენ: „წყალს წაჰყევსო“ (ზედენიძე: 1946: 30-35). ბატონების გაცვილების მიზნით, ზოგჯერ პურის კოკრებსაც გამოაცხოებდნენ და ბოძზე ჩამოკიდებდნენ (მაკალათია: 1938: 111).

ეს მაგიური წესები ავადმყოფობის სხვა საგანზე „გადატანის“, სხვისთვის გატანების უძველესი იდეის საფუძველზე იყო შექმნილი.

გადმოცემით, მონათლულ ბავშვს იოლად შეხვდებოდა ბატონები, მოუნათლავს კი რთულად. ბატონებისაგან ბავშვი თუ დაიღუპებოდა, იტყოდნენ: „ბატონებმა მიირთვაო“ და დედას მის გარდა სხვა შეილიც თუ ჰყავდა, მაშინ ეერ იტირებდა, ეერც შავს ჩაიცვამდა, რადგან ბატონები გაბრაზდებოდნენ. გარდაცვლილ ბავშვს ღამე, ჩუმად დაასაფლავებდნენ საერთო სასაფლაოზე და საფლაოზე მტრედს გადაუფრენდნენ.

ამგვარად, სამცხე-ჯავახეთში დადასტურებული ბატონების მითორიტუალური სისტემა რელიგიური სინკრეტიზმის თვალსაჩინო მაგალითია. ამ სისტემაში აშკარად ჩანს უძველესი რელიგიებისა და ქრისტიანობის გავლენის კვალი.

ზემოაღწერილი წეს-ჩვეულებებისა და რწმენა-წარმოდგენების ჩამოყალიბებაში დააყადებათა რეალური გამოვლინებაც იყო გათვალისწინებული. სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობას სახადები ღვთის ვაღად, ღმერთის წინაშე ერთხელ მოსახდელ ვალდებულებად მიაჩნდა. ეს წარმოდგენა სახადებისათვის დამახასიათებელი თვისების - ორგანიზმის იმუნიტეტის გამომჟღავნების საფუძველზეა შექმნილი და ადგილობრივ მკვიდრთა სწორ სამედიცინო დაკვირვებაზე მეტყველებს.

მოსახლეობის სწორ დაკვირვებაზე მიგვანიშნებს ავადმყოფის მოვლის ხალხური ტრადიციები, რომელიც მშვიდ და სასიამოვნო გარემოს უქმნიდა ავადმყოფს, აგრეთვე წოლითი რეჟიმით, მსუბუქი დიეტა. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს სამცხე-ჯავახეთში დადასტურებული ყვავილის აცრის ხალხური მეთოდის შესახებ, რაც ალბათ ამცირებდა ეპიდემიის გავრცელების რისკს (მინდაძე: 2000: 256-257).

ჩვენ მიერ ზემოგანხილული მასალის საფუძველზე უნდა ითქვას, რომ პედიატრიის ხალხური ტრადიციები,

რომელიც აერთიანებდა ნათუროპათიურ და მაგიურ-რელიგიურ წესებსა და რიტუალებს დადებითად მოქმედებდა ავადმყოფზე და ჯანმრთელი თაობის აღზრდას უწყობდა ხელს. პირველ რიგში, ეს ეხება ჩვილ ბავშვთა კვებისა და მოვლის წესებს. დედის რძით კვების თავისუფალი რეჟიმი, პიგიენის დაცვის საშუალებანი - მიწიანი საფენები, მარილის მოყრა, ციე წყალში გაღლება, მოსახერხებელი საწოლი - ხოჭიტი - ხელს უწყობდა ბავშვის საკვებით დაკმაყოფილებას, ნერვული სისტემის სიმშვიდეს და ორგანიზმის გაკაჟებას. იგივე უნდა ითქვას ბავშვთა დაავადებების მეურნალობის ხალხურ ტრადიციებზე, მაგ., ხუნაგისა და ტონზილიტის დროს სხედასხვა საეღებებისა და კომპრესების გამოყენება...

ნერვული სისტემის გაღიზიანებით ცნობილი დაავადებების: საყმაწვილოს, ავი თვალის, უმჟურის მაგიურ-რელიგიური საშუალებებით - შელოცეებითა და სხედასხვა რიტუალებით მეურნალობის პრაქტიკა ავადმყოფზე დადებითად მოქმედებდა.

თერაპიის ხალხური ტრადიციები

კუჭ-ნაწლავის დაავადებანი.

სამცხე-ჯავახეთში საკმაოდ ხშირი იყო კუჭ-ნაწლავის სხვადასხვა სახის დაავადება: „კუჭის სისუსტე“ (დიარეა), „კუჭის შეკერა“ (ყაბზობა), „კუჭის ტკივილი“, „მუცლის ჩხვერა“ (მუცლის ტკივილი), „თათარხანი“ (აპენდიციტი) და სხვა.

კუჭ-ნაწლავის დაავადებათა თითოეულ სახეს სათანადო საშუალებებით მკურნალობდნენ.

„კუჭის სისუსტის“ დროს იცავდნენ გარკვეულ დიეტას, ერიდებოდნენ ცხარე, მწარე, მარილიანი საჭმელისა და რძის მიღებას. ავადმყოფს ატმევდნენ პანტის ჩირს. დასალევად კი პანტის, პიტნის [*Mentha arvensis*], მარმიჭის [*Alchimilla*], ანწლის [*Sambucus ebulus* L.], მოცვის [*Vaccinium myrtillus*] ნახარშებს ხმარობდნენ. ამა თუ იმ მცენარის ნახარშის დამზადების დროს დოზირება უმეტესწილად დაცული არ იყო. იღებდნენ მუჭით ან ხელში რაც მოეყებოდათ იმ რაოდენობის მცენარის ფოთლებსა თუ ნაყოფს, წყალს დაასხამდნენ. ნაყენის დასამზადებლად 2-3 ჭიქას, ხოლო ნახარშისა 1-2 ლიტრს და დუდილის დროს დაჰყავდათ ნახევრამდე ან მესამედამდე. აძლევდნენ ქერის ფაფას, რომელსაც შემდეგნაირად ამზადებდნენ: ქერს მოხალავდნენ, დაფქვავდნენ, ადუღებულ წყალს დაასხამდნენ და წამოადუღებდნენ.

„მუცლის ჩხვერის“ (ტკივილის) გამომწვევ მიზეზად აღნიშნულ რეგიონში გაციება მიაჩნდათ. მუცლის ტკივილს ზოგჯერ შებერილობაც ახასიათებდა, რასაც დიდი რაოდენობით წყლისა და ხილის მიღებას აბრალებდნენ. მუცლის ტკივილის შემთხვევაში ავადმყოფს ცოტა არაყს დაალევინებდნენ და ფეხებს დაუთბილავდნენ, იტყოდნენ: „ავადმყოფს ფეხი თბილად და თავი გრილად უნდა ჰქონდესო“. მუცელზე თბილ აგურს ან გამთბარ მარილს დაადებდნენ, ზოგჯერ მიწას გაათბობდნენ, ტომარაში ჩაყრიდნენ და ავადმყოფს ზედ დასვამდნენ.

ძლიერი ტკივილის დროს ასმევდნენ: არაყს პატარა

საარყე ჭიქით, მთის პიტნის ნაყენს. პიტნა ტკივილის მოხსნის საუკეთესო საშუალებად ითვლებოდა. ავადმყოფს ჭამის შემდეგ წყალში „გალესილ“ (გახსნილ) დათვის გამხმარ ნალეულის ფხენილს მისცემდნენ. ამჟამად მიზნით ვირისტერფას [Tussilago farfara], მრავალძარღვას წვეწვანს (ფესვებიანად დანაყადნენ და წვეწვანს ისე გამოადენდნენ) ერთ სუფრის კოვზს დღეში სამჯერ დალეუდნენ და სხვა. იცოდნენ „მუცლის ჩხვერის“ შელოცვა:

„კოვზი კოჭატი,
ცოცხი ფეჩატი,
ოჩხორ, ოჩხორ გაუშვი.
ვინ ნახა მუცლის ჩხვერის
ამდენი გაჭირება.“

კუჭის შეკრულობის (ყაბზობის) დროს უზმოზე აუღუღარ ცივ რძეს, გამდნარ ერბოს, მჟავე მაწონს, წყალში გახსნილ მჟავე პურის ცომს - საფუარს დალეუდნენ და ცხიმთან, უმეტესწილად ზეთთან საკეებს ჭამდნენ.

კუჭის ტკივილის შემთხვევაში იცავდნენ დიეტას. იკრძალებოდა ცხარე, მჟავე, აგრეთვე ცხიმოვანი და ხორციანი საკვების მიღება, იტყოდნენ: „მარაზია ე.ი. მავნეაო“. სამკურნალოდ გამოიყენებოდა მრავალძარღვას, ვარდკაჭაჭას [Cichorium intybus], მარმიჭის, მარტიტელას [Polyonum aviculare] ნახარშები. ამოთხრიდნენ მარმიჭს, გარეცხავდნენ ფესვებიანად, ერთ ლიტრა წყალს დაასხამდნენ, ადუღებდნენ, დაიყვანდნენ მესამედზე და სვამდნენ ან ერთ მუჭა გასუფთავებულ მარტიტელას ორ ჭიქა წყალს დაასხამდნენ და ხუთი წუთის განმავლობაში ადუღებდნენ, შემდეგ წვენში ცოტაოდენ თაფლს შეურევდნენ და დღეში სამჯერ, სუფრის კოვზით მიიღებდნენ. ასევე მოხარშავდნენ გასუფთავებულ მრავალძარღვას, გაწურავდნენ, შემდეგ შაქარს შეურევდნენ და ისე დალეუდნენ.

გადმოცემით, აღნიშნული წამლები საჭმლის ადვილად მონელებას უწყობდა ხელს და ტკივილსაც აუქმებდა.

კუჭ-ნაწლავის დაავადებათა ყველაზე ეფექტურ წამლად ღოღო//ღვალო ითვლებოდა. ღოღოს გარეცხავდნენ, გააშრობდნენ, დაწნიდნენ, შემდეგ წნულს ჩამოკიდებდნენ უმზეო ადგილზე (სხვენში) და ისე გაახმობდნენ. საჭიროების შემთხვევაში ცოტას ჩამოჭრიდნენ, მოხარშავდნენ,

„მოუკიდებდნენ“ (შეურეკდნენ) ხორბლის ფქვილს, ერბოს, ხახვს, ნიორს და ისე ჭამდნენ.

სამცხე-ჯავახეთში ბრმა ნაწლავის ანთება - აპენდიციტი „თათარხანის“ სახელით იყო ცნობილი. ადგილობრივთა გადმოცემით, აღნიშნული დაავადებით უმეტესად იღუპებოდნენ, იტყოდნენ: „თათარხანმა მოუარა და მოკედაო“. ამ დაავადებისათვის დამახასიათებელი იყო მუცლის ტკივილი, პირღებინება, ოფლიანობა. ერთ-ერთი ინფორმატორის ცნობით, სოფლის მოხუცმა ქალებმა იცოდნენ თათარხანის მკურნალობა. ავადმყოფს ფეხებს მაღლა აუწევდნენ და ტკივილის დასაამებლად მუცელზე ცივ ქვას დაადებდნენ. სავარაუდოა, ეს მკურნალობა ზოგჯერ ეფექტური იყო, რადგან ცივის დადება აპენდიციტზე დადებითად მოქმედებს, ტკივილსა და ანთებით მოვლენებს ხსნის.

კუჭ-ნაწლავის დაავადებათა მკურნალობის ჩვენ მიერ დადასტურებული ზოგიერთი საშუალება აღწერილია ძველ სამედიცინო წიგნებში: „თუ სტომაქისა ტკივილი მრავლისა და ბევრისა საჭმელისაგან იყოს ... პიტნისა შარაბიცა კარგი არის...“ (ქანანელი: 1936: 367-368) ან „მრავალ ძარღვა მწოედ გრილი და ხმელი არის შემკრავი არის. კაცსა რომე რწყევა აუვარდეს და ამა მრავალძარღვას წვენი სეას, მაშინეე რწყევას უკუუგდებს...“ (იაღიგარ დაუდი: 1985: 179). ა. თამარაშვილის კარაბადინის მიხედვით კი „ვინც მუცელში ავათ იყოს, მოიტანე შინაური პიტნა, მოხარშე ცოტა გასწურე თბილ-თბილი მუცელზედ შემოაყარე, ცოტა პიტნის წვენი ასეი მოთბილო მაშინეე მუცელში შეკრამს და მუცლის ტკივილსაც უშველის“ (თამარაშვილი: 67).

კუჭ-ნაწლავის ზემოხსენებულ დაავადებათა დროს სამკურნალო მცენარეები, როგორიცაა - მრავალძარღვა, პიტნა, ანწლი და სხვა თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისითაც მიზანშეწონილია. მრავალძარღვას ახასიათებს ტკივილდამაყუჩებელი და ანთების საწინააღმდეგო თვისებები, რაც დადებითად მოქმედებს კუჭ-ნაწლავის დაავადებების დროს (Современная фитотерапия: 1988: 383). მიზანშეწონილად უნდა ჩაითვალოს სითბური თუ ცივი პროცედურები, ასევე ავადმყოფის საერთო მდგომარეობაზე დადებითად მოქმედებდა შელოცვა, რომელიც ფსიქო-

თერაპიულ ზემოქმედებას ახდენდა.

ღვიძლის დაავადებებიდან სამცხე-ჯავახეთში გავრცელებული იყო „ღვიძლის ანთება“ და „საყვითლო“ (ვირუსული ჰეპატიტი). ღვიძლის ანთების გამომწვევ მიზეზად გაციებას თვლიდნენ, საყვითლოს/სიყვითლის მიზეზად კი გაციებასთან ერთად შეშინებასაც. გადმოცემით, საყვითლოს ახასიათებდა: სიცხე/ტემპერატურის მომატება, უმადობა, სისუსტე, კანის გაყვითლება (აქედან დაავადების ადგილობრივი სახელწოდება) და შარდის გამუქება.

ღვიძლის დაავადებების შემთხვევაში იცავდნენ მკაცრ დიეტას, ეკრძალებოდათ მუაყე და ცხარე საჭმლის, ასევე ღორის ხორცის ჭამა. სასურველი იყო ღიდი რაოდენობით ტკბილეულის („ბეთმეზი“//„ბაქმაზი“ - თუთისა თუ სხვა ხილისაგან სქლად მოღულებული წვენი, შარბათი და სხვ.) მიღება, მოხარშული ან შემწვარი გოგრის ჭამა... ბაქმაზსა და გოგრას ადგილობრივი მოსახლეობა განსაკუთრებულ სამკურნალო თვისებებს მიაწერს.

აღნიშნული დაავადებების სამკურნალოდ გამოიყენებოდა: ჭინჭრის, მარშიჭის, კოწახურის [Berberis]. ასფურცელას [Pyrethrum vulgare], ქრისტეს ცრემლების//ცახცახას [Briza] ნახარშები (ავადმყოფს აძლევდნენ დღეში სამჯერ არყის ჭიქით). მარშიჭს გაასუფთაებდნენ, გაახმოვდნენ, მოხარშავდნენ და ჩაისავით სევამდნენ.

საყვითლოს ღროს ყველაზე ეფექტურად კოწახურის ძირების ნახარში მიაჩნდათ, რომელსაც შემდეგნაირად ამზადებდნენ: კოწახურის ძირებს გაასუფთაებდნენ, დანაყავდნენ, მოხარშავდნენ, გადაწურავდნენ და შეურევდნენ ცოტაოდენ თაფლს. სევამდნენ (დღეში სამჯერ ღვინის ჭიქით). ზოგჯერ კოწახურის ნახარშის ძირების თბილ აბაზანასაც იკეთებდნენ. მიღებული იყო კოწახურის ტოტისაგან დამზადებული ჯვრის ან „ქერუბარის“ (ქარყის) მძივის ტარება. საერთოდ ქარყის მძივებს სამკურნალო თვისებებს მიაწერდნენ.

ღვიძლის დაავადებათა ზოგიერთ სამკურნალო მცენარეს ძველი ქართული მედიცინაც იცნობდა: „თუ სიმხურვალისგან ღვიძლი სტკიოდე: ...მას ასრე მართებს, რომე ზამთრის სასმელი აიღოს ბროწეულის, კოწახურისა და სიქანქუბინი...“ (ფანასკერტელი: 1978: 511-512).

ღვიძლის დაავადებათა სამკურნალოდ კოწახურისა

და ჭინჭრის გამოყენება, ასევე ზემოაღნიშნული დიეტის დაცვა და ტკბილის მიღება თანამედროვე მედიცინის თეალსაზრისითაც მიზანშეწონილია, რადგან კოწახური და ჭინჭარი ასტიმულირებს ნაღველის წარმოქმნას, ნაღველდენას და ღიურეს (Современная фитотерапия: 1988: 201), ხოლო ტკბილის მიღება კი ხელს უწყობს ღვიძლის ფუნქციონირებას.

თირკმლების//„ჭაჭების“ დაავადების სიმპტომად სამცხე-ჯავახეთში მიიჩნევდნენ წელის არეში ტკივილის შეგრძნებას. დაავადების გამომწვევ მიზეზებად ითვლებოდა გაციება, ფიზიკური გადატვირთვა (სიმძიმის აწევა), ცხარე ან მლაშე საკვებისა და ალკოჰოლური სასმელის ჭარბი მიღება.

გადმოცემით, თირკმლით დაავადებული უნდა მორიდებოდა ცხიმოვანი, მლაშე, ცხარე საკვებისა და ალკოჰოლური სასმელის მიღებას. სასურველი იყო დიდი რაოდენობით ტკბილეულის და მოხარშული ან შემწვარი გოგრის ჭამა, რომელსაც როგორც აღენიშნეთ, ადგილობრივი მოსახლეობა სამკურნალო თვისებებს მიაწერდა. სამკურნალო მცენარეებიდან გამოიყენებოდა მრავალძარღვას, მოცვის, ნეგოს [Helichrysum], მაყელის [Rubus sp.], მარმიჭის, ასკილის [Rosa canina] ნახარში ან ნაყენი. დაახლოებით ერთი შუკა ასკილის ნაყოფს გარეცხავდნენ, დანაყავდნენ, მღუღარე წყალს დაასხამდნენ, თბილად შეფუთავდნენ და ერთი ღამე გააჩერებდნენ, შაქარს გაუკეთებდნენ და ჩაისავით სვამდნენ ან მრავალძარღვას გარეცხავდნენ, ერთ პატარა კონაზე ორ ლიტრა წყალს დაასხამდნენ, ადუღებდნენ სანამ ერთ ლიტრზე არ დადგებოდა, შაქრით დაატკბობდნენ და დღეში სამჯერ დალევდნენ.

თირკმლების დაავადებათა მკურნალობის ზოგიერთი ხალხური საშუალება აღწერილია ძველ კარაბადინებში: „და კურნე სნება იგი, რომელი დააფოლხუებს თირკმელთა, პირველ ოყნებითა ლბილებითა, და შეასუი მრავალძარღვის თესლი ვარდის ზეთითა და წყლითა გრილითა“ (ფანასკერტელი: 1978: 600).

აღნიშნული მკურნალობა - ასკილი და დიეტა მიზანშეწონილია თანამედროვე მედიცინის თეალსაზრისითაც.

სიმსივნური დაავადებებიდან სამცხე-ჯავახეთში

გავრცელებული იყო „მჯდომი“ და „კუ“. მათ გამოიწვევე მიზეზად მიაჩნდათ: ტრავმა, გაციება და ნერვული სისტემის მოშლილობა.

ხალხური დაკვირვებით, მჯდომი ძირითადად შინაგან ორგანოებზე ჩნდებოდა, კუ კი შინაგანის გარდა, სარძევე ჯირკვალზე, ძვლებზე და კანზე. არჩევდნენ სიმსივნის სახეებს. როგორც ჩანს, კეთილთვისებიან სიმსივნეს - „მამალს“ უწოდებდნენ, ავთვისებიანს კი „დედალს“, იტყოდნენ: „დედალი ბარტყავს, მამალი კი არაო“, ე.ი. დედალი სიმსივნე მრავლდებოდა - შესაძლებელია იგულისხმებოდა მეტასტაზური პროცესი.

სულხან-საბას მიხედვით, მჯდომი „შიგანში დიდი მუწუკი“ (ორბელიანი: 1991). ილ. აბულაძის ახსნით კი მჯდომი - „კიბო“, „კირჩხიბი“ (აბულაძე: 1973).

სიმსივნე თუ მუცელში გაჩნდებოდა ახასიათებდა: მუცლის შეზღუდვა და ტკივილი, კუჭის აშლა, ზოგჯერ გაუვალობა და პირღებინება. თუ ძვლებზე ჩნდებოდა, მაშინ ფეხი ან ხელი შესივდებოდა და ძლიერი ტკივილი იცოდა.

ძველ სამედიცინო ძეგლებში სიმსივნურ დაავადებათა შესახებ საყურადღებო ცნობები გვხვდება უკვე X საუკუნიდან. იმ ხანად სამი სახის სიმსივნეს იცნობდნენ: ხანაზირას, სალას და კეესას. „ხანაზირასი და სალასი: ორივე ერთმანეთსა გავს, მაგრამ ხანაზირა მაგარი იყოს, რომე არ იძუროდეს, და სალა ხორცისა და ტყავს შუა იქნების, ის იძურის შუა“ (ქანანელი: 1997: 500), ე.ი. ხანაზირა სალაზე უფრო მაგარი, ანუ მკვრივია. „...თუ სარატანი იყოს, რომე კეესა ქუიან, მას ასრე შენახვა უნდა, რომე არ დაიფანტოს...“ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ კეესას ქვეშ რომელიმე ავთვისებიანი სიმსივნე იგულისხმება (ქანანელი: 1997: 499). „იადიგარ დაუდის“ მიხედვით, მჯდომს - ვარამს ეძახდნენ, რაც არაბულად სიმსივნეს ნიშნავს. მაგალითად, „...და თავად მჯდომსა და მერმე ყოველსა მუწუკსა და გამოსაბამსა და სიმსივნესა ვარამი ჰქუიან. და ეს იცოდით რაცა სიმსივნე არის ყუელა მჯდომისაგან არის...“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 168).

კუსა და მჯდომის შემთხვევაში მკურნალობის ყველაზე გავრცელებულ მეთოდს წარმოადგენდა მტკივან არეზე გახურებული რკინის „ასტამის“ ან უხმარი ბარის გა-

დატარება - „ელეება“. სიმსიენეზე კუს ძელის ან ჯავშნის დადებაც იცოდნენ. ერთ-ერთი მოხრობელი გადმოგვცემს: „ჩემს ქმარს ჰქონდა კუ კუჭზე, ნაბადი გამოვჭერით და დავადეთ კუჭზე, მერე უხმარებელი ბარი გაეაცხელეთ და უხროლოდ ზევიდან. ეს კუ გაიფანტა და ხროლის მერე დაუამდა“ (ჩირგაძე: 1988: 23).

სამცხე-ჯავახეთში დადასტურებული სამკურნალო საშუალებები მსგავსებას პოულობს საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების მონაცემებთან. გურიაში ამ დაავადებას „კუს ქარს“ ეძახდნენ და კუს ძელისა და ჯავშნის კვამლით მკურნალობდნენ (Мамуладзе: 1993: 93). აჭარული მასალის მიხედვით, „კუს ქარი“ ძირითადად სარძევე ჯირკვალსა და ძელებში ჩნდებოდა და მის სამკურნალოდ ანალოგიურ საშუალებებს მიმართავდნენ (ჩირგაძე: 1991: 36). აფხაზეთში „კუს ქარის“ დროს სამკურნალოდ გამოიყენებოდა კუს დანაყილი ჯავშნისა და კვერცხის გულის ნარევი (Шаниловский: 1886: 53).

ჩვენი აზრით, ტერმინ კუსა და მჯდომის ცნებაში იგულისხმებოდა როგორც სიმსივნური, ასევე ანთებითი პათოლოგია. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ ანთებითი პათოლოგიის დროს, ჩვენ მიერ აღწერილი ხალხური სამკურნალო მეთოდი, როგორიცაა გახურებული ბართა თუ ასტამით მკურნალობა თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისითაც სწორია, რადგან ცნობილია, რომ სითბური პროცედურები ეფექტურად მოქმედებს ანთებითი პათოლოგიის შემთხვევაში.

თვალის დაავადებათა მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში ცნობილი იყო თვალის დაავადებათა რამოდენიმე სახე: „თვალის ანთება“, „ჯიჯლიბო“, „ფრჩხილი“, „გეჯაბარავი“.

ადგილობრივ მედიკოსთა გადმოცემით, თვალის ანთებას ახასიათებდა: თვალის გაწითლება და ტკივილი.

თვალის ანთების დროს თვალში ქაღის (გოგოს დედის) რძეს ჩააწვეთებდნენ. ბიჭის დედის რძე არ შეიძლებოდა, რადგან „გაბიჭდებოდა“ თვალში ე.ი. გამაგრდებოდა და ვეღარ მოაცილებდნენ. სამკურნალოდ გამოიყენებოდა აგრეთვე მოცხარის [Ribes] ნაყენის, კვერცხის გულისა და შაბის ნაერთის საფენები.

ძველ ქართულ სამედიცინო წიგნებში თვალის დაავადებათა რძით მკურნალობა საკმაოდ ხშირად გვხვდება: „თუალშიგა თუ რაჲე ჩაუუარდეს, დიაცისა რძე, რომე ქალი სწოდეს, თეთრი საკმელი მითა გაადგინონ და თუალშიგა ჩაუშვან, - გაამრთელებს“ (ქანანელი: 1997: 311) ან „...კურნებაი მისი იგი არს, რომელ ხელი გაიხსნას და მუცელი დაიღბოს, და ქალი დედის სძე ჩაიწთოს ერგების კარგად“ (წიგნი სააქიმოი: 1936: 108).

აღსანიშნავია, რომ ძველ ქართულ სამედიცინო წიგნებშიც გოგოს დედის რძე ითვლებოდა სამკურნალოდ.

„ჯიჯლიბოს“ ახასიათებდა თვალის ქუთუთოს შესება, სიწითლე, ქავილი და ჩირქოვანი გამონადენი.

სულხან-საბა ორბელიანის განმარტებით, ჯიჯლიბო, იგივე „ინჯლივი ქუთუთოს ბმო“ (ორბელიანი: 1993). „უსწორო კარაბადინის“ მიხედვით კი „სხუაი თვალის ტკივილი არის შადირა ჰქუიან. მისი ნიშანი ის არის, რომე თმისა ძირსა ქუთუთოზედა გამოვა (ამას ჯინჯლიბო ჰქუიან) ცოტად გრძელი და მსივანი“ (ქანანელი: 1997: 302).

ჯიჯლიბოს დროს, სამკურნალოდ თვალზე ქათმის კუდის გარეცხილ ბუმბულს წაისვამდნენ ან თვალს „ზირზას“ (კარების რკინის საკეტი) წაუსვამდნენ და შემდეგ თაფლს გადაისვამდნენ. ჯიჯლიბოს შემთხვევაში, ახალგაზრდოვანი ქალი ავადმყოფს თავსაფარზე წითელ ძაფზე აგებულ უხმარ ნემსს ჩამოკიდებდა. ამ უკანასკნელს, როგორც ჩანს, მაგიური დანიშნულება ჰქონდა.

„ფრჩხილზე“ იტყოდნენ: „თვალში თეთრი გასჩენიაო“, ე.ი. როდესაც თვალის შავ კაკალზე თეთრი სიმსივნე ჩნდებოდა. ფრჩხილი სულხან-საბა ორბელიანს შემდეგნაირად აქვს განმარტებული: „ფრჩხილი - თვალში რამ მცირე თეთრი შვეა ტკივილითა“ (ორბელიანი: 1993). ფრჩხილის სინონიმი ყოფილა აგრეთვე „დანდალუკი“ - „თვალის მავნე ბინდი, გინა ფრჩხილი“ (ორბელიანი: 1991). ფრჩხილს მკურნალობდნენ თვალში ქალის რძის ჩაწვეთებით, ზოგჯერ კი ქალის რძეში ადამიანის ფრჩხილს ჩაფხეკავდნენ და თვალზე საფხეებს გაუკეთებდნენ.

„გეჯაბარავი“ (კემეროლოპია) - ეს იგივე „ქათმის სიბრმავეა“, რადგან როგორც გადმოგვცემენ, ავადმყოფები დღე ხედავდნენ ღამე კი ვერა. დაავადებას ახასიათებდა აგრეთვე მხედველობის დაქვეითება, იტყოდნენ: „ქათმის

დაღეული წყალი დაუღეკია და იმიტომ დაემართაო“. გამომწვევ მიზეზად ფიზიკური გადატვირთვა, ნერვიულობა და უჭმელობა მიაჩნდათ. ეს დაავადება შთამომავლობითაც გადადიოდა.

ავადმყოფს ატმევდნენ საქონლის ღვიძლს, რომელსაც დაფხვნილ კაუს (ქვას) მოაყრიდნენ. იცოდნენ ღვიძლის ხარშვისას თვალების დაორთქლება, ძილის წინ კი მყინვარ შაქარს (შაქარყინულს) მოწუნდნენ.

გადმოცემით, ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ხალხური სამკურნალო საშუალება ხელს უწყობდა მხედველობის გაუმჯობესებას.

ჯავახეთის სომხურ მოსახლეობაში ამ დაავადებას „ყარალს“ ან „ძაე კურს“ ეძახდნენ და ქართველების მსგავსად მკურნალობდნენ (ჩირგაძე: 1991: 11). მსგავსი სამკურნალო საშუალებანი დასტურდება სხვადასხვა ქვეყნის ხალხურ მკურნალობაშიც (Мажеников: 1893: 110).

აღნიშნული დაავადების მკურნალობის შესახებ საყურადღებო ცნობებს ენახულობთ ძველ სამედიცინო წიგნებშიც. „უსწორო კარაბადინის“ მიხედვით, ქათმის სიბრმავეს „შაექარი“ ერქვა, რომელიც სპარსულად ღამის სიბრმავეს ნიშნავს, მაგალითად, „თუალისა ტკივილის რომე შაექარ ქუიან ისი არის, რომე ღამით კაცი ვერა ხედვიდეს. მისი წამალი: „აილე უშობელისა თხისა ღვიძლი და შეწუი, და აილე მარილი, დარაფილფილი, სწორსწორი დანაყე და ზედა დაყარე და შეწუი და მისი წყალი გამოავლე. მას რომე გამოვა, ისი წყალი დაიჭირე და მილითა თუალშიგა ამოაველებდი“ (ქანანელი: 1997: 307), ან „ნიშანი ღამით სიბრმისაი, რომელსა ჰქეიან შაბქორი: იგი არს, რომელ ღამით ვერას ხედავდეს ეგრე რომელ დღისით არა აკლდეს სინათლე“. „...კურნებაი მისი იგი არს, რომელ თხისა ღვიძლი ცეცხლსა ზედა დასდვას რომელ წყალი გამოვიდეს, მერე იგი წყალი მისი თეთრსა შიშაგსა შიგან ჩაასხას და მიწყით თვალსა შემოვიღებდეს, და ამის შემწვარისა ღვიძლისა წყალიცა ჭამოს, და თუ ღვიძლისა წყლისა ორთქლისა ზედა პირი მიუპყრას, რომელ ორთქლი თვალსა შეუხდეს კარგი არს“ (წიგნი სააქიმოი: 1936: 118-119).

თვალის დაავადებების ჩვენ მიერ აღწერილი ზოგიერთი ხალხური სამკურნალო საშუალება თანამედროვე მედ-

იცინის თვალსაზრისითაც მიზანშეწონილია. ცნობილია, რომ ჰემეროლოპიის ანუ ქათმის სიბრმავის გამომწვევი ვიტამინის ნაკლებობაა. ღვიძლი ვიტამინის დაგროვების ადგილს წარმოადგენს და ამდენად მისი მიწოდება ორგანიზმისათვის აღნიშნული დაავადების დროს გამართლებულია. ასევე ქალის რძე შეიცავს ცილას, გლობულინს და ლაქტოზის ვიტამინებს, რომელიც მხელეულობის დაქვეითებაზე კარგად მოქმედებს.

კბილის ტკივილის მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში, კბილის ტკივილის გამომწვევ მიზეზად მიაჩნდათ ჭია, იტყოდნენ: „ჭიის ნაჭამია და იმიტომ ტკივაო.“ გადმოცემით, ჭია კბილს ღრღნიდა და აფუჭებდა. კბილის ტკივილის გამომწვევი ეს მიზეზი კარგად ჩანს თვით დაავადებული კბილის ამსახველ ტერმინოლოგიაში: „დაჭიანებული კბილი“, „ჭიანაჭამი კბილი“...

კბილის ტკივილის გამომწვევი ზემოხსენებული მიზეზი ძველ ქართულ მედიცინაშიც იყო ცნობილი: „კბილისათვისე - კაპრისა ძირი მოადულე და გუნდა მოგალე, მის ოდენი მარილი გაურიე და პირშიგა ჩაიყენებდეს, კბილისა ტკივილისა უშუეელის და ჭიასა მოკლავს“ (ფანასკერტელი: 1978: 373).

კბილის ტკივილს შემდეგნაირად უმკურნალებდნენ: პირში არაყს ჩაიგუბებდნენ, გამოხრულ კბილში ნიორს ჩაიდებდნენ, შარდს ჩაიწეთებდნენ, გარედან კი ყბაზე გათბარ ქვა-მარილს დაიდებდნენ. ტკივილის დასაყუჩებლად ლოყაზე წურბლების მოკიდებაც იცოდნენ. დაჭიანებული კბილის სამკურნალოდ - „კბილში ჭიის მოსაკლავად“ მიმართავდნენ ინჰალაციას: ლენცოფას [Hyoscyamus niger] მოადულებდნენ, თავზე გადაიფარებდნენ და ნახარშს პირში „იბულებდნენ“ (იორთქლებდნენ) ან გამხმარ ბაყაყს დაწვავდნენ და იორთქლებდნენ. იტყოდნენ: „ჭია თუ გყავს ჩამოვაო“. თუ კბილი გარეგნულად საღად გამოიყურებოდა, მაგრამ ძალიან მტკივნეული იყო, მაშინ მიმართავდნენ კბილის „დაშაშხეას“//„დადაღვას“ - გახურებულ წინდის ჩხირს კბილში დაიტრიალებდნენ. როგორც ამბობენ, დაშაშხვა ტკივილს სწრაფად აყუჩებდა. ძლიერი კბილის ტკივილის შემთხვევაში დალაქებს მიმართავდნენ, რომლებიც როგორც ზემოთ ითქვა, ჩვეულებრივი მარწუხით იღებდნენ მტკივან კბილს.

კბილის ტკივილის ზოგიერთი ხალხური სამკურნალო საშუალება დასტურდება ძველ სამედიცინო წიგნებშიც - „ვინც ერთი კბილი ნიორი შუა გააპოს და მტკივანსა კბილზედა დაიდვას, მაშინვე კბილის ტკივილი დაუამოს, ან ვინც ესე ნიორი დანაყოს და კბილზედა დაიდვას კბილის ტკივილი დაუამოს და თუ ჭია ესხას დახოცოს“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 314) ან „კიდევ ჭიის ნაჭამის კბილისათვის ერთი უკეთესი წამალი ეს არის, მოიტანე ერთი რკინის წინდის ჩხირი და გაახურვე და რომელიცა კბილი სტკიოდეს, ღრძილთანა ისი კბილი დასდაღონ“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 312).

საკელეკ რეგიონში ღრძილების ანთებას „ნუზლას“ ეძახდნენ. მას ღრძილების შესიება, სისხლის დენა და პირში ცუდი სუნი ახასიათებდა. ნაზლა არაბული სიტყვაა და ნიშნავს ანთებას (იადიგარ დაუდი: 1985: 494).

ძველად საქართველოში აეიტამინოზურ დაავადებებს „სურავანდს“ ეძახდნენ. სურავანდი – დაავადებაა, იცის სისხლნაკლებობა, ნუნების ანთება, კბილების დაცვენა და სხვა (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: 1986).

ღრძილების ანთების სამკურნალოდ გამოიყენებოდა სხვადასხვა საველებები: წითელი ძროხის რძე, შარდი, მუხის ქერქის ნახარშები და სხვა. მუხის ქერქს გარეცხავდნენ, ერთ მუჭაზე ორ ჭიქა წყალს დაასხამდნენ, მოხარშავდნენ და გამოიყვლებდნენ.

უნდა აღინიშნოს, რომ კბილის ტკივილისა და ღრძილების ანთების დროს გამოიყენებული არყის, მუხის ქერქის და სხვა საველებების გამოყენება მიზანშეწონილია, რადგან მათ გააჩნიათ სითბური და ბაქტერიოციდული მოქმედების უნარი. ნიორი შეიცავს ფიტონციდებს და ეფექტურია კბილისა და ღრძილების დაავადებათა დროს. ეფექტური იყო აგრეთვე ლენცოფას ორთქლით მკურნალობა (ინჰალაცია). ლენცოფას თესლი შეიცავს ატროპინს და მოქმედებს ტკივილდამაუქმებლად (Современная фитотерапия: 1988: 248).

თავის ტკივილის მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში არჩევდნენ თავის ტკივილის სახეებს: „თავის ჩეხა“ (ძლიერი ტკივილი), რომლის გამომწვევად თავის გაციება ან გადახურება მიაჩნდათ, „შაკიკი“, რომელსაც გაციება და ნერვიულობა იწვევდა და „სისხლის

მეტობით“ (არტერიული წნევის მომატებით) გამოწვეული თავის ტკივილი, რომლის შესახებაც ჩვენ წინა თავში ვილაპარაკეთ და ამიტომ მასზე აღარ შევწერდებით.

შაკიკს ახასიათებდა თავის ცალი მხარის ტკივილი. როგორც ცნობილია, შაკიკი არაბული სიტყვაა და გულისხმობს თავის ერთი მხარის დროგამოშვებით ტკივილს (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: 1986). იგივეს ვკითხულობთ სულხან-საბასთან: „შაკიკი თავის ტკივილი დროსა და დროზედ“ (ორბელიანი: 1993).

უნდა აღინიშნოს, რომ ძველ ქართულ მედიცინაში თავის ტკივილის გამომწვევ სხედასხვა მიზეზებთან ერთად ზემოხსენებული მიზეზებიც არის დასახელებული: „იცოდეთ, რომე თავისა ტკივილი მრაველისაგან იქნების: ერთი სისხლისაგან...მეხუთე სიცხისაგან...მექუსე სიცვიისაგან, ერთი შაკიკია, რომე ნახევარ თავის ტკივილსა ქქვიან“ (ქანანელი: 1997: 280).

შაკიკის დროს, მოხარშულ, თბილ ქერს ნაჭერში გამოახვევდნენ და ისე დაიდებდნენ თავზე. ყველაზე ეფექტურად კი შელოცვა მიაჩნდათ. ულოცავდნენ ადგილობრივი მლოცავეები. არსებობდა შაკიკის ორნაირი შელოცვა. პირველ შელოცვაში მკურნალობის საშუალებებია აღწერილი, მეორე კი დაავადებისადმი მიმართულ შექარას წარმოადგენს.

მლოცავი, მზის ამოსვლამდე აუადმყოფის პირდაპირ დაჯდებოდა, ხელში დაფქვილ მარილს დაიტერდა, ცივ დაჭრილ ბოლოს აუადმყოფს თავზე დაადებდა და ულოცავდა.

„შეგილოცავ შაკიკისა.

შაკიკი კენეტდა რკინასა,

შაკიკის წამალი არის

ბოლოკის თავი, მარილის კენიტი“ (ჩირგაძე: 1988:

54).

ამის შემდეგ მლოცავი მარილის კენიტს აუადმყოფის პატრონს გაატანდა ან თვითონ გადაადგებდა მდინარეში.

ზოგიერთი მლოცავი ნემსით, დანითა და ნახშირით შემოუტარებდა თავზე აუადმყოფს და თან ლოცვას ეტყოდა.

„შაკიკი შემოჩეულა

სათიბისა ბოლოსაო,

ისე ჭამდა ქვიშასაო,
როგორც ხარი თივასაო.

გაუწყრა წმ. გიორგი

გაიპარა დილასაო“ (ჩირგაძე: 1988: 46).

უნდა აღინიშნოს, რომ შაკიკის შელოცვა, სადაც მეურნალობის საშუალებაც არის აღწერილი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში ნაკლებად გვხვდება. შელოცვის მეორე ვარიანტი კი მთელ საქართველოშია გავრცელებული.

გადმოცემით, გაციებითა თუ გადახურებით გამოწვეული თავის ტკივილს შემდეგნაირად მეურნალობდნენ: თავზე უმ, დანაყილ კარტოფილს, ტყემლის ტყლაპს, მუავე ან ნელდ კომბოსტოს, ჭარხლისა და შინდის ფოთოლს დაიდებდნენ და შეიხვევდნენ. მეურნალობდნენ სხადასხვა საფენებითაც: არაყში, ძმარში ან მარილწყალში ნაჭერს დაასველებდნენ და თავზე დაიდებდნენ.

თავის ტკივილის ზოგიერთი ხალხური საშუალება: არყის, ძმრისა და სხვა საფენების გამოყენება მიზანშეწონილად შეიძლება ჩაითვალოს, რადგან მათ სითბური და ტკივილდამაყუჩებელი მოქმედების უნარი გააჩნიათ. შაკიკის დროს შელოცვით მეურნალობაც გარკვეულ ფსიქოთერაპიულ ეფექტს ახდენდა, ის ნერვულ სისტემას ამშვიდებდა და ტკივილის შეგრძნებას ამცირებდა.

ყელ-ყურ-ცხვირის დაავადებათა მეურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში ყურის ტკივილის გამომწვევ მიზეზად გაციებას ან ყურში რაიმე უცხო ნაწილაკის მოხვედრას მიიჩნევდნენ. ყურის ტკივილის დასაყუჩებლად შემდეგ ზომებს მიმართავდნენ: ყურში შემთბარ წმინდა ერბოს, ქალის რძეს, თავისივე შარდს, „ზეთიადს“ (საჭმლის ზეთი), არაყს ჩაიწვეთებდნენ. მტკივან ყურზე თბილ კომპრესსაც გაიკეთებდნენ: შემწვარ ხახვს ან კომშს [*Cydonia oblonga* Mill] ყურზე დაიდებდნენ და თბილად შეიხვევდნენ, იცოდნენ ცხელი წყლით ყურის „დაორთქლებაც“. ინტერესს იწვევს ძლიერი ყურის ტკივილის დროს კოტორშებით მეურნალობაც: სქელ ქაღალდს დაახვევდნენ, გასანთლავდნენ, ყურში ჩაიდებდნენ და ცეცხლს წაუკიდებდნენ. ქაღალდი იწვოდა, რის შედეგადაც ყურში კვამლი და სითბო ჩავიდოდა და ტკივილიც ყუჩდებოდა. როგორც ჩანს, წვის შედეგად გარეთა სასმენ მილში ვაკუუმი იქმნებოდა, რაც გოგირდიოვანი საცობების გაფხვიერებასა და

ყურიდან მათ გამოდევნას იწვევდა. ანალოგიური წესი დამოწმებულია ხევსურეთში (მინდაძე: 1981: 61).

ყურის ტკივილის სამცხე-ჯავახეთში გავრცელებული ზოგიერთი სამკურნალო საშუალება ქართულ სამედიცინო წიგნებშიც მოიხსენიება. ყურის კოტოშის მსგავსი საშუალება აღწერილია „უსწორო კარაბადინში“: „ნიშანი რომე ყურშიგა ქარი ჩაყარდნილიყოს ...მისი წამალი: ...კამისა ხე ხმელი და სხუილი გამოარჩიე და ცოტა ბამბა დაახუიე წუერზედა და ზეთშიგა დაასოვლე, მერმე აანთე სანთელივითა და ერთი წუერი ყურშიგა ჩაუდე, სანთელივითა დაიწყებს წეასა და ქარსა გამოიღებს. რაი ისი ხე დაიწუას, ნახე, თუ გამოსული იყოს კარგია, თუ არა, მეორედ კიდევ უყავ“ (ქანანელი: 1997: 319-320) ან „...კურნებაი მისი. იგი არს... ორი ცუარი ერბოთა შიგან ჩაუწოთს რომელ ტკივილი დასწყნარდეს...“ (წიგნი სააქიმოი: 1936: 122).

ყურის ტკივილის ხალხური მკურნალობის ძირითადი პრინციპი სითბური მოქმედება იყო, რაც თანამედროვე მედიცინაში ცნობილი სპირტის ტამპონებით, გამთბარი ქაფურითა და კომპრესებით მკურნალობის ანალოგიურია.

გაციება, ცრინტილა.

გაციება, როგორც თვით ტერმინიდან ჩანს, გაციებით გამოწვეული, სურდოთი, ხველებით, ყელის, ყურის, თავის ტკივილით, სიცხით (ერთი, რამდენიმე ან ყველა ამ სიმპტომით) მიმდინარე დაავადებას აერთიანებდა.

„ცრინტილა“//„ცინტა“ იგივეა რაც სურდო (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: 1986). სულხან-საბას მიხედვითაც - „ცრინტილა მცირე გადამდები სენია“ (ორბელიანი: 1993).

სიცხიან ავადმყოფს ოფლს მოადენინებდნენ, ძმრიანი წყლით დაზელდნენ, კეერცხის გულს ნაჭერზე წაუსვამდნენ და შუბლზე დაადებდნენ - „სიცხეს გამოიტანდა“. ხველების შემთხვევაში ატმევდნენ შემწეარ ან მოხარშულ გოგრას, ხოლო დასაღლეად თბილ რძეს, რძეში გახნილ თხის ქონს, ბაქმას, მოცვის, მრავალძარღვას, ქონდრისა [Satureja hortensis L] და კომშის ნახარშებს იყენებდნენ. ხველა თუ გაუგრძელდებოდა, მაშინ ავადმყოფს ვირის რძეს დააღვეინებდნენ. სურდოს დროს ცხვირში ნიორს, არაყს ან წმინდა ერბოს გამოუხეამდნენ. დავადასტურეთ სურ-

დოს ორნაირი შელოცვა.

„სურდო შეეკარ, შეეპატიოთ
ძაღლსა პარკად გადაეკიდოთ.
პარკი წყალში ჩაეგდეთ,
ძაღლი გარეთ გაეგდეთ“ (ჩირგაძე: 1988: 6).
„სურდო მეწვია ანკალი
ანკალი და ბანკალი,
იმას სადილად რა მივართვით?
დათვი დაუკლათ დამპალი.
დაქარ ტაში და გააგდეთ კარში“
(ჩირგაძე: 1988: 13).

შელოცვის დამთავრების შემდეგ აუცილებლად ტაშს შემოკრავდნენ და იტყოდნენ: „სურდო წავაო“.

ორივე სახის შელოცვა სხეულიდან დაავადების განდევნას ემსახურება. პირველში ამ ფუნქციას წყალი ასრულებს, მეორეში კი შეშინება.

ცნობილია, რომ შეშინება, შიში აპოთროპეული მაგიის ერთ-ერთი გაერცვლებული სახეა, რასაც ყველაზე ხშირად ციების დროს მიმართავდნენ.

აქვე უნდა ითქვას, რომ სურდოს დროს გამოყენებული ზოგი ხალხური სამკურნალო საშუალება, ხშირ შემთხვევაში დადებითად მოქმედებდა. თხის ქონი ანთებითი პროცესის შემცირებას უწყობდა ხელს და ხველას აწყნარებდა.

სახსრების დაავადებათა მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში, სახსრების დაავადებას „ქარებს“ უწოდებდნენ, თვით დაავადებულს კი „დახუთულს“. გამომწვევ მიზეზად მიაჩნდათ გაციება და მძიმე ფიზიკური შრომა. ამ დაავადებას ახასიათებდა სახსრების ძლიერი ტკივილი, იტყოდნენ: „როცა ქალებს დაუჭერთ ქარები მუხლები ტკივით და ეკრუნჩხებათ“.

რევმატიულ დაავადებას ძველად „ნიკრისს“ უწოდებდნენ. სულხან-საბას მიხედვით, „ნიკრისი - სენია, ავიქარი“ (ორბელიანი: 1993). ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში, აგრეთვე სამედიცინო ძეგლებში, გვხვდება ცნობები დაავადება „ნიკრისის“ შესახებ. X საუკუნის სამედიცინო წიგნში, „უსწორო კარაბადინი“ - აღწერილია ამ დაავადების ძირითადი სიმპტომები. მსგავსი აღწერილობაა სხვა ქართულ სამედიცინო წიგნებშიც: „მუფასილისა და

ნიკრისისა სატკივარი ერთი არის, მაგრამ მათ შუა ნიშანი ესე არის, რომე ნიკრისისა ტკივილი სახსარშიგა იარების“ (ქანანელი: 1936: 478).

სამცხე-ჯავახეთში „ქარების“ მკურნალობა შემდეგნაირად მიმდინარეობდა: აუადმყოფს ოფლს მოადენინებდნენ, ტანს ჭინჭრით დაუსუსხავდნენ ან ჭინჭრის ნახარშის აბაზანას უკეთებდნენ. დასაზღვრულ გამოიყენებოდა ძმრისა და არყის ნაზავი, დათვის ან ბატის ქონი და სხვა. მტკივნეულ სახსარზე ტყემლის ტყლაპს დაადებდნენ ან სანთელს დააწვეთებდნენ და თბილად შეუხვევდნენ. ქარების დროს დასაღვრად ხმარობდნენ ძმრის, წყლისა და შაქრის ნაზავს, ასევე ანწლისა და ჭინჭრის ნაყენებს. სასარგებლოდ მიაჩნდათ ჭინჭრისაგან დამზადებული კერძის ჭამა. ჭინჭარს მოხარშავდნენ, ნიორს შეურეყდნენ და ხორბლის ფქვილით ამოზუღდნენ. საუკეთესოდ ითვლებოდა ქარების აღგილობრივი სამკურნალო წყლების აბაზანებით მკურნალობა. გ. ზედგენიძის მიხედვით: „სამცხე-ჯავახეთში ხშირია რევმატიზმით დაავადება, რომლის საწინააღმდეგოდაც მრავალი თბილი თუ ცივი მინერალური აბანოებია: ასპინძის, ხანდის, ნაქალაქეში (ძველი წუნდა, თმოგეთან) საროში და სხვა. ამათგან ასპინძის აბანო საერთოდ ცნობილია სამკურნალოდ, (გამოკლებულიც არის) სათანადოდ მოწყობილიცაა, ხოლო დანარჩენები, მხოლოდ უბრალო წყაროების სახით ამოდიან და აღგილობრივ მოსახლეობას საუკეთესო სამკურნალო საშუალებად მიაჩნია. აუადმყოფები ან შიგ წყაროში, ან იქვე უბრალოდ ამოთხრილ ორმოში ჩაასხამენ წყალს წყაროდან და ბანაობენ. ან უკეთესს შემთხვევაში ბოჭკებით სახლში მოაქვთ და იქ აბანავებენ აუადმყოფებს“ (ზედგენიძე: 1946: 36).

აღსანიშნავია, რომ თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისით რევმატიული დაავადებებისას გამოყენებული ჩვენ მიერ ჩამოთვლილი ხალხური საშუალებანი (მაგ., ჭინჭრით თუ ბაღნეოლოგიური მკურნალობა) მიზანშეწონილად შეიძლება მივიჩნიოთ. (ცნობილია, რომ ეს უკანასკნელი რევმატიული დაავადებების დროს ანთებით პროცესს, ტკივილის შეგრძნებებს ამცირებს.

ჭლექი.

ხალხური დაკვირვებით, ჭლექს იწვევდა: გაციება, შიმ-

შილი და „დარდი“ ე.ი. ნერეული სისტემის დაძაბვა. მას ახასიათებდა ძლიერი ხველა, სისხლიანი ნახველი, უმადობა და საერთო სისუსტე.

სულხან-საბას მიხედვით, „ჭლექი - სიმჭლის სენი“ (ორბელიანი: 1993). ძველ ქართულ კარაბადინებში ჭლექს „სილი“ ეწოდებოდა. სილი არაბული სიტყვაა და ნიშნავს ფილტვის სიწელულეს (წიგნი სააქიმოი: 1936: 325). „იადიგარ დაუდის“ მიხედვით, ხველა შეიძლება ჭლექში გადაზრდილიყო და ახასიათებდა სისხლიანი ნახველი - „...სილი ამას ჰქვიან რომე, კაცსა ხუელა დასძეულე-ბოდეს და ღუესა სისხლსა ატანდეს...“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 160). ანალოგიურ დახასიათებას იძლევა ზ. ფანასკერტელიც: „თუ სილი შეექმნას კაცსა, მისი ნიშანი ესე იყოს. - მუდმად ახუელებდეს და აქმინებდეს და მუდამ ხორცი ღნობაშიგან იყუნენ, და ხანჯამიერად სისხლსა ამოიღებდეს“ (ფანასკერტელი: 1978: 383).

ხალხური დაკვირვებით ჭლექი მემკვიდრეობით გადადიოდა, გადამღებ სნეულებად მიაჩნდათ და ავადმყოფი იზოლირებული იყო. ჭლექიანს ზოგჯერ სახლიდან მოშორებით, ცალკე გამოუყოფდნენ ადგილს, შემოღობავდნენ ე.ი. პატარა ქოხს აუშენებდნენ და ავადმყოფი იქ გადაჰყავდათ.

ჭლექიან ავადმყოფს კვებადნენ ნოყიერი - ცხიმოვანი (თაფლი, კარაქი, რძე) და ხორციანი საკვებით, მას აკრძალული ჰქონდა მწარე და ცხარე საჭმლის ჭამა. ავადმყოფი გაჰყავდათ სუფთა ჰაერზე. სამკურნალოდ ფართოდ იყო გაერცელებული ავადმყოფის ძაღლის ლეკვისაგან დამზადებული კერძით მკურნალობა (მისგან ფარულად). ძაღლის ლეკვის ხორცს წმინდა ერბოში მოშუშავდნენ და ისე აჭმევდნენ. მკურნალობის ეს მეთოდი თითქმის მთელ საქართველოშია გაერცელებული.

აღსანიშნავია, რომ ჭლექიანის კვების რეჟიმი და კლიმატური მკურნალობა ხელს უწყობს ავადმყოფის ორგანიზმის გაკაუებას, მას გარკვეულ შეღავათს აძლევს.

ჩიყვი.

სამცხე-ჯავახეთში, ჩიყვი ყველაზე მეტად ადიგენის რაიონში ყოფილა გაერცელებული. ი. ასლანიშვილის მიხედვით „ჩიყვის გაერცელების მხრივ ახალციხის მაზრა, უმთავრესად ქობლიანის ხეობა გამოირჩეოდა. თვით ახ-

აღციხეში ჩიყვის შემთხვევები იყო მის ზემო ნაწილში ე.წ. რაბათში, ახალციხის მიდამოები ირგვლივ მოფენილი იყო მრავალი ჩიყვიანით“ (ასლანიშვილი: 1929: 126).

ხალხური დაკვირვებით, ჩიყვი უმეტესად ქალებში იყო გავრცელებული. გამომწვევ მიზეზად მიაჩნდათ: ადგილობრივი სასმელი წყალი და ნერვიულობა, იტყოდნენ: „იჯავრა და ჩიყვი ჩამოუვიდაო“.

რაც შეეხება სასმელ წყალს, როგორც ჩიყვის გამომწვევ მიზეზს, მოიხსენიებს ვახუშტი ბატონიშვილი, რომელიც ამბობს: „არამედ ადგილ-ადგილს ჭათა შინა არს ჭია, რომლისა წყლის სმით გამოხერავს ყელსა, და დაეკიდების კაცსა და ქალსა, ვითარცა პარკი ღიდი. უწოდებენ ყიყვს“ (9, 164).

რასაკვირველია, ჩიყვის უშუალო გამომწვევად „ჭათა შინ მყოფი ჭიის“ მიჩნევა სინამდვილეს არ შეესაბამება, მაგრამ ის ფაქტი, რომ ვახუშტი ამ დაავადებას წყალს, კერძოდ ჭის წყალს უკავშირებს, ყურადღების ღირსია.

თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისითაც, ენდემური ჩიყვის ძირითად და მტკიცედ დადგენილ ეტიოლოგიურ ფაქტორს წარმოადგენს იოდის უკმარისობა ნიადაგში, საკვებ პროდუქტებსა და წყალში.

ჩიყვის სამკურნალოდ სხვადასხვა საშუალებებს მიმართავენ: ყელზე „დოს“ ან მუკე პურის ცომის ფაფას შემოადებდნენ და შეუხვეედნენ. ყველაზე გავრცელებული იყო „ქერუბარის“ (ქარვის) მძივის ტარება, იტყოდნენ: „მძივი უნდა დაიკიდო, იმდენი ხანი უნდა ატარო, რომ დაიშალოსო“. ამ მძივებს ადგილობრივი მოსახლეობა პროფილაქტიკის მიზნითაც ატარებდა (ჩირგაძე: 1988: 31).

კანის დაავადებათა მკურნალობა.

სამცხე-ჯავახეთში განსაკუთრებით ფართოდ იყო გავრცელებული კანის დაავადებათა სხვადასხვა სახე: „სიწვილი“//„სირსვილი“ [Trichophytia], „მუნი“ [Scabies], „ქეცი“ [Favus], „სატკბური“ [Pyodermia], „წითელი ქარი“ [Erysipelas], „სიზმრით დამწვარი“ (შესაძლებელია-ჰერპესი [Herpes], „ელქუმი“, „ღორთელა“, „დედკო“ [Panariciuni], „ძირდიდა“ [Furunkulus], „პირდაღმა“ [Carbunkulus]. გავრცელებული იყო ამ დაავადებათა მკურნალობის მრავალფეროვანი საშუალებანი.

სიწვილი/სირსვილი - სირსვილი კანის ერთ-ერთ დაავადებად.

ვადებად არის მიჩნეული და ახასიათებს კანზე წვრილი გამონაყარი, რომელიც ზოგჯერ იქერცლება (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: 1986).

ხალხური დაკვირვებით, სირსვილი შვიდი სახის იყო. დაავადების ხალხური აღწერილობა ასეთია: „მრგვლად იცის გამოსულა სახეზე, ტანზე, თვალებშიც, ეუხანებათ, ექერცლებათ. სიწვილი დედალი და მამალი იყო: მამალი ხმელია, დედალი წულულია. თეთრი ფერისაც არის და ხორცისფერიც. რომელ აღგილზეც პირველად გამოუვა იმას ეძახიან დედას და მერე ეს ბარტყობს, მამალი არ ბარტყობს“ (ჩირგაძე: 1989: 45).

როგორც ეხედავთ, სირსვილს ახასიათებდა მრგვალი მოხაზულობის თეთრი გამონაყარი, წვა და ქავილი. მართალია, გადმოცემით ეს დაავადება შვიდი სახისა იყო, მაგრამ ჩვენ მხოლოდ სამი სახეობა დავადასტურეთ: ხმელი, ქერცლოვანი და წულულოვანი. სიწვილის ხმელი და ქერცლოვანი ფორმა უფრო მსუბუქად მიჩნდათ, ვიდრე წულულოვანი. ეს დაავადება ბავშვებში მეტად იყო გავრცელებული და მის გამომწვევ მიზეზად გაცივებას თვლიდნენ.

სულხან-საბას მიხედვით, სირსვილი არის „ხორცთ მძიარა“, ხოლო „მძიარა მუწუკი თმათ მაცვენებელი“ (ორბელიანი: 1993).

პირველი წერილობითი ცნობა ამ დაავადების შესახებ გვხვდება იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამებაში“, სადაც ვკითხულობთ: „...სრსვილმან საძოვარი პოოს შენ თანა“ (იაკობ ხუცესი: 1982: 9).

საყურადღებოა, რომ აღნიშნული დაავადება ძველ ქართულ სამედიცინო წიგნებში არის აღწერილი: „სრსვილი, წვრილი მსხმო, მღერი იგივე სირსვილა, ან სირსვილი, კანის დაავადებაა, კანის დასივება“ (ქანანელი: 1997: 638).

სიწვილის დროს სამკურნალოდ ხმარობდნენ სხვადასხვა მცენარეულ, ცხოველურ თუ ცხიმოვან საშუალებებს: ხმელი სიწვილის შემთხვევაში ისევამდნენ დანაყილ ნიორს, გოგრის [Cucurbita] ყუნწის ნაცარს, იტყოდნენ: „სიწვილი მოვიდა ალაგი გასაკეთებლად, ნაცარი გასავერანებლად“, აქედანაც ჩანს, რომ მოსახლეობა სიწვილის სამკურნალოდ ნაცარს იყენებდა. გარდა ზემოხსენებული საშუალებებისა ხმარობდნენ სხვადასხვა ზეთებს: არყის

[Betula], ზუნის [Viburnum Lantana L] ხის, ასევე სიმინდისა [Zeamays] და ბრინჯისაგან [Oryzasativa] გამოხდილ ზეთს. ერთ სუფრის კოვზ ბრინჯს გახურებულ ასტამზე დაყრიდნენ, ზემოთ რაიმე მძიმე საგანს დაადებდნენ, ზეთს გამოხდიდნენ და ათი დღის განმავლობაში ისევამდნენ.

ხმელი და ქერცლოვანი სიწვილის სამკურნალოდ გამოიყენებოდა მოხარშული ღვალის ძირების, შაბისა და ძმრის ნახავი. ქერცლოვან სიწვილზე დაავადებული კანის ადგილს აფხეკდნენ, შემდეგ კი ზემოხსენებული საშუალებებით უწამლებდნენ, რადგან აფხეკის შემდეგ მკურნალობა უფრო ეფექტური იყო. სიწვილს მკურნალობდნენ ფართოდ ე.წ. „ბრაზიანი ჭიის მაღამოთი“, რომელსაც შემდეგნაირად ამზადებდნენ: ყანიდან მოკპონდათ წითელი ფერის, შავწინწკლებიანი ჭია, მას თავს მოაცლიდნენ, გარეცხავდნენ და რძეში, მაწონში ან კარაქში ამოზელდნენ. სიწვილის დროს გარკვეულ დიეტას იცავდნენ - ერიდებოდნენ კვერცხის, ცხვრის ხორცისა და ყველის, ზეთისა და თევზის ჭამას. უმეტესად მცენარეული და რძის ნაწარმით იკვებებოდნენ. დაუამოწმეთ სიწვილის შელოცვა:

„სიწვილი ხნაედა ყანასაო,

ნაფუძარსა და ყანასაო.

მგელი ება ხარადაო,

გველი აპეურადაო.

გასკდა მგელი, გაწყდა გველი,

სიწვილს ძირი ამოუვარდაო“ (ჩირგაძე: 1988: 14).

ძველი ქართული სამედიცინო ხელნაწერი წიგნების მიხედვით, სირსეველს სხვადასხვა სახის ზეთებით მკურნალობდნენ: „...და აიღე ასტამი რკინისა და გაახურე, დასდევ იფქლსა, რომე ზეთი გამოვიდეს, და სცხე მრავალჯერ“ (ფანასკერტელი: 1978: 619).

სირსეილის სამკურნალო ხალხური საშუალებების დადებით მოქმედებას განაპირობებდა ცხიმოვანი ნივთიერება, რომელიც არბილებდა კანს, ხელს უწყობდა ქერცლის აცლას და ამსუბუქებდა ტკივილის შეგრძნებას. შელოცვა კი, ხელს უწყობდა ნერვული სისტემის დამშვიდებას.

მუნი - „ამოდის თითებში, მუცლის არეში, დაჩირქებული გამოწყარია და ამოდის შიგნიდან წყალი, ქაეილიც

იცის“ - გადმოგვცემს მთხრობელი. როგორც ეხედავთ, მუნს ახასიათებდა გამონაყარი ხელებზე, ტანზე და ქავილი. არჩევდნენ მუნიის ორ სახეს: ხმელსა და წყლულთანს. ხალხური დაკვირვებით, ამ დაავადების მიზეზი ჭუჭყი იყო. მუნი გადამდებად ითვლებოდა, ამიტომ აედამყოფის თეთრეულსა და საცვლებს, როგორც წესი, „ნაცრის წყალში“ გამოხარშავდნენ (წყალში ნაცარს ჩაყრიდნენ და გადაადუღებდნენ).

სულხან-საბას მიხედვით: „მუნი, მღერი და ხორა სამივე მღერია, უადვილეს უძნელესი“ (ორბელიანი: 1991). ე.ი. იგი სამი სახის მუნს განასხეავებს, როგორც ჩანს, დაავადების სიმძიმის მიხედვით.

მუნიის, იგივე მღერის შესახებ საყურადღებო ცნობები გვხვდება V საუკუნისა და შემდეგი ხანის წერილობით წყაროებში მაგ., „მუშანიკის წამებაში“ აღნიშნულია: „...მკვიდრნიცა მის ადგილისანი - სავსენი სენითა ... დამღიერებულნი...“ (იაკობ ხუცესი: 1982: 21).

ჩვენ მიერ მოყვანილი მასალა გარკვეულ მსგავსებას ჰქოუვებს სამედიცინო ხელნაწერების მონაცემებთან. ხმელი მუნიის დამახასიათებლად ითვლებოდა თითოა შუა ქავილი, გამონაყარი, გამონაყარიდან ზოგჯერ სითხის გამოსვლა, ნედლი მუნი კი, როგორც ირკვევა - (პიოდერმიტით) გართულებულ მუნს გულისხმობდა (წიგნი სააქიმო: 1936: 259).

სამკურნალოდ ხმარიობდნენ როგორც გარეგან, ისე შინაგან წამლებს. წყლულზე წაუსვამდნენ: კაკლის გულისა და ერბოს ნაზავს ან გოგორდის, თოფის წამლისა და საქონლის შარდისაგან დამზადებულ მაღამოს, აპუტარაკის//შხამა [Veratrum Lobelianum] ნახარშში დასველებული საფენებს. დღეში სამჯერ დალეოდნენ წყალში გახსნილ გოგორის ყუნწისა და კაკლის ნატუჭის ნაცარს ან მაწონში შერეულ ცოტაოდენ გოგირდს. იცავდნენ გარკვეულ დიეტასაც: ერიდებოდნენ ცხიმოვანი ხორცისგან დამზადებულ საჭმელს. უპირატესობას ანიჭებდნენ მცენარეულითა და რძის ნაწარმით კვებას. მუნს მკურნალობდნენ აგრეთვე ასპინძის გოგირდის წყლის ბუნებრივი აბაზანებით, რომელიც ძალიან ეფექტურად მიაჩნდათ.

საყურადღებოა, რომ „უსწორო კარაბადინში“ აღწერილია მუნიის სამკურნალოდ გამოყენებული საშუალებე-

ბანი, რომლის შემადგენლობაში შედიოდა - გოგირდი, მცენარეული ზეთები და სხვა. „წამალი ხმელისა მუნისაგოგირდი ყუითელი და წითელი ზირნიხი, გუნდა, ჟანგარა, უმარილო; ამათგან სწორ-სწორი დანაყე, გაცარ და ზეთისხილის ზეთითა ანუ ნიგუზის ზეთითა შესცხე აბანოშიგა, ან მზის პირსა და დაეხსენ, სადამდი გახმებოდეს, მერმე დაიბანოს“ (ქანანელი: 1997: 499). რაც შეეხება გოგირდს და სამკურნალო აბანოებს, მათ შესახებ ვკითხულობთ „იადიგარ დაუდში“: „...და თუ ესე აბანო მიწისაგან თბილი გამოდის მუნისა და ქეცისათვის გამორჩეული წამალი არის“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 515).

აღსანიშნავია, რომ მუნის დროს სამკურნალოდ გოგირდისა და მინერალური წყლების გამოყენება თანამედროვე მედიცინის თვალსაზრისითაც მიზანშეწონილად ითვლება.

ქეცი - ახასიათებდა ქერცლოვანი გამონაყარი სახეზე, ტანზე, თავზე და ქავილი. როგორც ამბობენ - ეს დაავადება თმების ცვენასაც იწვევდა. ის ადამიანზე საქონლისაგან გადადიოდა.

ცნობილია, რომ ქეცი კანის გადამდები დაავადებაა, რომელიც იწვევს კანის აქერცვლას და თმის გაცვენას (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: 1986). სულხან-საბა თავის ლექსიკონში ამ დაავადებას შემდეგნაირად აღწერს: „ქეცი მქავანი ძნელად საშველებელი“ (ორბელიანი: 1993).

ამ დაავადების დროს აქერცლილ ადგილს მარილს დააყრიდნენ და დანით აუფხიკავდნენ სისხლის გამოდენამდე. დაზიანებულ არეზე უსვამდნენ აგრეთვე ღორის ქონს, ერბოს, მაწონს, რძის ნაღებს, ყველის წათხს, წითელი ლობიოს [Phaseolus] ნახარშს, ქერისა ან უზნისგან გამოხდილ ზეთს...

ქეცის სამკურნალო ხალხური საშუალება ხელს უწყობდა ქსოვილის დარბილებას, ქავილის შემცირებას და ტკივილის დაყუჩებას.

სატკბური - კანის ერთგვარი დაავადებაა. ახასიათებს ჩირქოვანი გამონაყარი მთელ ტანზე (ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი: 1986). სულხან-საბას მიხედვით, „სატკბური გართხმელი მუწუკია“ (ორბელიანი: 1993).

სამკურნალოდ ხმარობდნენ ენდროს [Rubia iberica]

დანაყილ ღეროს, თაფლისა და წყლის ნაზავს. ან რამოდენიმე ცალ ენდროს ღეროს გარეცხავდნენ, დანაყავდნენ და ერთ სუფრის კოვზ თაფლსა და წყალში გადაურევდნენ და მაღამოდ ხმარობდნენ. არსებობდა სატკბურის შელოცვა.

„სატკბურმა თქვა მეცა მახსენე,

მეცა ვარ სახსენებელიო,

აველ კაცის ტანზე,

ხორცის საჭმელად

და ძელის სახრელათაო,

ისევ ია-ვარდივითაო

და ჩამოვალ ქანდარივითაო“ (ზედგენიძე: 1946: 40).

„სიზმრით დამწვარი“ - ახასიათებდა წითელი წერტილი გამონაყარი ალაგ-ალაგ ტანზე, სახეზე, კიდურებზე, წეა და ქავილი. როგორც მთხრობლები გადმოგვცემენ, „სიზმრით დამწვარმა“ დამე ძილში იცოდა გამოსვლა, დილით გაეღვიძებოდათ და კანი დამწვარივით ჰქონდათ. სწორედ ამიტომ უწოდებდნენ სიზმრით დამწვარს. სამკურნალოდ ძირითადად გარეგან საშუალებებს ხმარობდნენ: კვერცხის გულის, სანთლისა და ზეთის ნაზავს ან ქაღალის რძის, თაფლის და დანაყილი გოგრის თესლისგან დამზადებულ მაღამოს.

სიზმრით დამწვრის ხალხური სამკურნალო საშუალებანი შეიძლება დადებითად მოქმედებდა, შეიცავდა დიდი რაოდენობით ცილებს, ვიტამინებს, ცხიმოვან ნივთიერებებს.

წითელი ქარი - ახასიათებდა ტანისა და სახის არეზე კანის სიწითლე, ტემპერატურის მომატება და ძლიერი ტკივილი. მის გამომწვევ მიზეზად მოსახლეობა ნერვული სისტემის დაძაბვას თვლიდა, იტყოდნენ: „ჯავრითა და შიშით ჩნდებოა“.

წითელი ქარის სამკურნალოდ გამოიყენებოდა სხვადასხვა შინაგანი და გარეგანი საშუალებანი. სემდნენ წითელი ძროხის რძეს, ამბობდნენ წითელ ქარს შეეღისო. მტკივნეულ არეზე წყალში ან ძმარში დამბალ წითელი ტყემლის (*Prunus divaricata*) ან თუთის ტელასს, წითელ ღვინოში ან წითელი ძროხის რძეში დასველებულ წითელი ნაჭრის საფენებს რამდენიმე ხანს დაიდებდნენ. ასე მკურნალობდნენ რამდენიმე დღე. მკურნალობდნენ ასევე კვერცხის გულის, უცეცხლო თაფლისა და სელის

ან ენდროს ფესვების ფხენილისა და უცეცხლო თაფლის, ასევე კვერცხის გულის, ხორბლის ფქვილისა და „ყინვარი შაქრისაგან“ (შაქარყინული) დამზადებული მაღამოებით.

წითელი ქარის დროს დიეტასაც იცავდნენ: ერიდებოდნენ ცხარე, მლაშე საჭმელს და ღვინის დაღევას.

ძველ ქართულ მედიცინაში წითელი ქარის დროს ავადმყოფს უშლიდნენ ფეხით სიარულს, ურჩევდნენ გარკვეული დიეტის დაცვას: „...და დია ნუ იარების ფეხჩამოკიდებით ნუ დაჯდების“ (წიგნი სააქიმოი: 1936: 265) და „...მხურვალთა საჭამადთა და თაფლიანთა ერიდებოდეს და გრილთა მიელტვოდეს“ (წიგნი სააქიმოი: 265).

დაეამოწმეთ წითელი ქარის შელოცვა. ჩვენ ჯერჯერობით ვერ მოვიძიეთ შელოცვის სრული ტექსტი. ის არც საარქივო მასალებში აღმოჩნდა. ამ შელოცვის ფრაგმენტები კი საკმაოდ ხშირად გვხვდება:

„წითელი გამოხვალ ვერცხლივითაო,

აყუადები ცეცხლივითაო.

რა არის მისი წამალი?

უცეცხლო თაფლი და ქინძი“ (ზედგენიძე: 1946: 41).

„მოხვალ ვერცხლივითა,

მოიელავ ცეცხლივითა,

შენი წამალი რა არის?

ყინვარი შაქარი, ქათმის შვილი,

დიკის ფქვილი“ (ჩირგაძე: 1988: 35).

წითელი ქარის შელოცვა საქართველოში ფართოდ იყო გავრცელებული. მისი ტექსტი საკმაოდ დიდია:

„ახალ სახელო ღვთისაო,

მამავ, ძევ სულო წმინდაო.

მოვიდოდა წითელი ქარიო,

მოცოცდებოდაო მანეივითა,

შეეყრება ქრისტეს დედა მარიამიო,

სად მიხვალ წითელო ქაროო?

უნდა შევიდე კაცის ტანშიო,

უნდა ვამტყრიო ძელებიო,

გავლოკო სისხლი, შავლოკო ტვინიო,

მე ეიცი მაგის წამალიო:

წითელი ფურის რძეო,

ყინვარ-შაქარიო,

პირიმზე ბალახიო,

კურდღლის ტყავიო,

ირმის თასშაო.

ვიმალეზოდო ხარის ნაქაჩარშიო,

ცხენის ნატერფალშიო.

გამედიე წითელი ქარო,

გეხეწებო, გეხეწებო,

დედის ჩემის უბე-ფარაგითაო,

თორემ ჩაგაგდებო ხეუთა-ყურეთაო

უსრობ-უსრობთაო.

არ მაგდიოდესო წყლისა შხუილიო,

არც მამლის ყივილიო,

არც გველის წივილიო.

ჯგარი გეწეროსო

წმინდის გიორგის დაწერილიო,

ცხრაჯერ ცხრათა ანგელოზისაო,

ცული ტყეში წაეიდაო

ტარის მოსატანადაო,

ცულსა თუ თავის მოტანილი

ტარ ერგებისაო,

შენ ჩემი ღოცვა

როგორ არ გერგებისაო.

ღოცვა ჩემი მოგონილი არ არისო,

ქრისტეს დედის, მარიამის მოგონილიაო“

(გველ-მოეკალ უფლისათვის: 1992: 92).

წითელი ქარის სამკურნალო საშუალებები დადები-
თად მოქმედებდა, რადგან თაფლის, კვერცხისა და სხ-
ვადასხვა ზეთების გამოყენება ხელს უწყობს ანთებითი
პროცესის დაცხრომას. ასევე ეფექტურად უნდა ჩაით-
ვალოს ფსიქოთერაპიული მკურნალობა - „შელოცვისას“.

ელქუმი - ახასიათებდა გამონაყარი თავსა და ტან-
ზე, იტყოდნენ: „თავზე მეეტყლაპებაო, ქერტლივით აქე-
სო“. გადმოცემით, ეს დაავადება უფრო ბავშვებში იყო
გავრცელებული. ჩვენი აზრით, შესაძლებელია - ელქუმი
მგრძნობელობის აწევის (ალერგიის) შედეგად გამოწვეუ-
ლი კანის დაავადება იყოს.

სულხან-საბა შემდეგნაირად განმარტავს ამ დაავადე-
ბას: „ელქიმი სენია, გვამზე დაჰყრის მქაენანს“ (ორბელიანი:
1991).

სამკურნალოდ გამოიყენებოდა ტყემლის ტყლა-
პის, შარდის, წირნის/ჭერმის [Armenica vulgaris] ნახარშის
საფენები. წასასმელად ხმარობდნენ: ცხერის სისხლს,

ათქეფილ კვერცხს... იკეთებდნენ თრიმლის [Cotinus coggygia Scop.] ძირებისა და გოგირდის აბაზანებს.

ღორთელა/ღორთაღორელა - ახასიათებდა ტანზე დიდი წითელი ლაქოვანი გამონაყარი და ქაეილი. ამ დაავადების გამომწვევ მიზეზად ნერვული ფაქტორი ითვლებოდა, უმეტესწილად შიში. დაავადების გამომწვევ ერთ-ერთ მიზეზს ადგილობრივი მოსახლეობა „საჭმლის შეზიზღებას“, როგორც ჩანს, რაიმე პროდუქტით მოწაშვლას - „საჭმლით წყენას“ უკავშირებდა. მთხრობელთა განმარტებით: „როდესაც უცებ შეგეშინდება, ან რაიმე საჭმელი შეგზიზღება, წითლად შეჰფერავს ტანს“ (ჩირგაძე: 1988: 83).

აღსანიშნავია, რომ ღორთელა აღწერილობით ჰგავს ჭინჭრის ციებას (ურტიკარია). ამ დაავადებას უკავშირებენ რომელიმე საკვების ან წამლის მიღებას. მას ახასიათებს კანზე ჭინჭრის ნასუსხის მსგავსი გამონაყარი.

სამკურნალოდ იყენებდნენ თიხისა და მაწენის ნაზავს, რომელსაც კანზე „ციუ-ციუს“ წაისვამდნენ. იცოდნენ ავადმყოფის ცივი წყლით უეცარი შეშინება: ცივ წყალში გიშერს ჩაფხეკდნენ/გაღესავდნენ და ავადმყოფს მოულოდნელად ტანზე გადააყლებდნენ, ან თავზე ცხრილს დაადგამდნენ და ცივ წყალს ისე შეასხამდნენ. მთხრობელთა განმარტებით, შეშინება ავადმყოფზე დაღებითად მოქმედებდა.

ეს მეთოდი შეიძლება მაგიის საფუძველზე აიხსნას. ცნობილია, რომ დაავადების გამომწვევად ავი სულის მიჩნევა დაავადებათა ეტიოლოგიის ერთ-ერთ უძველეს სახეს წარმოადგენს. ასევე ძველია შეშინებით ავადმყოფისაგან ავი სულის განდევნის წესი. აღნიშნულ რიტუალში გამოყენებულია გიშერი, რომელიც, როგორც ცნობილია, ძველთაგან ავი სულებისა და ავი თვალის ზემოქმედების გამანეიტრალებელ საშუალებად იყო მიჩნეული. ამ შემთხვევაში დარჩენილია მხოლოდ მკურნალობის წესი, რომლის გააზრება დიდი ხანია დაკარგულია.

ღორთელას გამომწვევად ავ სულებს სამცხე-ჯავახეთში უკვე დიდი ხანია აღარავინ თვლის. ასევე შეიძლება აეხსნათ ციების დროს ავადმყოფის ცივ წყალში ჩაგდების ჩვეულება.

ღუდკოს - ხალხური აღწერილობით ახასიათებდა

შესიება და დაჩირქება ფრჩხილის არეში, ტემპერატურის მომატება, ზოგჯერ ფრჩხილის მოცლა. დაავადების მიზეზად ინფექციის შეჭრა და გაციება მიაჩნდათ. „გამოდის ნენოში [ნუნა ნ.ჩ.], ჩირქდება, შეიჭრება ჭუჭყი, უფრო ნენოსა და ხორცს შუა, უფრო ხელის ფრჩხილში გამოდის, ღორის წლიქებში არ უნდა შეყო თითი თუ არა და ღუდკო გამოგვია“ - გადმოგვცემს მთხრობელი.

სულხან-საბას მიხედვით, „ღუტკო თითთა წყლულება“ (ორბელიანი: 1991).

ღუდკოს ხალხური აღწერილობა მსგავსია კარაბადინებში მოხსენიებული „ფრჩხილის მჭამელასი“, რომლის სიმპტომებია: თითების მიდამოს შესიება, დაჩირქება, ძლიერი ტკივილი და ფრჩხილის მოცილება.

ღუდკოს სამკურნალოდ სხეადასხვა საშუალებებს მიმართავენ. პირველ რიგში მტკივან თითს ცხელ ნაცარში ან ცხელ წყალში ჩადებდნენ. „ჩირქის მოსაგროვებლად“ თუთის ტყლაპს, გამდნარ თაფლის სანთელს, მრავალძარღვას დაიდებდნენ. გამოსარწყავად იყენებდნენ კლდის ღუმას/კაციყურას [*Sedum caucasicum*] ფოთოლს, ასევე თბილ წყალში დამბალ საქონლის დერიტას, რომელსაც მტკივან თითზე დაიდებდნენ და შეიხევედნენ. ამავე მიზნით ხმარობდნენ სხადასხვა შემადგენლობის მაღამოებსაც: თაფლის სანთლის, პურის ცომისა და შემწვარი ხახვის, ასევე ხორბლის ფქვილის, კეერცხის გულისა და შაქრის ნაზაებს. ჩირქის გამოსაღებად ეფექტურად იყო მიჩნეული წირნის ფაფა, რომელსაც შემდეგნაირად ამზადებდნენ: ჭერამს კურკიანად გაახმობდნენ, დანაყავდნენ, მოხარშავდნენ, ფქვილს ამოუკიდებდნენ//შეურევდნენ, თითზე სქლად წაისვამდნენ და ნარეცხი ნაჭრით გადაიხევედნენ.

მტკივანი თითის ცხელი წყლითა და ცხელი ნაცრით მკურნალობა დადებითად მოქმედებდა, რადგან აფართოვებდა სისხლძარღვებდა, აუმჯობესებს სისხლის მიმოქცევას და ამასთან ერთად, ამაღლებდა ინფექციის წინააღმდეგ ბრძოლის უნარს.

კანის ჩირქტროვებიდან სამცხე-ჯავახეთში გავრცელებული იყო ძირდილა/ძირმაგარა (ფურუნკული) და პირდაღმა/ბრმა მუწუკი (შესაძლებელია კარბუნკული).

აღწერილობით, ძირმაგარა გამოდიოდა სხეულის

ყველა ადგილას. თავდაპირველად ჩნდებოდა წითელი გამაგრება, შემდეგ კი ჩირქდებოდა. ძირმაგარისგან განსხეავებით, „პირდაღმას“ თავი არ უჩანდა და უფრო რთულად ითვლებოდა. ჩირქგროვები ძირითადად „ჭუჭყის“ ე.ი. ინფიცირების შედეგად მიაჩნდათ, რომლის გართულებას ხელს უწყობდა გაციება. ჩირქგროვების მკურნალობა მიმდინარეობდა გარკვეული თანამიმდევრობით.

პირველ რიგში სიმსივნეს გადაღულებული ან წყაროს წყლით გაასუფთაებდნენ და დასამწიფებლად დაადებდნენ: უცეცხლო თაფლს, შემწეარ ხახვს, თუთის „ბაქმას“, რძეში მოხარშულ მრავალძარღვას, ღორცოფინას//ლენცოფას, კომბოსტოსა და ჭინჭრის ფოთლებს, ასევე გამოიყენებოდა სოსნის [*Crocus speciosus*], გლერძისა [*Astragalus cancasicus*] და კორკოტინასაგან//ბაღბასაგან [*Malva*] დამზადებული ფაფები. კორკოტინას გარეცხავდნენ, მოხარშავდნენ და ფქვილს „მოუკიდებდნენ“ ან გასუფთაებულ მრავალძარღვას ფოთლებს რძეს დაასხამდნენ და აადულებდნენ.

ძირმაგარის ან პირდაღმის „დამწიფებისას“ დაჩირქებისას, იტყოდნენ: „ჩირქი შეგატყობინებს, ფეთქავსო“. ჩირქის გამოსარწყავად დაიდებდნენ ვირისტერფას ფოთოლს, გამხმარ, დამარილებულ, შრატში ნადებ ღვრიტას, „მუავე პურის“ ცომს საფუარს, ცხერის ღუმას და სხედასხეა შემადგენლობის მაღამოებს: „თაფლიხოროს“ (სუფთა ხორბლის ფქვილისა და თაფლის ნაზავი) ან ვარდაკაჭას ნაცრისა და კარაქის ან სანთლის, კვერცხის გულისა და წმინდა ერბოს ნაზავენ, ასევე ჭინჭრის, ღვალის, ვარდის [*Rosa*] და ხახვისაგან დამზადებულ ფაფებს. მაგალითად, ვარდს, გაახმოზდნენ, მოხარშავდნენ, თაფლსა და ფქვილს შეაზელდნენ მიღებულ მასას დაზიანებულ არეზე დაიდებდნენ და გადაახვევდნენ.

მკურნალობის ბოლო ეტაპს წარმოადგენდა ჩირქგროვის გამორწყვის შედეგად დარჩენილი იარის შეხორცება// მოშუშება სხედასახეა შემადგენლობის მაღამოებით. თუ იარა ღრმა იყო, მაშინ შიგ ტამპონს - „ვითილს“ (გამდნარ სანთელში ამოვლებული, დახვეული ნაჭერი) ჩადებდნენ, იტყოდნენ: „ჰავას გამოიტანსო“. შესახორცებლად ხმარობდნენ: კვერცხის გულის, უმარილო კარაქისა და სელის ზეთის, კვერცხის გულისა და ხორბლის ფქვილის ან

ძირწითელას, წმინდა ერბოსა და გამდნარი სანთლისგან დამზადებულ მაღამოებს. იმ შემთხვევაში, თუ ჩირქი არ გამოირწყებოდა, მიმართავენ სოფლის ექიმს ან და-ლაქს, რომელიც „ნეშტერჯით“ (სამართებელი) გაჭრიდა სიმსივნეს და ჩირქს გამოუშვებდა, შემდეგ კი ჭრილობას უმკურნალებდა.

ჩირქგროვების მკურნალობის ზოგიერთი საშუალება აღწერილია სამკურნალო წიგნებშიც: „შემწვარი ხახვი და ცომის საფუარი ორივე მუწუკსა მწოვედ დაამწიფებს და შემოიყვანს“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 508).

კანის ჩირქგროვების სამკურნალო ხალხური საშუალებანი (მრავალძარღვა, კომბოსტო) ეფექტურად მოქმედებდა, რადგან ისინი შეიცავენ ღიდი რაოდენობით ვიტამინებს, ფიტონციდებს და ქსოვილის კეებისათვის საჭირო ცხიმებს (Современная фитотерапия: 1988: 140).

სამცხე-ჯავახეთში პერიოდულად ერცეფლებოდა სხვადასხვა სახის **ეპიდემიური დაავადება**: დიზენტერია, საოფლე/მუცლის ტიფი, ხორველა/ქოლერა, ციებ-ცხელება//მალარია, იშვიათად შავი ჭირი. გვხვდება მწირი ცნობები ამ დაავადებათა პროფილაქტიკისა და მკურნალობის ხალხური ტრადიციების შესახებ.

როგორც მოპოვებული მასალიდან ირკვევა, სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობა კარგად იცნობდა ეპიდემიურ დაავადებათა სიმპტომებს, ბუნებას, ერკვეოდა გადაღების ფორმებში. ეს გარკვეულად ხელს უწყობდა მათ პროფილაქტიკას.

მალარია საქართველოში ძველთაგანვე იყო გავრცელებული, განსაკუთრებით დასავლეთ საქართველოს ბარში, რაც უპირველეს ყოვლისა, განპირობებული იყო გეოკლიმატური ფაქტორით. ფაზისის დაბლობზე მალარიის გავრცელების შესახებ საინტერესო ცნობას გვაწვდის ჰიპოკრატე (ყაუხიშვილი: 1965: 20-21).

მოგვიანებით, XVII საუკუნეში მალარიის შესახებ ცნობები მოეპოვებათ ევროპელ მოგზაურებს - ა. ლამბერტს (ლამბერტი: 1991: 151), ჟან შარდენს (შარდენი: 1975: 109)...

საქართველოში, მალარიის გავრცელების შესახებ მნიშვნელოვანი მონაცემებია დაცული XIX საუკუნის კავკასიის სამედიცინო საზოგადოების კრებულებში. ამ

მხრივ საინტერესოა გოლიცინსკის, კოტურნიცკის, ლანდას, ერისონის (Эриксон: 1904: 1-60), პანტიუხოვის (Пантюхов: 1890: 645-651) და სხვათა ნაშრომები.

ციებ-ცხელებას სამცხე-ჯავახეთში სერიოზული ხასიათი არ მიუღია, მაგრამ ბარის ზოგიერთ დაბლობ სოფლებში (ხიზაბაურა, ტოლოში, ხერთვისი...) საკმაოდ ხშირად ურცევდებოდა.

ადგილობრივი მოსახლეობა ციებ-ცხელებას უკავშირებდა: გარემოს - ჭაობიან ადგილებს, ზოგიერთი ამ დაავადების გამომწვევად კოლოსაც ასახელებს, რაც შესაძლებელია თანამედროვე სამედიცინო ცოდნის გაუგებრობის გამო. ციების მიზეზად ასახელებენ აგრეთვე გაციებასა და შიშს. არჩევდნენ ციებ-ცხელების სახეებს: „ღამპალ ცხელებას“ - ახასიათებდა: თავდაპირველად ძლიერი შემცივნება, შემდეგ მაღალი ტემპერატურა, სისუსტე, უმადობა, თავის ტკივილი და სიყვითლე. ამ გზის ციებ-ცხელება ზოგჯერ ერთ თვემდეც კი გრძელდებოდა; „ჩუმ ციებას“ (რუხაძე: 1917: 33-35) - ახასიათებდა მსუბუქად გამოხატული იგივე სიმპტომები: სისუსტე, პერიოდული, არაძლიერი შემცივნება, იტყოდნენ: „ჩუმმა ჩიებამ არ იცის კანკალი, ისე მიაბუჯამსო - მოადუნებსო“.

ხალხური დაკვირვებით, ციებ-ცხელების შეტევები ემართებოდათ ყოველდღე ან დღეგამოშვებით. სულხან-საბა ორბელიანი ციების სენს „ცხროს“ უწოდებს. მის მიერ აღწერილი მაღარიის კლინიკური სურათი ანალოგიურია სამცხე-ჯავახეთის ხალხური აღწერილობისა. „ყოველდღე ცხროებას ეწოდების ენამეროს და აფიკაროს... მეორის დღის ცხროებას, რომელ შუა ერთი დღე დარჩეს, ეწოდება ლევაია; რა ორი დღე გამოუშვას და მესამეს დღეს გააცხროოს, ეწოდების ეტრატეოს“ (ორბელიანი: 1993). ნ. ჩუბინაშვილის მიხედვითაც: „ცხრო - ციებ-ცხელების სენი მარადღე, ანუ დღეგამოშვებით, გინა ორის დღის გამოშვებით და უმეტესად“ (ჩუბინაშვილი: 1961).

მსგავსი კლინიკა აღწერილია ძველ სამედიცინო ხელნაწერებში. „უსწორო კარაბადინის“ მიხედვით, მაღარია უმეტესად ზაფხულში ურცევდებოდა, ხოლო სიმპტომები შემდეგი იყო: „...და ასე ცხრო უფრო დაემართების ახალმოწიფულობისა ჟამსა, დღეთა ზაფხულისათა“ (ქანანელი: 1997: 208), „მისი ნიშანი ესე არს: ერთსა დღესა მოუვიდ-

იღეს და მეორესა - არა“ (ქანანელი: 1997: 207). „...რომე ასტკივდებოდეს ტანი ყუელგან და ელეწებოდეს წელნი და იყოს ტკივილი სახსართა“ (ქანანელი: 1997: 210).

თანამედროვე კლასიფიკაციით ციებ-ცხელების ასეთი ფორმა შეესაბამება სამდღიურ მაღარიას, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ საქართველოში ყველაზე მეტად გავრცელებული იყო ციების სწორედ ეს ფორმა.

საყურადღებოა, რომ სამცხე-ჯავახეთის ადგილობრივი მოსახლეობა ერიდებოდა მაღარიის კერად მიჩნეულ სოფლებს: ხიზაბაერას, ტოლოშს, ხერთვისს... მაღარია, რომ არ გადადებოდათ. ციებიან დაავადებულთან კონტაქტსაც ერიდებოდნენ და ცდილობდნენ აეადმყოფი იზოლირებულად ჰყოლოდათ.

ციებ-ცხელების სამკურნალოდ მრავალძარღვას დანაყვდნენ, არაყს დაასხამდნენ, ცოტა ხანს გააჩერებდნენ, მიღებულ წვენს აეადმყოფს ღლეში რამდენჯერმე დაალევინებდნენ. ასმევდნენ აგრეთვე რძეში გარეულ ცოტაოდენ არაყს, შარბათში ან მუავე მაწონში შერეულ ორსამ კბილ დანაყილ ნიორს. აჭმევდნენ არაყში „დამბალ“, მოხარშულ, კანგაცლილ დანხეღეტილ კვერცხს, რაც, როგორც ამბობენ, ღებინებას იწვევდა. ღებინების შემდეგ კი აეადმყოფი თავს უკეთ გრძნობდა. იცოდნენ საკუთარი შარდის დაღუეც. მაღარიის მკურნალობის ეს მეთოდი გავრცელებული იყო სხვადასხვა ხალხში. არ არის გამორიცხული, რომ ურინოთერაპიას ამ შემთხვევაში დადებითი ეფექტი ჰქონდა, რადგან შარდმჟავა ქინაქინის მსგავსად სპობს მაღარიის პარაზიტს (თოფური: 1977: 56).

მაღარიის დროს იცოდნენ ციებიანი აეადმყოფის ციე წყალში ჩაგდებაც. როგორც ჩანს, ამ შემთხვევაში წყალს აპოთროპეული დანიშნულება ჰქონდა. ცნობებს ციებ-ცხელებით დაავადებულის წყალში ჩაგდებით მკურნალობის შესახებ გვაწვდის შარდენიცი: „პატრი რაფაელი მარწმუნებდა, რომ მას უნახავს ამ ქვეყანაში ციებ-ცხელებისაგან განკურნებულნი, რომლებიც წყლის პირას მიუყვანიათ და აკანკალებულები წყალში ჩაუშვიათ“ (შარდენი: 1975: 355).

ზემოგანხილული მასალიდან ჩანს, რომ სამცხე-ჯავახეთის მოსახლეობა საკმაოდ იცნობდა მაღარიის სიმპტომებს, რაზეც მთხრობელთა აღწერილობის გარდა,

მიუთითებს დააუადების აღმნიშვნელი ხალხური ტერმინები: „ციებ-ცხელება“, „ციება“.

სამცხე-ჯავახეთში, მაღარია ფართოდ გავრცელებული დააუადება არ არის, მისი ენდემური ფორმები გეხელება მხოლოდ ბარის სოფლებში (ხიზაბაურა, ტოლოში, ხერთვისი...), რომელთათვისაც დამახასიათებელია ჭაობიანი რელიეფი.

საერთოდ კი სამცხე-ჯავახეთი ჯანსაღი ჰავით გამოირჩევა. როგორც ჩანს, სწორედ ამიტომ არ მიუღია აქ მაღარიას ეპიდემიური ხასიათი.

ფრონელის მიხედვით, სამცხეში: „...ზამთარი ადგილ-ადგილ ცივი და დიდთოვლიანია; ადგილ-ადგილ კი ფრიად თბილი და ზაფხულს შეზაყებული. ჰავა ჯანმრთელობისთვის მარგებელია. რადგან აქ ჭაობები და დაგუბებული წყალი არ მოიძებნება, ამიტომაც არ იცის ციებ-ცხელება, როგორც სამეგრელოს და ზღვისპირის აფხაზეთმა“ (ფრონელი: 1991: 123).

ჰავის სიჯანსაღით აღ. ფრონელის მიხედვით, განსაკუთრებით ჯავახეთი გამოირჩეოდა: „მთელ საქართველოში არ მოიპოვება იმისთანა საღი ჰავა, როგორიცაა ჯავახეთში. რა ხილია ციებ-ცხელება, აქ არავის გაუგონია. ან საიდან გაჩნდება ციებ-ცხელება ამ მაღალ ელ-მინდორზე, სადაც ჭყაპი და ჭაობიანი ადგილები არაა. ზაფხულობით ბარში წყალი დუბელაა და სასმელად მაწინარი, ჯავახეთში კი ისეთი ცივი წყაროებია, რომ კბილსა კვეთს“ (ფრონელი: 1991: 162-163). ამგვარად ფრონელიც აღნიშნავს, რომ სამცხე-ჯავახეთის მხოლოდ ბარის ზოგიერთ სოფელში იყო ჭაობიანი, დუბელა (თბილი, უგემური) და მაწინარი წყალი.

სამცხე-ჯავახეთში საკმაოდ გავრცელებული იყო მუცლის ტიფი/„საოფლე“, რის ხელშემწყობ ფაქტორებად ითვლებოდა სასმელი წყალი, არასრულფასოვანი კვება, უხარისხო პროდუქტი... (Иванов: 1889: 80).

ადგილობრივ მედიკოსთა აღწერილობით, მუცლის ტიფს ახასიათებდა: თავის ტკივილი, უმადობა, ფაღარათი და მაღალი ტემპერატურა. გადმოცემით, ზოგიერთ რეგიონში (ასპინძაში) ეპიდემია პერიოდულად ისე ვრცელდებოდა, რომ ურმით მიჰყავდათ ხოლმე მუცლის ტიფისგან დახოცილები (ჩირგაძე: 1988: 23).

მუცლის ტიფი ითულებოდა გადამდებად, მას ძალიან ერიდებოდნენ და ავადმყოფი იზოლირებულად ჰყავდათ. სამკურნალო ხალხური საშუალებანი სამცხე-ჯავახეთში ნაკლებად დასტურდება. სიცხის დასაწევად ავადმყოფს ყინულს მოაწუწნიებდნენ ხოლმე. აძლევდნენ აგრეთვე ჩვენ მიერ ზემოთ აღწერილ შემკერელ საშუალებებს: ანწლის, პანტის ნახარშებს...

ძველ ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში აღწერილია გადამდები სნეულება, რომელსაც „საოფლე“ ეწოდება. სულხან-საბა ორბელიანი საოფლეს შემდეგნაირად განმარტავს: „ესე არა სნება გარდამდები“ (ორბელიანი: 1993). XVI საუკუნით დათარიღებულ წიგნში აღწერილი საოფლე ზოგიერთი ნიშნებით გვაგონებს მუცლის ტიფს: „აწე ესე უნდა იცოდეთ, რომე ის კაცი, რომ პირველსა შეყრაზედა მწოედ გააცხელოს და ძალიანად შეყაროს და მწოედ წაახეიოს და მართ ჭკუაცა შეუშალოს...“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 145). „...და ავად მყოფი პირველზედა დაწვეს და საგებლად ჩავარდეს იმა დღიდაღმან ორმოცსა დღემდისინ...“ (იადიგარ დაუდი: 1985: 142).

ზემოთ მოყვანილი ამონარიდის მიხედვით, დაავადების ხანგრძლივობა ორმოცი დღითაა განსაზღვრული და ცხელებით მიმდინარეობს. ყოველივე ეს უფლებას გვაძლევს ვიფიქროთ, რომ ამ შემთხვევაში შეიძლება მუცლის ტიფის აღწერილობასთან გვაქვს საქმე.

მუცლის ტიფის სამკურნალო თუ პროფილაქტიკური საშუალებები: ავადმყოფის იზოლირება, ასევე ყინულითა და მცენარეებით (ანწლი, პანტა...) მკურნალობა გარკვეულ შემთხვევაში დადებითად მოქმედებდა, რადგან ცნობილია, მაღალი ტემპერატურის დასაწევად ყინულისა თუ ცივი საფენების გამოყენება მიზანშეწონილია.

სამცხე-ჯავახეთში ქოლერას ხშირად შავ ჭირთან აიგივებდნენ. გადმოცემით, ეს დაავადება უფრო ხშირად ომიანობის დროს იჩენდა თავს. ვრცელდებოდა ზაფხულში (ივლის-აგვისტოში), ახასიათებდა: ფაღარათი, პირღებინება, მუცლის ტკივილი. ხალხური დაკვირვებით, ის „მაგალნი იყო ჰაერში“ - ჰაერით ვრცელდებოდა. ქოლერის მკურნალობის ხალხური საშუალებები სამცხე-ჯავახეთში არ დასტურდება. ავადმყოფს დრო და დრო არაყს დააღვებინებდნენ ხოლმე. მოსახლეობა ქოლერას

ძალიან ერიდებოდა. თუ სოფელს ქოლერა მოედებოდა, მოსახლეობის ჯანმრთელი ნაწილი იხიზნებოდა. ავადმყოფი, როგორც წესი იზოლირებული ჰყავდათ, სახლში მარტო დატოვებდნენ, ზოგჯერ მომვლელად მოხუც ქალს მიუჩენდნენ და საჭმელ-სასმელს ჭიშკართან უტოვებდნენ. თუ ქოლერიანი ავადმყოფი დაიღუპებოდა, მის სახლ-კარს გვაშიანად დაწვავდნენ და ფერფლს კირს მოაყრიდნენ, იტყოდნენ: „არ წავა ცუდი ჰაერიო“.

შავი ჭირი ქოლერაზე უფრო მძიმე დაავადებად მიაჩნდათ და მიმართავდნენ იგივე საშუალებებს: ავადმყოფის იზოლაციას, ინფექციის კერის დაწვას, კირის მოყრას... ეპიდემიის დროს სოფლები მთლიანად იხიზნებოდნენ.

აღნიშნულ რეგიონში XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ისტორიული წყაროების მონაცემების მიხედვით, შავი ჭირის წინააღმდეგ ჩატარებული იყო მთელი რიგი სახელმწიფო-სამთავრობო ღონისძიებანი. შეიქმნა „ამიერკავკასიის მხარის შავი ჭირის ეპიდემიისაგან დაცვის კომიტეტი“, რომლის თავმჯდომარედ დანიშნული იქნა პოეტი ალ. ჭავჭავაძე. როგორც ირკვევა, შავი ჭირის მიმდინარეობასა და კლინიკას საკმაო სიზუსტით იცნობდნენ, არჩევდნენ ნაღვლისმიერ, ნერვულსა და ლპობით ფორმებს (შენგელია: 1970: 231).

არის ცნობა, რომ „...საქართველოში მაშინ გავრცელებული ყოფილა შავი ჭირით დაავადებულთა „ძირმაგარიდან“ ნეკროზული ქსოვილისა და ჩირქის აღება, მისი შენახვა მომავალი წლისთვის და ფხენილად ქცევის შემდეგ მისი მიღება წყალში გახსნილი სახით. საინტერესოა, რომ მაშინდელი სწავლული ექიმები ამაში ხედავდნენ „დამღუპველ ცრუმორწმუნეობას“, რომელიც თითქოს წარმოადგენდა „დაუშრობელ წყაროს“... შავი ჭირის... „გამუდმებული ეპიდემიებისა“ აღმოსაფლეთში. რასაკვირველია ამაში „დამღუპველი ცრუმორწმუნეობა“ კი არ არის, არამედ გენიალური ხალხური გააზრებაა, რომელმაც შემდეგში საფუძველი ჩაუყარა იმუნოლოგიას. სწორედ ამიტომ იყო ალბათ, რომ როგორც მაშინდელი ექიმები სწერდნენ საინსპექტორო შემოვლის ჟურნალში: „ახალციხის მკვიდრი მცხოვრებნი, ასე ვთქვათ, ჭირთან ერთად დაბადებულნი, ძალიან ადვილად ჯანსაღდებოდნენ, განსაკუთრებით ხანში შესულები“ (შენგელია: 1970:

შავი ჭირი ერთ-ერთი უძველესი ეპიდემიური დაავადებაა. შუა საუკუნეების ქართულ სამედიცინო ძეგლებში ის სხვადასხვა სახელწოდებითაა მოხსენიებული, ესენია: „ავი ჟამი“, „ტყაალუნი“, „ტაუნი“ და სხვა.

„უსწორო კარაბადინის“ მიხედვით: „ნიშანი ავის ჟამისა, რომე ტყაალუნი ჰქეიან. ესე ჟამისა ნიშანი არის, ესე მჯდომი არის ან გამოვა ყურის ძირს, ანუ ენისა ძირსა, ანუ ძუძუსა ძირსა, ან ღლიასა, ანუ საზარდულსა; ესე მჯდომი ნამეტნავად იქნების და საური შეიშლები და ავი ჟამი შეიქნების, ქალაქებშიგა გამოჩნდების, და მწოვედ ეწეებოდეს. ის ადგილისა ფერი წაუღოს და გულისა ძგერა გამოუჩნდეს, ბნედა გამოუჩნდეს; ნიშანი მისი, რომე მჯდომი გამოვიდეს... ავი არის და მკულელი; და ფერი თუ მოშაოდ დაეცემოდეს, ავი არის; თუ წითელი იყოს და მოყვითალოდ სცემდეს ფერი, ისი უფრო წყნარი არის“ (ქანანელი: 1997: 520) ე.ი. ამ დაავადების ძირითად კლინიკურ ნიშნად მიჩნეული ყოფილა მჯდომი ანუ მოშავო, მოწითალო ან მოყვითალო ფერის დიდი ჩირქოვანი მუწუკი იღლის, საზარდულის, ყურის მიდამოებში. ახასიათებდა გულის ფრიალი და ხშირი გულის შედონება. ხაზგასმულია ავი ჟამის გაერცელების ეპიდემიური ხასიათი, განსაკუთრებით მკიდრიოდ დასახლებულ ადგილებში (ქალაქებში).

შემდგომ XV საუკუნით დათარიღებულ სამკურნალო წიგნში ავი ჟამის სიმპტომები უფრო ფართოდ და მრავალმხრივად არის წარმოდგენილი, კლინიკური ნიშნებიდან აღსანიშნავია: ტემპერატურის მომატება, თავის ტკივილი, გულის ფრიალი, ნერვული აგზნების მოვლენები, გულისრევა, პირღებინება და ფაღარათი. XVI საუკუნეში „ავი ჟამი“ ფრიად საშიშ დაავადებად ყოფილა მიჩნეული: „აწე ესე იცოდით რომე, სრულად ყოვლსა ავად ყოფობაშიგა ამის უძნელესი, და ამის უარესი ავად ყოფა არ არის...“ (იაღიგარ დაუდი: 1985: 527).

სამცხე-ჯავახეთში, ქოლერისა და შავი ჭირის დროს გამოყენებული პროფილაქტიკური ღონისძიებები (გახიზვნა, კირის მოყრა...) მიზანშეწონილი იყო და რამდენადმე ამცირებდა ეპიდემიების გაერცელებას.

სამცხე-ჯავახეთის ტრადიციული სამედიცინო კულტურა მოიცავს ნატუროპათიურ და მაგიურ-რელიგიურ სამკურნალო პრაქტიკას. ქირურგიული, ბავშვთა, ყელ-ყურ-ცხვირის, შინაგანი, ეპიდემიური დაავადებების მკურნალობის მრავალფეროვან მეთოდებსა და საშუალებებს.

საკვლეპ რეგიონში დადასტურებული ხალხური მკურნალობის პრინციპები ახლო დგას მკურნალობის თანამედროვე პრინციპებთან, განსხვავდება მხოლოდ მეთოდები და საშუალებები. ამაზე მიუთითებს თავის ქალის ტრეპანაციის, შარდის ბუშტის კენჭოვანი დაავადების დროს გამოყენებული ხალხური მეთოდები. ასევე ტრავმების ეტაპობრივი მკურნალობა - ჭრილობის გაწმენდა-გასუფთავება-დეზინფექცია, სისხლის დენის შეჩერება და ქსოვილის აღდგენა, მოტეხილობის შემთხვევაში ძვლების გასწორება, ფიქსაცია, ნაღრძობის დროს მსუბუქი მასაჟი, ამოვარდნილობის დაჭიმვით მკურნალობა, ძელის სახსარში ჩაყენება... კანის სხედასხვა გაღიზიანებათა მკურნალობა პირველ რიგში დასამწიფებელი საშუალებებით, ჩირქის გამოშვება და შესახორცებელი საშუალებებით, სხედასხვა სახის მცენარეებითა თუ მაღამოებით მკურნალობა.

ქალის ჯანმრთელობის ზრუნვაზე მიუთითებს წესები, რომელიც დაცული იყო კრიტიკულ დღეებში, ყვებშიძობის, მშობიარობის დროს და შემდეგ. ჯანმრთელობის დაცვის საუკეთესო მაგალითია საკვლეპ რეგიონში დადასტურებული ჩვილ ბავშვთა კვების სისტემა (ძუძუს წოვების თავისუფალი რეჟიმი, დროული დამატებითი კვება...), რაც ჯანმრთელობის დაცვის მთავარ პირობად უნდა მივიჩნიოთ.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს ინფექციურ დაავადებებთან ბატონებთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები, რომლებიც ავადმყოფზე დადებითად მოქმედებდა, მშვიდ ატმოსფეროსა და სასიამოვნო განწყობას უქმნიდა და მის საერთო მდგომარეობას აუმჯობესებდა.

მნიშვნელოვანია, რომ ამ კუთხეში დადასტურებულია ყვავილის აცრის ფაქტი. ყვავილის აცრას ადგილობრივი

მკურნალები ეარიოლაციის მეთოდით ატარებდნენ. ცნობილია, რომ ეარიოლაციის ეს მეთოდი საქართველოს გზით გაერცელდა ევროპაში.

შინაგან, ყელ-ყურ-ცხვირის, სახსრების და სხვა დაავადებათა მკურნალობა, ნატუროპათიური საშუალებების გამოყენებით, რომელთა შემადგენლობაში შედიოდა: ცხიმები, ბაქტერიოციდები, ფიტონციდები, ვიტამინები მათ ეფექტურ მოქმედებას განაპირობებდა.

ეპიდემიურ დაავადებათა გაერცელების საწინააღმდეგო ხალხური ღონისძიებები ემყარებოდა დაავადებათა სიმპტომებზე, ეტიოლოგიასა და ბუნებაზე ემპირიული დაკვირვების შედეგად მიღებულ ცოდნას. ეპიდემიურ დაავადებათა პროფილაქტიკურ სამთავრობო ღონისძიებებთან ერთად, დაავადებათა ფართოდ გაერცელების შეზღუდვას ხელს უწყობდა საუკუნეთა მანძილზე შემუშავებული ხალხური წესები და ღონისძიებები, რაც გულისხმობდა - ავადმყოფის იზოლირებას, პირადი ნივთებისა და სამყოფლის დეზინფექციას (კირის მოყრა), ხოლო ძლიერი ეპიდემიების შემთხვევაში, ეპიდემიის კერის დატოვებას (გახიზვნა) და განადგურებას (დაწვა).

სამცხე-ჯავახეთის ხალხური სამედიცინო სისტემა ეფუძნებოდა ადგილობრივი მოსახლეობის მიერ საუკუნეთა მანძილზე ემპირიული დაკვირვების შედეგად მიღებულ გამოცდილებას, ბუნებრივი რესურსების სიმდიდრეს, მცენარეული საფარის მრავალფეროვნებას, მინერალური წყლების სიუხვეს... ხშირ შემთხვევაში მკურნალობის კომპლექსურ ხასიათს, რაც თერაპიულ და ქირურგიულ საშუალებებთან ერთად სათანადო ფსიქოთერაპიულ ზემოქმედებას ითვალისწინებდა შელოცვების და სხვა მაგიურ-რელიგიური რიტუალებით მკურნალობის პრაქტიკის სახით. ამასთან ერთად, სამცხე-ჯავახეთის ხალხური მედიცინის ეფექტურობას განაპირობებდა ხალხური მკურნალების, ხშირ შემთხვევაში საოჯახო-საგვარეულო მედიცინის წარმომადგენლების ცოდნა-გამოცდილება.

სამცხე-ჯავახეთის ხალხური სამედიცინო სისტემა, რომელიც უნივერსალური ტრადიციული სამედიცინო კულტურის ნიშნების მატარებელია (მკურნალობის ნატუროპათიური ხასიათი, ნატუროპათიური და მაგიურ-რელიგიური საშუალებების კომპლექსური გამოყენება,

მკურნალების სოციალური სტატუსი და სხვ.), გარკვეული თავისებურებებით გამოირჩევა, რაც განპირობებული იყო ადგილობრივი გეოკლიმატური, სოციალურ-კულტურული და ისტორიული გარემოთი. ერთ-ერთ ასეთ თავისებურებას წარმოადგენს ადგილობრივ სამედიცინო ლექსიკაში თურქული სამედიცინო ტერმინების დამკვიდრება. მიუხედავად სამკურნალო საშუალებისა და სამედიცინო პერსონალის თურქული სახელდებისა, ადგილობრივი სამედიცინო ტრადიციები და მკურნალთა სოციალური სტატუსი საერთოქართულ ხასიათს ატარებს. აქედან გამომდინარე, თურქული გავლენა, რომელიც ძირითადად ტერმინოლოგიის დონეზე ელინდება, ზედაპირულად მიგვაჩნია.

სამცხე-ჯავახეთი ძველი ქართული კლასიკური მედიცინის განვითარების ერთ-ერთი ცენტრი იყო. აქ შექმნილი სამკურნალო წიგნები - კარაბადინები, ადგილობრივ მოსახლეობაში ვრცელდებოდა და ხელს უწყობდა ოფიციალური სამედიცინო ცოდნის გარკვეული ელემენტების შერწყმას ხალხურ სამედიცინო ტრადიციებთან, ადგილობრივი სამედიცინო კულტურის გამდიდრებას. მეორე მხრივ კი, ოფიციალური მედიცინა სარგებლობდა ხალხური სამედიცინო გამოცდილებით. სამცხე-ჯავახეთის ხალხური სამედიცინო ტრადიციებისა და ძველ ქართულ სამედიცინო ხელნაწერებში აღწერილი მკურნალობის წესების მსგავსება ამ ფაქტის საუკეთესო ილუსტრაციაა.

ყოველივე ზემოთქმული, განსაკუთრებით კი სამცხე-ჯავახეთში დადასტურებული სამედიცინო ტრადიციების მრავალფეროვნება და ეფექტურობა, ადგილობრივი ხალხური სამედიცინო კულტურის მაღალ დონეზე მეტყველებს.

ბამოყენებული ლიტერატურა

1. აბდუშელიშვილი მ., პატარაია შ., ადრეული ასაკის ბავშვთა აღზრდაში მავნე ტრადიციის შორეული შედეგები, თბ., 1978
2. Абакелия Н., Миф и ритуал в Западной Грузии, Тб., 1991
3. აბულაძე ილ., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973
4. ასლანიშვილი ი., ჩიყვის ახალი კერები საქართველოში, თანამედროვე მედიცინა, თბ., 1929, II
5. Базарова М. Г., О лечении сифилиса на Абастуманских минеральных водах в сезон 1887, МСМО, 47, 1888
6. ბარდაველიძე ე., ქართველთა უძველესი სარწმუნოების ისტორიიდან (ღვთაება ბარბარ-ბაბარ), თბ., 1951
7. ბარდაველიძე-ლომია ე., ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებული რიტუალი მთიან ქართლში, საქართველოს მუზეუმის მოამბე, IV, ტფ., 1928
8. Бардавелидзе В., Древнейшие религиозные верования и обрядовое графическое искусство грузинских племен, Тб., 1957
9. ბერძენიშვილი დ., ნარკვევები საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიიდან, თბ., 1985
10. ბურდული მ., ძველი ქართული მედიცინა არქეოლოგიური მასალის მიხედვით, თსუ ახალციხის ფილიალის შრომების კრებული, II, 2000
11. ბურდული მ., ლენხუმის ეთნოგრაფიული დღიური, 1984
12. Ган К., Известия древних греческих и римских писателей о Скифии и Кавказе, СМОМПК, Тф., 1884
13. გვათუა ნ., ღმანის რაიონის ეთნოგრაფიული დღიური, 1991
14. გვათუა ნ., ბოლნისის რაიონის ეთნოგრაფიული დღიური, 1991
15. გველ-მოკკალ უფლისათვის, ქართული შელოცვები, (წიგნთა და ხელნაწერთაგან გამოკრება მიხომოსულიშვილმა), თბ., 1992
16. Горбанев П., Народные средства для лечения болезней, СМОМПК, 1893, XVI
17. Эриксон Э., Опыт санитарного обзора окрестностей

Батуми, МСКМО, 63, 1904

18. ვახუშტი ბატონიშვილი, ისტორიკობრივი აღწერა (ს. კაკაბაძის გამოცემა, ტფ., 1914

19. ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973

20. ზარზმელი ბასილი, სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება, ქართული პროზა, წიგნი I, თბ., 1982

21. ზედგენიძე გ., ჯავახეთი, მშობიარობა, ბავშვის აღზრდა, ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული არქივი, M 1, 67, რე. I, 1946

22. ზედგენიძე გ., ჯავახეთი, შელოცვები, ივ. ჯავახიშვილის ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის ეთნოგრაფიული არქივი, M 1, 67, რე. II, 1946

23. თამარაშვილი ა., კარაბადინი, სამცხე-ჯავახეთის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის ექსპონატი 3906

24. თომსენი რ., ბიბლიის სამედიცინო სიბრძნე, თბ., 1997

25. თოფური ა. ი., მაღარია საქართველოში, თბ., 1977

26. იადიგარ დაუდი, თბ., 1985

27. იაკობ ხუცესი, შუშანიკის წამება, ქართული პროზა, წიგნი I, თბ., 1982

28. Иванов В., Город Ахалцих, СМОМПК, 1889, 17

29. იველაშვილი თ., საქორწინო წეს-ჩვეულებანი სამცხე-ჯავახეთში, თბ., 1987

30. იოანე ბატონიშვილი, სჯულდება, თბ., 1957

31. იოანე ბატონიშვილი, კალმასობა, ქართული პროზა, წიგნი VI, თბ., 1984

32. იოსელიანი ა., აცრიტ ყვავილის მკურნალობის ისტორიიდან ძველ საქართველოში, კრბ. „იოანე ჯავახიშვილი“, თბ., 1977

33. ი. ბარკალა-ი. იოანე ბარკალაშვილი, ჩვენებური ამბები, ივერია, 257, 1902

34. Йорданов Д., Никонов П., Бойчинов Асп., Фитотерапия, Болгария, 1970

35. კაკუშაძე ნ., უემურის საიდუმლოება, ჟურნ. საბჭოთა ქალი, 1964, 4

36. კარაბადინი - იოანე ბატონიშვილის ფონდიდან, ხელნაწერი 136, ფ. 96 რ

37. კაპანაძე ნ., ბავშვის აღზრდის ქართული ხალხ-

ური ტრადიციები, თბ., 1994

38. ლამბერტი ა., სამეგრელოს აღწერა, თბ., 1991

39. ლომსაძე შ. სამცხე-ჯავახეთი, თბ., 1975

40. Латышев В.В., Известия древних писателей греческих латинских о Скифии и Кавказе. 1 Греческие писатели. вып. 2 (Приложение записки императорского русского археологического общества), СПб, 1896

41. Мажеников С., Народная медицина, СМОМПК, 1893, XVI

42. მაკალათია ს., მესხეთ-ჯავახეთი, თბ., 1938

43. მაკალათია ს., ფშავი თბ., 1934

44. Мамаладзе Т., Народные обычаи и поверья гурийцев, СМОМПК, XVII, 1893

45. Машурко М. Т., Из области народной фантазии и быта, СМОМПК, т. 32, 1903

46. მინდაძე ნ., ქართული ხალხური მედიცინა, თბ., 1981

47. მინდაძე ნ., ქართული ხალხური მედიცინის ეთნოგრაფიული კვლევის მიზანი და ამოცანები, „მაცნე“, ისტორიის, ეთნოგრაფიისა და ხელოვნების ისტორიის სერია, I, თბ., 1990

48. მინდაძე ნ., ბავშვის დაბადებასთან დაკავშირებული წეს-ჩვეულებები ხეცსურეთში, კრბ. ტრადიციული ქართული სამედიცინო კულტურა, თბ., 1997

49. მინდაძე ნ., ქართული ხალხური სამედიცინო კულტურა, (სადოქტორო დისერტაცია), თბ., 2000

50. მინდაძე ნ., რელიგიური სინკრეტიზმი ქართულ ხალხურ მედიცინაში, ქართველური მემკვიდრეობა, V, ქუთაისი, 2001

51. მინდაძე ნ., ოჩხარი, ჯულიეტა რუხაძისადმი მიძღვნილი ეთნოლოგიური, ისტორიული და ფოლკლორული ძიებანი, თბ., 2002

52. მინდაძე ნ., ქართული ტრადიციული მედიცინის ისტორიიდან (ავი თვალი) ქართველური მემკვიდრეობა, X, ქუთაისი, 2006

53. მინდაძე ნ., წმინდა ბარბარე ქართულ ტრადიციაში, ნ. ხაზარაძე, ნ. მინდაძე ღემთისმშობლის სარტელის ქვეყანაში, თბ., 2008

54. Минкевич И., Музыка как медицинское средство на

Кавказе, Сравнительное исследование, ПЗКМО, 1892/93 П, 14

55. მირიანაშვილი ქ., სათეზაო ბადეების რელიგიური მნიშვნელობა, მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XXIII, თბ., 1987

56. ნებიერიძე ლ., პედიატრიის ხალხური ტრადიციები საქართველოში (იმერეთის ეთნოგრაფიული მასალების მიხედვით), (საკანდიდატო დისერტაცია), თბ., 2006

57. ნიორაძე გ., ქეის ხანის ადამიანები საკაქიას გამოქვაბულში, თბ., 1953

58. ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, I, 1991

59. ორბელიანი სულხან-საბა, ლექსიკონი ქართული, II, 1993

60. ოჩიაური თ., დაკრძალვის წესები ქართლში ძველად და ახლად, თბ., 1987

61. Пантюхов И. И., К столетию присоединения Грузии к России, Народное врачевание на Кавказе, ТФ., 1901

62. Пантюхов И. И., Медико-топографический очерк реки Риони, ТФ., 1890

63. Плосс Г. П., Женщина в естествоведении и народноведении, С-Петербург, 1900

64. Пирогов Н. И., Отчет о путешествии по Кавказу, М., 1952

65. რუხაძე ნ., მაღარია, თბ., 1917

66. სააკაშვილი მ., გელაშვილი ა., საქართველოს მედიცინის ისტორია, ტ. III, წიგნი I, თბ., 1956

67. სააკაშვილი მ., გელაშვილი ა., საქართველოს მედიცინის ისტორია, ტ. III, წიგნი II, თბ., 1958

68. სიხარულიძე ა., დისერტაცია, საქართველოს ექსპედიციები და ექსპოზიციები (ისტორიულ-ეთნოგრაფიული გამოკვლევა), თბ., 1970

69. Современная фитотерапия, София, 1988

70. სურმანიძე რ., მცირე კარაბადინი, აჭარა, ბათუმი, II, 1991

71. ფანასკერტელი ზ., სამკურნალო წიგნი, თბ., 1978

72. ფირფილაშვილი პ., პალეოანთროპოლოგიური მასალები ძველ საქართველოში დაავადება-დაზიანებათა და სამკურნალო მანიპულაციების შესწავლისათვის, თბ., 1956

73. ფირფილაშვილი პ., ნარკვევები ძველი ქართული

- მედიცინის ისტორიიდან, თბ., 1989 74. ფრონელი ა.,
დიდებული მესხეთი, თბ., 1991
75. ქანანელი, უსწორო კარაბადინი, თბ., 1997
76. ქართული ხალხური შელოცვები, ბათუმი, 1994
77. ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ.,
1986
78. ყაუხიშვილი თ., პიპოკრატე და მისი ცნობები
საქართველოს შესახებ, თბ., 1965
79. ღლონტი აღ., ქართული კილო-თქმათა სიტყვის
კონა, I, თბ., 1974
80. Шабловский И.И., Медикаменты и способы лечения
употребляемые народными врачами Абхазии и Самурзакано,
МСКМО, 41, 1886
81. შარდენი ჟ., მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსა-
ვლეთის სხვა ქვეყნებში (ცნობები საქართველოს შესახებ),
თბ., 1975
82. შენგელია მ., საქართველოს სამკურნალო მცენა-
რეები, თბ., 1952
83. შენგელია მ., ქართული მედიცინის ისტორია, თბ.,
1970
84. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.
ადიგენის რაიონი. 1986 (ხელნაწერი)
85. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.
ადიგენის რაიონი. 1987 (ხელნაწერი)
86. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.
ახალციხის რაიონი. 1988 (ხელნაწერი)
87. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.
ახალციხის რაიონი. 1989 (ხელნაწერი)
88. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.
ასპინძის რაიონი. 1988 (ხელნაწერი)
89. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.
ასპინძის რაიონი. 1991 (ხელნაწერი)
90. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.
ახალქალაქის რაიონი. 1988 (ხელნაწერი)
91. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.
ახალქალაქის რაიონი. 1989 (ხელნაწერი)
92. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.
ახალქალაქის რაიონი. 1990 (ხელნაწერი)
93. ჩირგაძე ნ., სამეცნიერო მივლინების მასალები.

ზემო აჭარა. 1991 (ხელნაწერი)

94. ჩუბინაშვილი ნ., ქართული ლექსიკონი, თბ., 1961

95. Чурсин Г. Ф., Народные обычаи и верования Кахетии, Тф., 1905

96. წიგნი სააკიმოი, თბ., 1936

97. ჯაფახიშვილი ივ., საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბ., 1950

98. ჯაფახიშვილი ივ., ქართველი ერის ისტორია, ტ. I, წიგნი I, თბ., 1979

99. Хаханов Ал., Месхи (этнографический очерк), Этно_графическое обозрение, N3, М., 1891

100. ხაჭაპურიძე რ., მაგიური მკურნალობის ისტორიიდან, ქუთაისი, 2006

101. Яшвили А., Народная медицина в Закавказском крае, Тф., 1904

**TRADITIONAL MEDICAL CULTURE
OF SAMTSKHE-JAVAKHETI**

Traditional medical culture of Samtskhe-Javakheti includes naturopathic and magic-religious treatment practices, variety of surgical, children's, otorhinolaryngologic, internal diseases, epidemic diseases treatment methods and remedies.

In the studied region the proven principles of folk medicine are close to the modern treatment principles. Only the methods and remedies are different. This could be demonstrated by the folk methods of trepanation of the skull, treatment of the bladder stones, as well as staged treatment of the traumas – cleaning and disinfection of the wounds, elimination of bleeding and restoration of the tissues, in case of fractures – straightening of the bones and their fixation; in case of dislocations – light massage; treatment of abarticulations – through stretching; setting of the bones ... treatment of various skin irritations, primarily by means of the gathering medicines, removal of suppuration and treatment with the healing medications; various medicinal herbs and ointments.

The rules followed in the critical days, at a time of pregnancy and delivery and further period show care about the female health. The best example of healthcare in the studied region is the system of nourishment of the newborns (free mode of breastfeeding, timely additional feeding ...), dairy products, food rich with calcium etc, what could be regarded as the key condition for the healthcare.

Special attention should be paid to the customs related to the infectious diseases, positively impacting the patients, creating comfortable environment and pleasant mood thus improving general condition of the patient. It is significant that in this region there were proven facts of smallpox vaccination.

Local doctors conducted vaccination applying variolation method. It is known that this variolation method penetrated into the Europe through Georgia.

Treatment of the internal diseases, otorhinolaryngologic, joints and other diseases was provided by naturopathic means, including fats, bactericides, volatile production; vitamins ensured their effectiveness.

Folk measures against spreading of the epidemic diseases were based on the symptoms of diseases, their etiology and nature, knowl-

edge gained in result of empirical observations. In addition to the governmental measures against epidemiological diseases, customs and measures developed for many centuries contributed to localization of the epidemics. Such measures included: isolation of the diseased, disinfection of the personal things and premises (spreading of lime) and in case of extensive epidemics leaving of the center of epidemics (escape) and destroying of the place (burning).

Folk medicine system of Samtskhe-Javakheti was based on the experience gained in result of empiric observations by the local population for many centuries, as well as wealth of the natural resources, versatility of the vegetation cover, wealth of mineral waters ... in many cases the complex nature of treatment, including, in addition to surgical and therapeutic methods the psychotherapeutic treatment, in a form of spells and magic-religious rituals. In addition, effectiveness of Samtskhe-Javakheti folk medicine was conditioned by the knowledge of folk healers and in many cases – representatives of the family medicine.

Folk medical system in Samtskhe-Javakheti, which is bearer of the signs of universal traditional medical culture (naturopathic nature of treatment, complex application of the naturopathic and magic-religious remedies, social status of the healers etc.), is distinguished with certain characteristic features, conditioned by local geo-climatic, social-cultural and historical environment. One of such characteristic features is introduction of the Turkish medical terms in local medical vocabulary. Irrespective of Turkish names of the treatment means and medical personnel, local medical traditions and social status of the healers are of general Georgian nature. Consequently, the Turkish influence, revealed at the level of general terminology seems to be of superficial nature.

Samtskhe-Javakheti was one of the centers of development of Georgian classical medicine. Medical books developed here – the Karabadins were spread among the local population facilitating unification of certain elements of formal medical knowledge with the folk medical traditions, enriching of local medical culture. On the other hand, the formal medicine took advantage of the local medical experience. Similarity of Samtskhe-Javakheti folk medical traditions and treatment rules described in the ancient Georgian medical manuscripts provide the best illustration of this fact.

All the above and especially versatility of proven medical traditions in Samtskhe-Javakheti and their effectiveness point to the high level of local folk medical culture.

გამომცემლობა „**უნივერსალი**“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge